

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

■ Nr 24, 2011 ISSN 2001-1261

REDAKTION

Maria Flinck
Karin Martinsson
Catharina Nolin
Hanne Romanus Haas

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

TRÄDGÅRDS-AMATÖR. person som för nöjes skull l. ss. hobby sysslar med trädgårdsodling o. d. (till skillnad från yrkesodlare).

amatör, älskare af något.

TRÄDGÅRDS-MÄSTARE förr äv. **TRÄDGÅRDS-MÄSTER.**
[fsv. trädgårds mästare] person som (yrkesmässigt) sysslar med trädgårdsskötsel o. d.

profession — yrke.
professionell — yrkesmässig.
professor — lärare, högsta
demisk lärartitel.
professor — professors
profet — förutsägare, i
disk folkledare.
profetera — förutsäga.
profetisk — som kan förut-
som rör profeter.
profetia (-tia) — förutsä-
profetissa — sersaka.
pro fide — för tron.
profil — kontur, sidobild.
profilera — teckna från
profil — vinst.
profilera — göra vinst.
pro forma — för formens
profess — spöstraffut-
militär strafföppning.
profylaktisk — förebygg-
profylax — förebyggand-
tod.
prognos (-ks) — förut-
melse av sjukdoms för-
program — fastställt på-
programmatisk — som för-
gram, enligt fastställt
program.

amatör — icke yrkesmässig utövare, dyrkare l. samlare av konst o. d., mindre konstnärlig.

— 7 —

[ALS-ANA]

al'sikeklöver Alsike (clover).
al'ster (-ret, pl. =>) n. product-
ion, product — ra t. breed,
produce, bring forth; bild.
cause. — ring rf. production,
generation — mf. proficua —
producti — mf. proficua —
alt (1) b — mf. proficua —
Al'tai npr Alta'i. [gallery.

Amer'ika npr. America. (a)
— an (1) c. — ansk(a) Amer'i-
can. (a). — anka (kvinna) (1)
a f. American woman.

ametist' (1) c r. am'ethyst.

profession, yrke, näringsfång.

miral. — itet
y. — ska a's
nurse, wet-
e, suckle.
n. ammo'nia,
— um n. am-
[nition.
r. ammu-
m'nesty.
ous.
Cupid.
rtise. — ing
le. 2 s. (-n;
flower-pot l.

le. 2 s. (-n;
flower-pot l.

ent (äv. bild); bild. sharp.
amplitud (1) c r. am'plitude.
amput'ation (1) c r. amputa'-

ambition (-en) r. sense of hon-
ambulet' (1) c r. a'mulet, charm.

ad.; av och an to and fro.
na t. have a presentiment of,
suspect, surmise, think; jag
ar it strikes me; intet ont
ande unconscious, unsuspect-
ing, unwitting.

anabaptism' Anabap'tism. —
tist l c mf. Anabap'tist.

an'koröt (1) c m. an'achorite.

yag, gick (yick), gång (gong),

Föreläsarna från förra årets seminarium "Amatör eller professionell i trädgården och trädgårdshistorien?" har alla bidragit med texter ur sina föreläsningar. Dessutom presenteras konferensrapporter, några nya forskningsprojekt, en uppsats och ett par recensioner. Flera av artiklarna behandlar historiskt källmaterial om trädgårdar.

Vi vill tacka alla skribenter som så generöst bidragit till årets Bulletin.

Grafisk form: Roger Sonnenfeld rsdesign.se

RAPPORTER

Amatör eller professionell?
Forums årsmötesseminarium och exkursion 2010
Anna Jakobsson 3

Växter och växtnamn.
Ett möte mellan botanik och språkvetenskap
Per Arvid Åsen 4

Hagekunsthistoriske forskningstendenser.
Intryck fra et seminar i Berlin
Bjørn Anders Fredriksen 5

Nya tendenser och perspektiv.
Konferens om landskapsarkitektur i S:t Petersburg
Viveka Hoff 6

Hortus in urbe – Urbs in horto.
Konferens om landskapsarkitektur Jens Jensen
Helle Ravn 8

ARTIKLAR

Smaklös uppkomling eller världsvan mecenat?
M.G. De la Gardie i konsthistorieskrivningen
André Strömquist 9

C.C.L. Hirschfeld og havens didaktik.
Landskabshaven som *hortus didacticus*
Margrethe Floryan 12

Den vetenskaplige amatören i herrgårdsträdgården
Karin Gustavsson 16

Från hantverkare till experter.
Trädgårdsutbildning och samhällsomvandling
Eva Blomberg 20

Kronprinsparet Gustav Adolf och Margareta
som trädgårdsarkitekter
Hanne Hansen 24

Arkitekter, trädgårdsarkitekter och allmänheten.
1930- och 40-talens yrkesdebatter inom trädgårdsområdet
Catharina Nolin 27

Brevskrivare och inventerare.
Allmänhetens och inventerarnas roll i Perennuppropet
Linnea Oskarsson 30

Kartor som källor i trädgårdsforskning.
Humble-, frukt- och köksväxtodlingar i äldre geometriska kartor
Pia Nilsson 34

Tingshusets tomt.
Från villaträdgård till myndighetspark
Eva Löfgren 37

FORSKNINGSNYTT

Doktorander
Trädgårdsmästarens kunskaper i växtförökning
Tina Westerlund 40

Forskningsprojekt
Garden drawings in Finland.
Collections, archives and accessibility
Hanna Sorsa 41

UPPSATSER

Maisema-arkkitehti Maj-Lis Rosenbröijer ja moderni piha.
(English abstract)
Hanna Sorsa 44

RECENSIONER

Stolo. Bibliographische Findmittel zur Gartenkultur.
Band 1 Italien
(Sonia Santella) 45

Ulla Kjær
Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist
(Margrethe Floryan) 46

■ Pionodlare Herman Krupke känner på fröets hårdhet med nageln för att kontrollera grobarheten. Foto: Tina Westerlund okt 2010.

Landscape architect Maj-Lis Rosenbröijer in her office.
Photo: Matti A. Pitkänen, 1960s. (The Museum of Finnish Architecture)

Kronprinsessan Margareta planerar Murrabatten, omkring 1917.
Foto: uu. (© Kungl. Hovstaterna/Bernadottebiblioteket)

Amatör eller professionell?

Forums årsmötesseminarium och exkursion 2010

Anna Jakobsson

Forum för trädgårdshistorisk forsknings årsmöte, med efterföljande seminarium, hölls 1–2 oktober 2010 i lokaler hos Programmet för odlad mångfald (POM) belägna på Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp. Mötesplatsen valdes särskilt med tanke på det samarbete POM har haft med trädgårdsamatörer runt om i landet.

Seminarieprogrammet dag 1 bjöd på sex föreläsningar på temat "Amatör eller professionell i trädgården och trädgårdshistorien?" Alla föreläsningarna finns att läsa i årets Bulletin. Linnéa Oskarsson, projektledare för POMs perennupprop, var tvungen lämna återbud med kort varsel. Hon ersattes av Anna Andréasson, arkeolog i företaget Archaeogarden och projektarbetande på POM, som initierat berättade om "POMs arbete och beslut". Linnéa Oskarssons planerade föredrag finns dock med här i Bulletin och det ger en bild av just amatörens roll och bidrag till trädgårdshistorien. Det var 22 deltagare på seminariet.

Exkursionen dag 2 gjordes i amatörernas tecken, då vi först besökte en privatträdgård i Glumslöv utanför Landskrona, utformad och anlagd av familjen Gylling. Därefter guidades vi av landskapsarkitekt Hanne Hansen på Sofiero utanför Helsingborg, vars trädgård till stora delar är såväl utformad som anlagd av kronprinsessan Margareta och (dåvarande) kronprins Gustaf Adolf. Deras anläggningar på Sofiero behandlas i en artikel av Hanne Hansen i årets Bulletin.

Familjen Gyllings trädgård ligger strax utanför Glumslöv, med vacker utsikt över Glumslövs backar och ön Ven. Deras trädgård blev utsedd till årets designträdgård av tidningen *Drömbem och Trädgård* 2005 och var en utav alla privata trädgårdar som medverkade i arrangemanget "Tusen Trädgårdar" den 8 augusti 2010. Just den dagen öppnades tusen privata trädgårdar i Sverige för allmänheten på initiativ av Riksförbundet Svensk Trädgård tillsammans med Trädgårdsriket, med fokus på att skapa en dag då inspiration och kunskap om trädgård skulle kunna delas av många.

Vid vårt besök möttes vi av en trädgård som kändes självklar och på samma gång ovanlig. Det fanns en självklarhet i dess uppbyggnad och indelning som vi kände igen från historiska exempel, med ett omslutet entréområde och en öppen gräsyta, fruktträdgård, köksträdgård, uteplats, perennplanteringar och pelargång. Samtidigt var den ovanlig i sin blandning av odling och konst, monumentalitet och informalitet,

skaparlust och praktiska arrangemang (t ex hinder för hunden att hoppa i rabatten) kombinerat med vacker trädgårdskonst (i form av keramiska figurer). Den var en trädgård skapad av dess ägare i samspel med naturen och med det växtmaterial och konstdetaljer de hade valt ut.

Vi vill speciellt tacka POM, som bidrog med lokalen för årsmöte och seminarium, samt familjen Gylling som öppnade sin trädgård och som delade med sig av sin trädgårdsamatörglädje till oss. Vi vill också tacka Hanne Hansen för en fin guidning på Sofiero.

Anna Jakobsson, fil. dr, forskningsassistent och landskapsarkitekt
Område Landskapsarkitektur, Sveriges Lantbruksuniversitet Alnarp
Anna.Jakobsson@slu.se

■ Fruktträden samsas med perenner, marktäckare såväl som högre växter. Gränsen mellan fruktträdgård och öppen gräsyta markeras av en ändring av markmaterialet, men de båda ytorna kopplas samman till en helhet tack vare att träden står oregelbundet placerade och rabatten har en mjuk rundning. Foto: Anna Jakobsson oktober 2010

Växter och växtnamn

Ett möte mellan botanik och språkvetenskap

Per Arvid Åsen

Referat fra Nordisk symposium i Stockholm og Uppsala den 25–26 november 2010. Siden alle foredragene blir trykt i en egen bok med planlagt utgivelse vid åreskiftet 2011–2012, blir det påfølgende referat bare gitt i stikkords form.

Ankomsten til Stockholm City skjedde først etter store forsinkelser på Arlanda, hvor snøfall hadde skapt store problemer på torsdags morgen. Det var derfor bare så vidt vi fikk med oss åpningen av symposiet som var ved Åke Bruce og Lennart Elmevik. Vi fant oss vel til rette i foredragssalen på Kungl. Skogs- og Lantbruksakademien sammen med 70–80 forventningsfulle deltakere, hvorav de fleste kom fra Sverige, men det var deltakere fra hele Norden.

Dagens rikholdige program begynte med Inger Larsson som satte svensk vekstnavnforskning inn i et historisk perspektiv, bl.a. om folkelige navn, naturlige navn og systematiske navn, og om viktigheten av å gå utover landegrensene, et eksempel var tettegras (*Pinguicula vulgaris*) som heter det samme i hele Norden, samt i Nord-Frankrike – og hva kan dette bety? Björn Aldén fortalte og demonstrerte *Svensk kulturväxtdatabas* (SKUD) og Svengunnar Ryman fortalte om nye svenska växtnamn. Under den påfølgende lunsjen i Oskars källare gikk samtalen høyt og livlig blant deltakerne!

Høydepunktet for mitt vedkommenede etter lunsj var Runa Tetzschners foredrag om hvordan stedsnavn på Island kan vitne om korndyrkning. Så fikk vi et fin oppdatering på plantebetegnelser i dansk renessanse av Simon Skovgaard Boeck hvor blant annet noen kilder som ikke har vært utnyttet fullt ut tidligere ble bekjentgjort. Kjell Lundquist fortalte levende om sin store spesialitet, krøll-liljen/krolliljan (*Lilium martagon*), og Per Magnus Jørgensen introduserte oss til biskop Gunnerus *Flora norvegica* Han var hverken botaniker eller teolog, men ironisk nok utgav han den første norske flora og ble biskop. Det sier litt om hans evner! Verdifull er hans registreringer av norske og samiske dialektnavn.

Siste sesjon torsdag omhandlet Staffan Nyström som snakket om ”Växtnamn i ortnamn”, og dagens to siste foredragsholdere som tok for seg plantenavn som personnavn både i Danmark ved Michale Lerche Nielsen og i Sverige ved Karin Martinsson.

Etter et par timers pause, var det bokslipp med andre utgave av Inger Larssons *Millefolium, rölika, näsegräs*. Det var meningen at første utgave skulle inneholde innstikk med engelsk oversettelse, men før man kom så langt var opplaget utsolgt. Andre opplaget er derfor forøket med tillegg av Inger Larsson og Kjell Lundquist som omhandler frekvens på växter og Latinskt-svenskt glossarium, samt engelsk summary og engelsk oversettelse av frekvens-kapitlet. Hver deltaker fikk sin egen bok!

Fredag 26 ble deltakerne fraktet med buss til Arkivcentrum i Uppsala, hvor dagens første foredrag var av Lars-Erik Edlund som fortalte om vassarve/våtarv (*Stellaria media*) i et språkgeografisk perspektiv, vi fikk høre at hele veksten kan spises og om arve-navnet i forskjellige nordiske språk. Bengt af Klintberg foredro om tradisjonell bruk av lummersporer *Lycopodium* (”heksemel” på norsk).

Etter kaffe fikk vi høre Lennart Elmevik fortelle om ”Missne” *Calla palustris*, en karateristisk vekst hvor blomsten er omgitt av et hvitt høyblad. Det var dette hvite høybladet som navnet missne henviste til. Mats Hjertson viste i neste foredrag hvor komplisert det kunne bli innen orkidedyrkningen med botanisk navnsetting, når slektshybrider var involvert innen de 22 500 artene av orkideer.

Etter lunsj snakket Gerd Eklund om ”Ord för begreppet ”trääd”” og navnmotivet for kornblomst og viste kart fra språk-atlasen *Atlas Linguarum Europae*. Åse Wetås foredro om det store prosjektet *Norsk Ordbok* (egentlig nynorsk ordbok). Hun fortalte om vekstnavn i ordboka. Siste foredrag var av Mats Rydén og omhandlet William Turner (1510–1568) som er omtalt som den engelske botanikkens far, men han var også Englands første vekstnavnsforsker og gav ut *Libellus de re herbaria novus* i 1538 ”the first scientific botanical treatise published in England”. Boken foreligger også i en faksimile-utgave med latinsk og engelsk tekst og kommentarer, utgitt i Uppsala 1999 av Mats Rydén, Hans Helander og Kerstin Olsson.

Ved avslutningen på symposiet diskuterte man muligheten for en utvidelse av *Svensk kulturväxtdatabas* (SKUD), dels til en nordisk database, men også at den burde kompletteres med historiske plantenavn, fra Linnés tid og fremover, videre med folkelig og dialektalt materiale. Slik ville SKUD kunne bli en sterkt kilde for videre forskning.

Symposiets hovedfokus var møtet mellom botanikere og språkforskere. Og interessant var det å se at ofte må man gå ut over landegrensene for å finne svar på de mange ubgripelige betydningene av enkelte ord!

Før videre informasjon om utgivningen av boken se www.nordiska.su.se/vaxtnamn

Per Arvid Åsen, førstekonservator
Agder naturmuseum og botaniske hage, Kristiansand, Norge
Per.Asen@kristiansand.kommune.no

Hagekunsthistoriske forskningstendenser

Inntrykk fra et seminar i Berlin

Bjørn Anders Fredriksen

Hvert annet år arrangerer det Tekniske Universitetet i Berlin (TU-Berlin), fagområde Denkmalpflege (kulturminneforvaltning), et seminar om pågående og nylig avsluttet forskning omkring historiske hager og landskap. En halvdagsekskursjon ble viet bevaring av anlegg fra siste halvdel av 1900-tallet.

“Gartenhistorisches Forschungskolloquium” 29.10–31.10 2010 ble arrangert i samarbeid med Leibniz-Universitetet i Hannover. Åpningsforedraget var ved professor i landskapsarkitektur Joachim Wolschke-Bulmahn, kjent for sin forskning på mellomkrigstidens teorier om bruk av stedegent plantemateriale. Wolschke-Bulmahn ga et overblikk over publikasjoner og pågående historisk landskapsforskning ved Leibniz universitetet (www.ila.uni-hannover.de/gfrp.html).

Flere foredragsholdere berørte dyrking av eksotiske frukter på 1600- og 1700-tallet. Ulike typer av oransjerier, ananashus og melonhus ble presentert. Slikt tilhørte selvsagt samfunnets elite, men dyrking av mer vanlige frukter blant allmuen ble del av opplysningsprosjektet på slutten av 1700-tallet. Vanlige folk ble oppfordret til å dyrke frukt, for dermed å bedre sin egen og landets økonomi. Organiseringen av dette ble belyst med eksempler fra Nord-Tyskland.

Volker Mende behandlet bruken av militære fortifikasjonsmotiver i barokke hageanlegg. Temaet er tidligere i liten grad behandlet og bidrar til en ny retning i hagekunsthistorien. Alexander Dietsche presenterte fenomenet hydropneumatiske automatofoner, vandndrevne mekaniske automater eller

Rapporter

■ Karl Foersterns 'Sunk Garden', Potsdam. Geometri preger grunnplanen, men inntrykket mykes opp av den varierte plantebruken.
Foto: Bjørn Anders Fredriksen, 2010

Foredragsholderne var hovedsaklig landskapsarkitekter, men også kulturvitere, litteraturvitere og kunsthistorikere var representert. Seminaret besto av et tjuetalls innlegg uten tematisk overbygning, som likevel representerte forskningsfronten i hovedsakelig det tyske kulturområdet, samt det tidligere Øst-Europa. Selv om det ikke var et gitt tema, utkrystalliserte det seg likevel tre hovedretninger: barokk hagekunst, 1700- og 1800-tallets byparker og 1900-tallets landskapsarkitektur.

vannorgler hvor vann i stedet for luft fyller pipene. Fenomenet fantes allerede i antikken og er kjente statussymboler i italienske renessansevillaers hageanlegg. Imidlertid er det ny viten at denne typen innretninger også fantes nord for alpine i flere tyske anlegg.

Temaet byparker er en trend i hagekunsthistorien. Europeiske byparker i Praha, Lubljana, Berlin og Hamburg ble presentert i forskjellige innlegg med ulike innfallsvinkler fra å beskrive en historisk utvikling til vekt hvorfor disse parkene ble anlagt og hvordan de ble benyttet. Byparker i

Colombias hovedstad Bogota, ble presentert av Claudia Cendales Paredes med vekt på endringer fra slutten av 1800-tallet til 1920-årene. I Colombia er det fremdeles en konflikt mellom å ta avstand til spansketiden og å ta vare på positive bidrag fra denne perioden, slik som byparkene. Disse anleggene blir dermed i liten grad respektert som kulturarv. Undertegnede innlegg føyer seg inn i gruppen av innlegg om byparker, med presentasjonen av 1800-tallets offentlig tilgjengelige park på Bygdø Kongsgård, Oslo. Parken ble anlagt av det svensk-norske monarkiet i løpet av 1800-tallet.

Flere av innleggene på seminaret tok opp temaet 1900-tallets landskapsarkitektur, også her var plantematerialet et gjennomgangstema. Et eksempel på den geometriske stilen som kom på moten rundt 1900, var Christiane Geelhaars innlegg om jugendarkitekten J.M. Olbrichs hage i kunstnerkolonien i Darmstadt. Alexandra Musiolek presenterte sin forskning om den kjente plantedesigneren og hageskribenten Karl Foerster. Hans privathage i Potsdam ble et utstillingsvindu for plan-tebruk i verdensklasse med tematisk anlagte blomsterbed. Foerstes motto var at ingen blomsterbed burde anlegges uten et tema. Floksbed, steinbed og bregnebed er eksempler på temaer fra hans hage.

I de formale hagene på det tidlige 1900-tallet fikk *Giardino segreto*, den hemmelige eller innelukkede hagen ny aktualitet, og dette var tema for Isabel Davids innlegg. Lars Hopstock problematiserte modernismens tidlige fase med bakgrunn i hagearkitekten Herman Matterns hager i Magdeburg. Dette er hager som ved første øyekast ser helt modernistiske ut i sitt uttrykk med asymmetriske løsninger og en rik variasjon av rektangulære og tilsynelatende tilfeldige planter. Samtidig er de ifølge Hopstock godt forankret i nyklassisismen med flere symmetriske grunntrekk i komposisjonen.

Forskningen i det tyskspråklige området innen feltet historiske hager er betydelig. Kunnskapen burde kunne benyttes i større grad av forskere i Norden. Ikke bare for å sette nordisk hagekultur i en nordeuropeisk kontekst, men også til inspirasjon til å utforske nye perspektiver og metodikk. Artiklene fra seminaret er samlet i en egen publikasjon, som kan bestilles fra TU Berlin (www.isr.tu-berlin.de/index.php?id88).

Bjørn Anders Fredriksen, stipendiat
Institutt for landskapsplanlegging,
Universitetet for miljø- og bivoitenskap, Ås.
bjorn.fredriksen@umb.no

Nya tendenser och perspektiv

Konferens om landskapsarkitektur i S:t Petersburg

Viveka Hoff

Fyra konferenser om landskapsarkitektur har hållits i S:t Petersburg sedan 2007 (se konferensrapporterna). Framgångarna med de tidigare konferenserna inspirerade organisationskommittén att 1–3 juni 2011 anordna en femte konferens: *ICON-LA Landscape architecture projects: from theory to technical implementation. New tendencies and perspectives*.

Arrangörer var Statliga skogsakademien S:t Petersburg, S:t Petersburg stad, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Ultuna, Institutionen för stad och land, samt International Federation of Landscape Architects (IFLA).

I årets konferens deltog delegater från ett tjugotal länder. Konferensen hölls i det vackra ingenjörspalatset i centrala S:t Petersburg. Huvudtalarnas föreläsningar var på 30 minuter (6 stycken) och övriga på 15 minuter (30 stycken). Föreläsningarna var indelade i följande underteman:

”Innovativa angreppssätt och deras implementering” (uthållig design, gröna tak, gröna väggar etc.).

”Vision för framtidens landskapsarkitekturprojekt: från aekensensorisk till mångsensorisk design.”

”Unga landskapsarkitekters visioner”

”Nordiska och ryska perspektiv inom landskapsarkitekturen” (landskapsarkitekter i en ledande roll).

”Teorier och metoder för praktisk landskapsdesign”

■ Utsikt mot Vänskapens tempel av Charles Cameron i Pavlovsk park.
Foto: Viveka Hoff juni 2011

Utöver föreläsningarna fanns en utställning med ett tiotal posterpresentationer, varav åtta på engelska.

Följande föreläsningar hade ett historiskt perspektiv eller berörde kulturarvsfrågor:

Diane Menzies (huvudtalare) "Keeping memories alive: intrinsic landscape, earthquakes and indigenous values."

Nigel Thorn (huvudtalare) "The transitional nature of culture, heritage and landscape – a case study."

Ernst Bos "Landscape painting adding a cultural value to the Dutch countryside."

Rolf Johansson "Time, as represented in urban design."

Aija Ziemelniece "The cultural historical space and the preservation of local landscape originality."

Katri Lisitzin "Interpreting outstanding universal value in a local context – lessons learnt from World Heritage cultural landscapes management practice."

Viveka Hoff "A new beginning in managing the derelict historic park at Mälsåker Manor House, Sweden."

Elena Golosova "New functions of eastern garden elements."

Meryem Atik & Arzu Altunas "Visions for sustainability in landscape architecture and heritage conservation: three examples from Turkish Mediterranean, Antalya."

På post-konferensten den 3 juni gjordes ett besök i Pavlovsk, en av världens största landskapsparker (600 ha). Den 4–6 juni gjorde en mindre grupp ytterligare exkursioner till flera av S:t Petersburgs mest kända historiska parker: Sommarpalatset (för tillfället under rekonstruktion), Peterhof och Tsarske Selo.

Den 30 maj–3 juni 2012 kommer Institutionen för stad och land, avdelning landskapsarkitektur, tillsammans med Statliga skogsakademin S:t Petersburg att gemensamt anordna en konferens i S:t Petersburg och Uppsala på temat "Grön infrastruktur". Närmare information kan fås från professor Maria Ignatieva (maria.ignatieva@slu.se).

Mer information samt PDF:er med årets föreläsningar finns på <http://www.icon-la.org/>

Konferensrapporter

Ignatieva, M. & L. Kanunnikova (eds.) 2011 *Landscape architecture projects: from theory to technical implementation. New tendencies and perspectives*. St. Petersburg State Polytechnic University, Publishing House of Polytechnic University, St. Petersburg

Ignatieva, M. & G. Stewart (eds.) 2010 *Contemporary landscape design: new approaches and dimensions*. St. Petersburg State Polytechnic University, Publishing House of Polytechnic University, St. Petersburg

Ignatieva, M. & G. Stewart (eds.) 2009 *Historical Landscapes in the Modern Era*. St. Petersburg State Polytechnic University, Publishing House of Polytechnic University, St. Petersburg

Stewart, G.H., & M.E. Ignatieva (eds) 2008 *Urban design and ecology: International perspectives*. St. Petersburg State Polytechnic University, Polytechnic University Publishing House, St. Petersburg

Stewart, G., Ignatieva, M., Bowring, J., Egoz, S. & I. Melnichuk (eds) 2007 *Globalisation and Landscape Architecture: Issues for Education and Practice*. St. Petersburg State Polytechnic University, Polytechnic University Publishing House, St. Petersburg.

Viveka Hoff, universitetsadjunkt, doktorand
Sveriges Lantbruksuniversitet Ultuna
Institutionen för stad och land, avdelning landskapsarkitektur
viveka.hoff@slu.se

Hortus in urbe – Urbs in horto

Konference om landskabsarkitekt Jens Jensen

Helle Ravn

***Hortus in urbe – Urbs in horto* var titlen på en international konference om den danskfødte, amerikanske landskabsarkitekt Jens Jensen 16–17 september 2010 på Sønderborg Slot.**

Formålet med konferencen var at sætte fokus på landskabsarkitekt Jens Jensen som en danskfødte have- og landskabsarkitekt af international betydning. Den var arrangeret af Museum Sønderjylland / Sønderborg Slot i samarbejde med danske efterkommere af Jens Jensen i anledning af 150-året for Jens Jensens fødsel ved Sønderborg. Konferencen blev afholdt på engelsk, og der deltog i alt godt 60 tilhørere fra USA, Tyskland, Sverige, Norge, England og Danmark.

Efter en velkomst, hvori Jens Jensen kort blev præsenteret forelæste professor Robert Grese (University of Michigan, School of Natural Resources and Environment) om Jens Jensens liv og betydning som landskabsarkitekt. Jens Jensen slog igennem som landskabsarkitekt i Chicago-området i begyndelsen af 1900-tallet. Han var født i 1860 og udvandrede til USA i 1884. I 1886 kom han til Chicago, hvor det vidstrakte prærieland og dets vegetation fik en altafgørende betydning for hans senere arbejde.

I begyndelsen arbejdede han som medhjælper i parkerne i Chicago, men steg hurtigt i graderne, så han fra begyndelsen af 1900-tallet anlagde en stor del af Chicagos mange parker. Jensen blev hurtigt kendt for at bruge den stedlige vegetation og de stedlige landskaber, og han blev fortaler for denne anvendelse i private haveanlæg, i parker og offentlige anlæg. Jensen var således involveret i anlæggelse af mere end 30 parker i Chicago, og han planlagde anlæg ved mere end 10 af Ford-familiens ejendomme.

Jens Jensen startede delvis efter dansk forbillede højskolen ”The Clearing Folk High School” i Minnesota på sin egen-

dom ”The Clearing”. Skolen eksisterer endnu, og forstander Michael Schneider fortalte om Jens Jensens visioner for folkeoplysning og -uddannelse med udgangspunkt i forholdet menneske – natur. I dag omhandler undervisningen mere husflid (hemslojd) med udgangspunkt i naturen end egentligt højskolearbejde, og der undervises ikke i landskabsarkitektur.

Landskabsarkitekt Catharina Malmberg-Snodgrass (CMS Design Associates, London) havde op til konferencen besøgt en lang række af Jensens anlæg, for at afdække, i hvilken grad de stadig eksisterede ud fra de oprindelige forudsætninger. Som aktiv havearkitekt gennemgik hun i ord og smukke billeder en række af Jens Jensens amerikanske anlæg og fortalte, hvordan de havde udviklet sig og hvordan de eventuelt kunne inspirere nutidens havearkitektur.

Til slut holdt professor, dr.agro. Malene Hauxner (Københavns Universitet, Life) et interessant indlæg, som satte Jens Jensens landskabsarkitektur ind i en international sammenhæng – især i forhold til tysk og dansk havekunst. I USA kom han til at stå som eksponent for stedets naturlige vegetation, men det samme skete mange andre steder på samme tid. Disse betragtninger afstedkom et indigneret indlæg fra en af arrangørerne, idet vedkommende havde misforstået Hauxners udsagn, som om Jensen havde været nazist. Hauxner tilbagemandede dette, men sagde, at også nazistiske havearkitekter havde arbejdet med stedets naturlige vegetation.

Konferencen sluttede med en ekskursion til Jens Jensens fødested ved Sønderborg, til Gråsten Slotspark og Augustenborg slotspark. Tilsammen var det en meget fin helhed af indlæg, der gjorde, at alle deltagere var yderst tilfredse.

Helle Ravn, etnolog, mag.art.
helleravn@gmail.com

Smaklös uppkomling eller världsvan mecenat?

Magnus Gabriel De la Gardie i konsthistorieskrivningen

André Strömqvist

Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) var en av den svenska stormaktstidens mäktigaste män och som andra i motsvarande samhällsposition var han angelägen om hur han uppfattades av sin omgivning och samtid. Men hur har han uppfattats under 1900-talet?

Hans smak, eller brist på smak, har undersökts och diskuterats av många. Likaså hur engagerad han var i sina byggnads- och trädgårdsprojekt. Många utkast till slottsbyggnader och trädgårdsanläggningar av De la Gardies hand har bevarats till vår tid. De har dock tolkats på olika sätt, allt från att vara den världsvane mecenatens egna uttänkta förslag, som sedan legat till grund för arkitekternas planer, till att vara en uppkomlings valhänta omritningar baserade på förslag från skolade arkitekter.

Syftet med den här texten är inte att ge svar på huruvida De la Gardie hade smak. Min önskan är istället att, med olika exempel, visa hur synen på Magnus Gabriel De la Gardie som trädgårdsamatör förändras under loppet av 1900-talet och hur synen på honom skiljer sig åt mellan olika forskare.

God smak då och nu

Hur imponerar man på sin omgivning utan att bli vräkig och uppfattas som skrytsam? Att De la Gardie lyckades imponera under 1600-talet innebär inte självklart att han lyckas i en annan tid.

En av de första konsthistoriker som skrev om Magnus Gabriel De la Gardie som beställare av konst var August Hahr. I *Läckö slott och andra De la Gardieska monumentalbyggnader i Västergötland*. (1923) kommenterar Hahr De la Gardies smak vid upprepade tillfällen. Tydligast blir det när han skriver: ”En fråga som osökt tränger sig på den, som studerar den svenske stormannens aldrig vilande byggnadsföretag och hans förhållande till konsten i allmänhet, är den huruvida han ägde konstsinne i egentlig mening. Förstod han konst? Förmådde han döma mellan konstyttringar av högre och lägre rang?” Lite längre ned på samma sida fortsätter han: ”När vi vandra genom salarna på Läckö slott, händer det att vissa tvivel inställa sig inför de många billiga och tarvliga dekorationer vi träffa. [...] Det är kanske ej fullt rättvist att taga stickprov just från den avlägsna borgen på Källandsö, där det mesta av det dekorativa uppstått under hans frånvaro, och där nästan uteslutande svenska, ja t. o. m. provinsiella krafter ha verkat.”¹

Sten Karling, vars avhandling *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott*, gavs ut 1931, är mer försiktig i sina kommentarer, men avslöjar att han är väl medveten om en rådande skepsis till De la Gardies konstsinne. Om trädgården vid Ulriksdal, tidigare Jakobsdal, skriver han: ”Vid Jakobsdal funno vi, att De la Gardie begagnade italienska och franska trädgårdsmotiv, men smaken, eller, kanske

någon vill säga, bristen på smak, – var tysk. [...] Denna germanska prägel vilar än mer över Ekholmens anläggning. Lustgården är komponerad efter det gamla renässansschemat med sidoordnade kvarter, ett uppradande utan konstnärlig effekt, och i samma formel ingå även pergolorna, lusthusen, lindhusen och de höga palissadhäckarna.”²

I samma bok beskriver Karling Ulriksdal som ”typiskt för De la Gardies över måttan drivna praktbegär.” Men när Karling summerar trädgården vid Ulriksdal är tonen däremot betydligt positivare och han beskriver den som ”En av de mest rika och fängslande anläggningar som skapats i vårt land. [...] Några fördjupningar i marken och ett antal gamla träd är numera i stort sett det enda, som vittnar om Kraus’, Jean De la Vallées och främst Magnus Gabriel De la Gardies underbara trädgård.”³ Karling balanserar alltså mellan att överlåtadomen om De la Gardies smak till läsaren och ibland lägga in egna värderingar.

Lars Ljungström, som disputerade i konstvetenskap 2004 på en avhandling om Magnus Gabriel De la Gardies Venngarn, strävar efter att på ett sakligt sätt förklara hans byggnadsiver med de krav på ståndsmässigt byggande som förknippades med grevens samhällsposition, men också som ett uttryck för en strävan att säkra de efterkommandes möjligheter att vidmakthålla ättens anseende. Ljungströms angreppssätt påminner i mycket om de idéer Peter Burke för fram om marknadsföringskampanjen kring Ludvig XIV i boken *The Fabrication of Louis XIV*.⁴ Ljungström sammanfattar anläggningen vid Venngarn på följande sätt: ”Den väldiga och välplanerade trädgården, Nicolas Vallaris plafonder, de enhetligt färgsatta interiörerna, sängarnas textila överdåd och Kungsvåningens genomgående gyllenläder lät husets herre framträda med en Magnificientia motsvarande hans ställning som riksämbetsman. Det var inte bara en fråga om värdighet. Prakten fungerade som avläsbar social karaktäristik därför att korreleten mellan livsföring och samhällsposition sågs som en plikt mot det allmänna bästa.”

Ljungström ger också tydliga beskrivningar av De la Gardie som en världsvan mecenat och gynnare av de sköna konsterna: ”På Venngarn finns flera pregnanta uttryck för intellektuell och konstnärlig odling med humanistiska förtecken.”⁵

De la Gardie som trädgårdsamatör

En annan fråga som intresserat många konsthistoriker är i hur stor utsträckning anläggningarnas utformning är Magnus Gabriel De la Gardies egna respektive arkitekternas och trädgårdsmästarnas skapelser. De många idéskisser och planer som De la Gardie utförde i samband med sina projekt visar att han var en engagerad byggherre. Men hur skall skisserna betraktas? Skall de ses som De la Gardies första utkast, som arkitekterna hade att rätta sig efter när de tog fram sina för-

slag, eller rör det sig om skisser som De la Gardie gjort utifrån förslag han fått från arkitekterna?

Sten Karling ger en generell syn på De la Gardies inverkan på slutresultatet: ”Det är blott i vissa detaljer, som en arkitektonisk komposition fått göra sig gällande. I motsats till De la Gardies egna och hans trädgårdsmästares intentioner har då en arkitektvilja, en De la Vallées, en Holls, kommit till uttryck. Denna arkitektvilja präglar i än högre grad de flesta andra av De la Gardies många egendomsanläggningar både som de planerades och som de utfördes. Detta gäller Drottningholm, Ekolsund, Vänngarn, Karlberg, Käggleholm och Mariedal [...] Givetvis spelar De la Gardies egna tankar och motiv en stor roll, så stor att man aldrig helt kan förbise den.”⁶

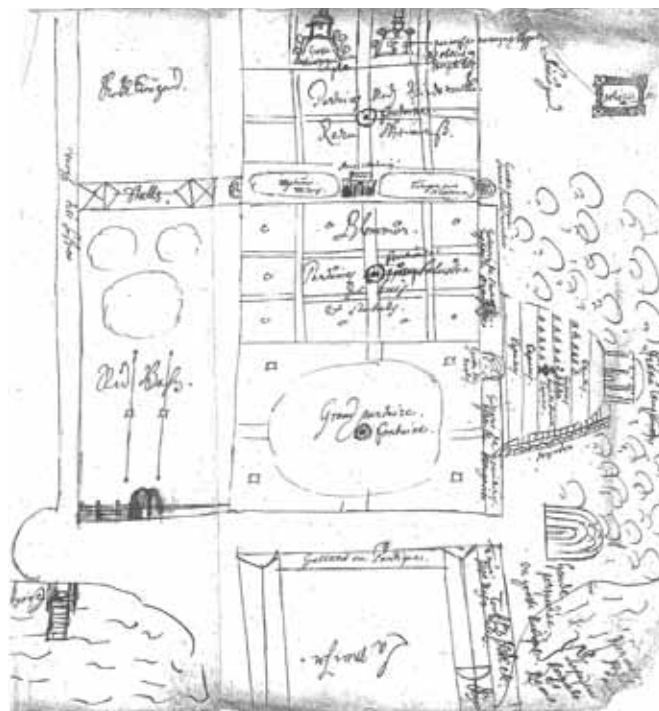
Karling menar att man aldrig kan förbise De la Gardies betydelse för resultatet, men anser samtidigt att i de fall där det rör sig om en mer medveten arkitektonisk skapelse har han haft hjälp av en arkitekt.

I sin artikel om Magnus Gabriel De la Gardie i boken *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*. (2000) kommenterar Göran Lindahl, professor i konstvetenskap, hans roll i anläggandet av trädgården vid Jakobsdal: ”Det råder inget tvivel om vem som dragit upp riktlinjerna för detta allkonstverk. Det var byggherren själv, Magnus Gabriel De la Gardie [...] Man får intrycket att mängden var det eftersträvsvärda, mängden av upplevelser, åsynen av broderiparterrernas mönster och färger, av fontänstrålar, förgyllda och målade skulpturer, hela den antika gudavärld, som förband trädgården med det längesedan förflutna.”⁷

Göran Lindahl ger alltså De la Gardie en betydande roll och ser det som att han själv har dragit upp riktlinjerna. Lindahl håller sig också ganska neutral i bedömningen av anläggningen och gör inga direkta värderingar av den konstnärliga nivån.

I sin uppsats i boken *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*. för Ingrid Rosell, fl.dr i konstvetenskap, fram en helt annan syn på De la Gardie som arkitektur- och trädgårdsamatör när hon skriver att: ”Ett antal skisser till regularisering och utbyggnad av borgen är amatörmässigt utförda av De la Gardie, men kompositionen förräder att en arkitekt eller ritningskunnig byggmästare står bakom deras utformning.”⁸ Rosell menar med detta att skisserna tycks gå tillbaka på Mattias Holls ritningsprojekt från 1650-talet vilket hon förklarar genom antagandet att kompositionen är för välgjord för att kunna vara utförd av De la Gardie själv.

Lars Ljungström ägnar anläggningsprocessen ett helt avsnitt i sin avhandling. Särskilt intressant i vårt sammanhang är hans förklaring av skissernas tillkomst och syfte. Han menar nämligen att skisserna visar De la Gardies tydliga vilja att själv sätta sin prägel på byggnadsprojektet. Han hävdar också att de är resultatet av den bildade amatörens verksamhet och förklarar skisserna som en del i grevens ”höviska rekreation”, som skulle innefatta såväl trädgårdskonst som byggnadskonst och hänvisar till De la Gardies egenhändigt utformade ideal-schema för livet på ett lantgods.

■ Utkast till trädgården vid Jakobsdal av Magnus Gabriel De la Gardie från omkring 1660. (Riksarkivet, Clas Totts samling)

Ljungströms slutsats blir dock att utformningen av trädgården vid Vänngarn skall ses som ett verk av den ansvarige arkitekten Jean de la Vallée, men att De la Gardies egna idéer präglade av nystoicismen är tydligt avläsbara. ”Principiella likheter med Jean de la Vallées sätt att angripa andra uppgifter, främst hans förslag till trädgård på västra sidan av slottet Tre Kronor, tyder likväl på att arkitekten självständigt givit fysisk gestalt åt de underliggande idéerna.”⁹

Olika uppfattningar om Drottningholm

Förutom att olika forskare har tolkat Magnus Gabriel De la Gardies betydelse för anläggningarnas komposition olika har de också tolkat trädgårdarnas komposition olika. Det allra tydligaste exemplet är den trädgård, som De la Gardie lät anlägga på Drottningholm under den korta tid han ägde slottet vid mitten av 1600-talet.

I Riksarkivet finns två av De la Gardies egenhändiga skisser bevarade. Enligt dem var höjdskillnaden mellan slottet och vattnet tänkt att tas upp av tre terrasser med fruktträdgård och kryddgård. I anslutning till trädgården planerade han även lusthus, fågelhus och en labyrinth. Från slottsbyggnaden löpte en mittaxel ut i Djurgården i väster. I djurgården anlades också tre ruddammar. För arbetet anlätade De la Gardie arkitekten Jean De la Vallée. I överlåtelsehandlingarna från 1661, då drottning Hedvig Eleonora tog över slottet, beskrivs trädgården som: ”afsatt, ny gärdesgård rundtom det gamla reswärket står ännu mäst som det tilförne hafwer. En gammal trädgårdsport å nye bygningen [...] En dito åt norre orthen uthmed Trädgårdsmestarens fåhus. [...] 31 st Epleträn, 9 st Päronträn, 16 st Unga trän”.¹⁰

De la Gardies trädgårdsanläggning vid Drottningholm har studerats av flera konsthistoriker. Den första var Nils G. Wolin som behandlar anläggningen i sin avhandling *Drottning-*

holms lustträdgård och park. från 1927. Han skriver: ”Det var alltså ett av plank och två träportar ingärdad område med fruktträd och säkerligen kryddkvarter. En helt nyttobetonad anläggning av intet konsthistoriskt och föga trädgårdshistoriskt intresse. Denna trädgård kan icke heller på något sätt anses representativ för tiden. Att den icke var det kan delvis motiveras med den oländiga marken.”¹¹

Bara fyra år senare beskriver Sten Karling samma anläggning på följande sätt: ”Anläggningen har planlagts på ett sätt, som blev förebildligt för den följande tidens utveckling. Medvetet och moget uttryckt finna vi här för första gången ett arkitektoniskt tillvaratagande av läget med orientering mot vattnet. Kompositionen kännetecknas av balans och hållning med en kraftig mittaxel, som ledes ut i djurgårdens vildpark. Dessa goda egenskaper ha otvivelaktigt givits anläggningen av De la Vallée. Genom att även förläna sina andra verk samma förtjänster kan De la Vallée göra anspråk på att vara utbildaren av den nationellt så betonade svenska lantslottsanläggningen.”¹²

När man läser dessa två beskrivningar av terrasträdgården på Drottningholm är det svårt att tro att de behandlar samma trädgård. Varför beskrivningarna är så olika kan ha flera anledningar. Både Wollin och Karling hänvisar till överlåtelsehandlingen och bägge har studerat De la Gardies godshandlingar i Riksarkivet i Stockholm samt landsarkivet i Lund. Men förmodligen har Wollin förbiset de två skisser av De la Gardie som förvaras i godshandlingarna i Riksarkivet. Han tar åtminstone inte upp dem i sin text. Det gör däremot Karling, som dessutom återger dem i bild. Det här kan vara en förklaring till de helt väsensskilda beskrivningarna av samma anläggning. Överlåtelsehandlingens beskrivning av trädgården som ”afsatt” bör betyda att trädgården var terrasserad, men utan skisserna lade Wollin kanske inte så stor vikt vid den formuleringen.

En annan anledning kan vara att Karling hade ett helt annat referensmaterial att utgå ifrån, eftersom hans avhandling fokuserade på just denna tidsperiod. Därmed kunde han jämföra Drottningholm med liknande anläggningar som Höjentorp, Hässelby och Stenhammar. När Wollin behandlade Drottningholm fanns inte mycket skrivet om den tidens trädgårdar.

Magnus Olausson, docent i konsthistoria, behandlar terrasträdgården och De la Gardies skisser i en artikel om Drottningholms slottspark från 2004. Olausson väljer att tillskriva De la Gardie själv utformningen och benämner en av skisserna ”grevens principsskiss”. Han menar att skissen skall uppfattas som en anvisning för arkitekten Jean de la Vallée.¹³

Sedan kommer något som förvånar i Olaussons text. Trots kännedomen om de båda skisserna utförda av De la Gardie sammanfattar han anläggningen på Drottningholm på ett sätt som i mycket påminner om Wollins: ”De knapphändiga uppgifterna om trädgårdens utseende vid tiden för riksänkedrottningen Hedvig Eleonoras övertagande i februari 1661 ger entydigt bilden av en köks- och fruktträdgård.” Han citerar därefter överlåtelsehandlingarna och fortsätter: ”Man kan fråga sig varför till och med en så ivrig trädgårdsanläggare

som Magnus Gabriel De la Gardie inte hade större ambitioner trots att han var ägare till Drottningholm i ett decennium. En enkel och högst sannolik förklaring är att De la Gardie och tidigare ägare till egendomen insåg de stora problem som var förknippade med den mest naturliga placeringen av en ny lustträdgård – djurgården väster om slottet.”

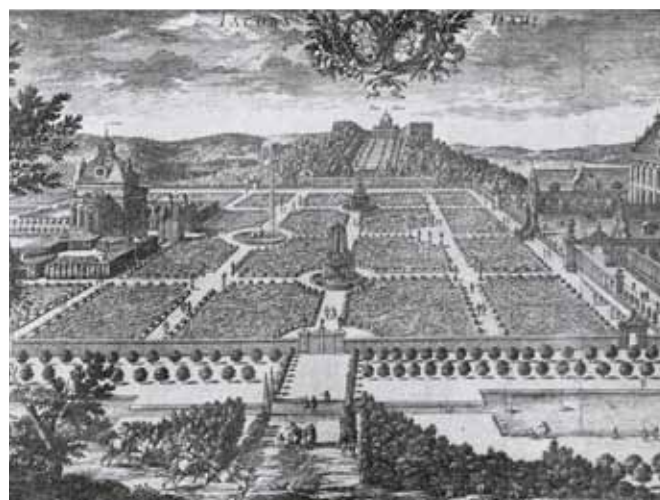
I skriften *Drottningholms slottspark. Historik och vägledning*, beskriver Catharina Nolin, docent i konsthistoria, anläggningen på ett sätt som är beslätat med Karlings analys: ”Trädgården mellan slottet och sjön tycks dock ha anlagts. En väsentlig och nydanande del i detta projekt är att De la Gardie eftersträfvade en trädgård som på ett tydligt sätt var samkomponerad med slottsbyggnaden och dessutom bildade en förmedlande länk mellan byggnaden och vattnet.”¹⁴

Ännu ett sextiotial år efter Wollins och Karlings beskrivningar kan vi alltså se tydliga skillnader i uppfattningen av en och samma trädgårdsanläggning.

Från estetik till tvärvetenskap

Hos det tidiga 1900-talets konsthistoriker, som Hahr och Wollin, kan vi se en tydlig tendens till bedömningar som utgår från samtidens estetiska ideal. De ser det dessutom som sin uppgift att avgöra vad som håller en viss estetisk nivå; ett tydligt kanontänkande. Längre fram under 1900-talet kan vi allt tydligare se hur forskarna undviker att värdera Magnus Gabriel De la Gardies konstnärliga förmåga och smak. Vi kan också se hur de strävar efter att sätta in anläggningarna i ett bredare historiskt sammanhang och därför går mot ett mer tvärvetenskapligt angreppssätt, där såväl idéhistoria som retorik och i viss mån lingvistiska teoribildningar ges utrymme.

André Strömqvist, kulturmiljöspecialist
fil. mag. i konsthistoria
Statens fastighetsverk, Drottningholm
andre_stromqvist@telia.com

■ Erik Dahlbergh avbildade Magnus Gabriel De la Gardies trädgårdsprojekt på Jakobsdal i flera förlageteckningar, som bland annat resulterade i denna gravyr. Anläggningens utseende har stramats upp av Dahlbergh, men gravyren ger ändå en bild av den innehållsrika trädgårdsanläggningen. (Erik Dahlbergh *Svecia Antiqua ey Hodierna*, Stockholm 1935, sid 76)

Noter

- 1 August Hahr *Läckö slott och andra De la Gardieska monumentalbyggnader i Västergötland*. Göteborg 1923, s. 12.
- 2 Sten Karling *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott*. Stockholm 1931, s. 351.
- 3 Karling 1931, s. 341f.
- 4 Peter Burke *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven 1992.
- 5 Lars Ljungström *Magnus Gabriel De la Gardies Venngarn. Herresätet som byggnadsverk och spegelbild*. Stockholm 2004, s. 251.
- 6 Karling 1931, s. 376.
- 7 Göran Lindahl *Magnus Gabriel De la Gardie. Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*. Stockholm 2000, s. 31.
- 8 Ingrid Rosell Åren kring 1670. En höjdpunkt i byggnadsverksamheten på Läckö slott. *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*. Stockholm 1999, s. 305.
- 9 Ljungström 2004, s. 53f och 251.
- 10 Riksarkivet, M. G. De la Gardies samling, godshandlingar, vol E1675 Drottningholm, Inventarium 13 februari 1661.
- 11 Nils G. Wollin *Drottningholms lustträdgård och park*. Stockholm 1927, s. 9.
- 12 Karling 1931, s. 410.
- 13 Magnus Olausson *Lustträdgård och generalplan. Drottningholm*. Band 1, Stockholm 2004, s. 134.
- 14 Catharina Nolin *Drottningholms slottspark. Historik och vägledning*. Stockholm 2000, s. 7.

C.C.L. Hirschfeld og havens didaktik

Landskabshaven som *hortus didacticus*

Margrethe Floryan

Bevægelsesmotivet spiller en afgørende rolle i mange af 1700-tallets haveæstetiske skrifter. I haven går man sig til indsigt og viden. Det har inden for de sidste 10–15 år virket som en direkte spore på flere fænomenologisk arbejdende historikere til at foretage nye læsninger af periodens skrifter, heriblandt Christian Cay Lorentz Hirschfelds *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785).

I løbet af 1700-tallet indtog landskabshaven selv de fjerneste dele af det europæiske kontinent. En central kilde til denne udvikling er C.C.L. Hirschfeld. Med landskabshaven og dens fortsatte udbredelse som sit hovedanliggende når han i femte og sidste bind af *Theorie der Gartenkunst* også kort at skitsere sine visioner for fremtidens have. Hans ærinde er den offentlige bypark, kaldet *Volksgarten*. Spadsereturens helsebringende virkning bliver her et vigtigt og i øvrigt yderst tidstypisk emne: "Bevægelse, frisk luft, rekreation og underholdning er sådanne steders formål, og deres indretning og beplantning må være i overensstemmelse her med."¹ Et andet vigtigt emne er den viden og indsigt, de spadserende har chancen for at tilegne sig undervejs: "Det synes at være det rette sted at belære folk, der her er undervejs, og at lade vigtige monumenter fange deres opmærksomhed."² En tilsvarende interesse for netop at gå sig til større erkendelse mener Hirschfeld at kunne påvise i antikken. Om de græske akademier fortæller han, at man ikke var synderlig optaget af at placere en skulptur af f.eks. en faun i det grønne. Til gengæld så grækerne gerne "på næsten alle spadserestier" monumenter viet til borgerdyd, eftersom disse med deres tematik og udformning netop "opmuntrer til denne holdning".³ I Hirschfelds optik har haven et didaktisk potentiale.

Som for helsetankens vedkommende er det i flere af de centrale, tyske fyrstendømmer, vi finder kilderne til denne pointe.

I 1770'erne havde f.eks. fyrst Leopold II realiseret sine ideer om dannelse og uddannelse, om gratis og offentlig adgang til både skole og have i Dessau henholdsvis Wörlitzer Gartenreich. Men til forskel fra fyrst Leopold m.fl. giver Hirschfeld sine visioner for *hortus didacticus* en patriotisk og siden national vinkling. Jeg argumenterer i det følgende for, at denne vinkling i Hirschfelds argumentation fik afgørende næring under hans rejse til en række sjællandske haver, herunder Jægerspris, sommeren 1780. Desuden foretages en ekskurs til, hvad der i nordisk havehistorie må betegnes som prototypen på den patriotisk-didaktiske have, et anlæg som gav den idémæssige kim til Jægerspris, men som Hirschfeld ikke kendte ved selvsyn.

Fra arkæologi til genealogi

Med titel af professor ved universitetet i Kiel stod Hirschfeld i den danske konges tjeneste. Før, under og efter opholdet i København og Nordsjælland havde han kontakt til flere ledende skikkelser inden for embedsværket og kunstlivet. Billedhuggeren og professor ved Kunstakademiet Johannes Wiedewelt var en af disse. Han var uddannet i både Paris og Rom, havde på dansk formidlet Winckelmanns doktriner i skriftet *Tanker om Smagen udi Konsterne* (1762) og udført adskillige store udsmykningsopgaver for kongehuset. Skulpturprogrammet til både Fredensborg Slotshave og Mindelunden samt Julianehøj på Jægerspris var Wiedewelts værk.

At Frederik V og Christian VII var konger af Danmark-Norge og hertuger af Slesvig-Holsten, blev i høj grad tematiseret i periodens haveanlæg og billedhuggerkunst. Det samme gjaldt det fælleseuropæiske tanke- og formgods, der i så høj grad prægede oplysningsfilosofien og nyklassicismen. Men også kongerigets nationale fortid blev sat i scene. Både blandt opdragsgivere og kunstnere forudsatte dette lærde studier, og arkæologi, historie og litteratur var blandt de efterspurte

■ Akademiet i Ledreborg-anlægget. Obeliskens viet vikingetidskongen Harald Blåtand er et af knudepunkterne i det grønne akademi. Oprindeligt var her snesevis af obelisker, steler, buster, skjolde og genealogiske indskrifter. Havens terrasseanlæg blev genskabt 2007, mens Akademiet stadig kalder på en større indsats. Foto: Margrethe Floryan, juni 2011

■ Julianehøj i Jægerspris gestaltet af Johannes Wiedewelt i nært samarbejde med flere af periodens intellektuelle. Anlagt på basis af et gravfund, der i første omgang sattes i forbindelse med vikingetiden, men som nyere tids arkæologi har dateret til bondestenalderen. Højen, med navn efter enkedronning Juliane Marie, blev genskabt omkring 1980. Foto: Margrethe Floryan, juni 2011

discipliner i forbindelse med talrige af 1700-tals havernes genese, udformning og fortolkning. En række arkæologiske opdagelser på lokaliteter tæt ved Jægerspris Slot gjorde, at både landskabet og det kongelige lystanlæg blev tilføjet nye dynastisk og patriotisk konnoterende motiver fra slutningen af 1770'erne og frem til 1789.⁴

Indtrykkene fra besøget på Jægerspris fandt vej til 3. bind af Hirschfelds *Theorie der Gartenkunst*: "Jægerspris har en højtidelig karakter og rummer monumenter viet store og hellige motiver, som har deres udspring i såvel antikken som hos dette lands ærværdige mænd."⁵ I forbindelse med anlægsarbejder havde man i dyrehaven i 1744 fundet en jættestue. Den daværende kronprins Frederik (senere Frederik V) engagerede sig i det, der siden er blevet kaldt den første arkæologiske udgravning i Danmark. Et par årtier senere gjorde man et nyt fund, nu på den bare mark et par hundrede meter vest for slottet, og denne gang blev der på foranledning af arveprins Frederik (søn af Frederik V) og stats- og gehejmekabinetsskretær Ove Høegh-Guldberg foretaget en systematisk udgravning.

Udgravningen og dens resultater blev første gang offentliggjort i 1776, formentlig med Høegh-Guldberg som forfatter. Han var rigtignok højt placeret embedsmand, men også den der førte udgravningsprotokollen, med en fortid som professor i teologi og historie ved Sorø Akademi. Storstensgraven er

tidsfæstet til bondestenalderen, eller neolitikum, men omkring fundtidspunktet og adskillige generationer frem blev graven betragtet som værende fra vikingetiden. Kongenavne som Gorm den Gamle og Harald Blåtand er tæt forbundet med denne periode, for som indskriften på den store Jelling-sten ved kirken i den østjyske by af samme navn fortæller: ”Harald konge bød gøre kumler disse efter Gorm fader sin og efter Thyra moder sin, den Harald som sig vandt Danmark al og Norge og danerne gjorde kristne.”⁶

Tvillingmonarkiet og kristendommen havde, lige siden de to monumentale Jelling-sten blev rejst mellem år 960 og 985, bevist deres levedygtighed, og for at markere denne ubrudte historie blev det besluttet at kalde den kongelige billedhugger Wiedewelt til Jægerspris for at forestå en omformning af det arkæologiske fund til et monument over Danmarks og den kongelige families tidlige historie. Megalitgraven skulle genanvendes som politisk monument i umiddelbar tilknytning til arveprinsens yndede jagtslot Jægerspris.

Genealogisk-patriotiske stenstøtter

Monumentet, som fik sit navn efter enkedronning Juliane Marie, udgør en ganske stor geometrisk formation i landskabet. Den er koncentrisk, med en rundgang på første niveau og en plads øverst. Rytmisk fordelt på rundgangen står, som Hirschfeld skriver, ”syv runde og enkle søjler, der – som navneindskrifterne viser – er viet gamle danske og norske konger.”⁷ Skråningerne er bevokset med græs, og rytmisk plantede træer giver monumentet yderligere monumentalitet. Øverst ses en runesten, dateret til 400–500-tallet e. Kr., fundet i 1781 i Telemarken i det sydlige Norge og året efter bragt til Jægerspris. Også den konnoterer til dobbeltmonarkiet.

Høegh-Guldberg opviste samme iver i forbindelse med realiseringen af flere dusin monumenter, igen med Wiedewelt som den primære billedhugger, i både det formelle haveanlæg ved Jægerspris Slot og i dyrehaven. Nogle monumenter blev helt enkle, geometriske og abstrakte, flere endog uden basis, andre med allegorier og meget talende. Materialet var norsk marmor, et indenrigsk og dermed patriotisk materiale. Både Høegh-Guldberg og Wiedewelt engagerede sig, blandt andet ud fra flere samtidige historiske værker, i valget af personer, der skulle hædres. Foruden mindsten tilegnet kongehuset satte også monumenter over kirkens folk, opfindere, filosoffer og historikere.

”...for den patriotiske havekunst!”

Hirschfeld opfattede Jægerspris’ patriotisk-didaktiske program som et havekunstnerisk paradigme: ”I Norden har man påbegyndt et herligt anlæg af denne type, som intet andet land ellers har. Se beskrivelsen af Jægerspris nedenfor.”⁸ Tilsvarende entusiastisk var Hirschfeld, da turen gik til Fredensborg.⁹ I 1760’erne havde Wiedewelt her været hovedkraften bag den formelle haves storslåede skulpturprogram, og i samme periode blev den såkaldte Nordmandsdal til, med skulpturer af Johan Gottfried Grund, ”en af de mest interessante scener i hele anlægget.”¹⁰ Hirschfeld var optaget af persongalleriets mange elementer: ”De udgør en vigtig national gruppe, for de viser kongens undersåtter, indbyggere af begge køn, i dragter og erhverv fra alle norske stifter og øer.”¹¹

Overordnet set øste Fredensborg-anlæggets emblematiske både af den antikke mytologi og den samtidige patriotiske diskurs, men denne omfattede ikke som på Jægerspris fortiden. Den var alene rettet mod tvillingeriget Danmark-Norge under den regerende monark.¹²

Som Hirschfelds danske *cicerone* sommeren 1780 var Wiedewelt indstillet på at vise sin professorkollega fra Kiel en række af de anlæg, hvis realisering han selv havde været eller var involveret i. Dette må antages at være hovedårsagen til, at selskabet ikke også besøgte Ledreborg (af Ledra, en gammel form af stednavnet Lejre) nær Roskilde, anlagt i 1740–1757.¹³ På Ledreborg havde Hirschfeld ellers kunnet gå på opdagelse i et genealogisk-patriotisk univers i et anlæg så stort, komplekst og kodet, som det vel ikke hverken før eller siden er skabt. Ledreborgs akademi var, som påvist af Haakon Lund, i enhver henseende den vigtigste forudsætning, idé- og planlægningsmæssigt, for Jægerspris-anlægget.¹⁴

Akademiet i Lejre

Ifølge traditionen var det i Lejre, at Danmark blev samlet, i første omgang under den mytiske Kong Skjold, søn af Odin. Roskilde, beliggende blot 7 km. fra Lejre, var Danmarks historiske kongesæde; byens navn kommer af Lejre-kongen Roar. Den tanke opstod da i Ledreborgs dyrehave at iscensætte ”Udtog af Danmarks og Norges vores Naboe Saxens, Grevskabet Oldeborgs, Sverriges og Engellands, sammenhængende gamle og nye Historie”.¹⁵ Et akademi tog form, et udendørs et af slagen vel at mærke og med reference til antikkens Athen. Programmet skyldtes ikke ejeren alene, lensgreve Johan Ludvig Holstein, statsminister og præsident for Videnskabernes selskab. Historikeren og filologen Hans Peter Anchersen og filosofen Martin Hübner var afgørende bidragydere.

Den del af dyrehaven, der grænser op til den egentlige herregårdshave med dennes storladne terrasse- og vandmotiver, gemmer stadig på resterne af det peripatetiske akademi. Et ca. 400x150 meter stort, tæt bevokset areal, der fremtrådte med ti gange og femten pladser, hvor obelisker og steler, buster og skulpturer, desuden skjolde og groft tilhuggede sten, bænke og indskrifter. Ikke færre end 381 enheder, var opstillet, alle placeret efter et nøje udtænkt genealogisk system og understøttet af farver. Hvert folkeslag gav navn til en af de gennemgående gange i anlægget, mens de mest berømte enkeltpersoner gav navn til pladserne, f.eks. Odin som stamfar til flere folkeslag og Margrethe I som Kalmarunionens regent. At England blev inddraget i programmet, forklares ved kristendommens tidlige indførelse der. I dag står her et lille dusin skulpturer og mindestøtter.

Ledreborg-akademiets didaktiske dimension blev understøttet af, at det var placeret i dyrehaven med ubesværet adgang for publikum. At bevægelsesmotivet var essentielt, og anlægget blev kaldt peripatetisk, skyldtes blandt andet traditionen fra de engelske landskabshaver. Det at gå i haven var en vej til erkendelse og viden. Såvel Ledreborgs akademi som Jægerspris mindelund var konciperet på dette grundlag, tilsat en tro på både naturens og skulpturens moralsk opdragende effekt.

Hirschfeld om nationalhaver

Som påpeget oven for blev Hirschfeld under sin rejse til Danmark sommeren 1780 i høj grad optaget af det genealogisk-patriotiske indhold i et par af de nyere, danske haveanlæg. Og i sine overvejelser over fremtidens *Volksgärten*, ”et vigtigt behov hos byboeren”¹⁶, vendte han tilbage til disse indtryk. Dog måtte det dynastiske aspekt udgå, da byparkernes æra for alvor begyndte, og Oplysningstidens begreb ’patriotisk’ blev i stigende grad ledsaget og siden erstattet af ’national’.

I alle Europas nye nationalstater, herunder Tyskland, blev der i byerne i løbet af 1800-tallet anlagt adskillige haver og lunde af denne type. Hirschfelds betydning kan vanskeligt forklejnes, hans havedoktrins udbredelse og popularitet taget i betragtning.¹⁷ Talrige andre skribenter, heraf flere og flere nationalt sindede, fulgte trop. Monumenterne og botanikken blev gjort til de bærende elementer i de nye byparker nationale program. Med moderniteten gennemførtes det første livtag med denne ideologi.

I forlængelse af mit indlæg på Forums årsmøde 2010 havde jeg ved en konference i Schwetzingen i april 2011 lejlighed til at tale om Jægerspris-, Fredensborg- og Ledreborg-havernes ikonografi; konferenceindlæggene forventes udgivet ultimo 2011 *Tagungsdokumentation 'Monumente im Garten – der Garten als Monument'*, Regierungspräsidium Stuttgart Landesamt für Denkmalpflege (www.rp.baden-wuerttemberg.de).

Margrethe Floryan, museumsinspektør
Thorvaldsens Museum, København
margrethe.floryan@thorvaldsensmuseum.dk

- 1 Hirschfeld 1779–1785, V, s. 68. Alle citater fra Hirschfeld er her i forfatterens frie oversættelse.
- 2 Ibid., V, s. 70.
- 3 Ibid.
- 4 Som bygning betragtet hviler Jægerspris Slot på ruinerne af en middelalderlig kongsgård. Siden lod adskillige konger jagtslottet udvide og ombygge. I dag ejes ejendommen af en stiftelse, der foruden museum, børnehjem og skole driver omfattende skov- og landbrug.
- 5 Hirschfeld, III, s. 198.
- 6 Jellingstenene blev i 1994 optaget på Verdenskulturarvlisten, og i disse år pågår såvel omfattende udgravninger omkring Jellings skibssætning, palissadeanlæg, kirke og høje som sikring af dette enestående monument og dets landskabelige omgivelser.
- 7 Hirschfeld, III, s. 199.
- 8 Ibid., s. 142.
- 9 Fredensborg Slot går tilbage til Frederik IVs tid. Som Jægerspris var det i første omgang også primært et jagtslot. Byggeriet blev påbegyndt 1719, arkitekt var J.C. Krieger. Senere blev slottet udvidet og ombygget, blandt andet ved arkitekterne N. Eigtved, L. de Thurah og C.F. Harsdorff. Haven blev oprindeligt også anlagt af J.C. Krieger, men omlagt i 1760'erne efter plan af N.H. Jardin. I 1995 opførtes at orangeri i tilknytning til slottets urtehave. Fredensborg benyttes fortsat af kongehuset.

10 Hirschfeld, s. 190.

11 Ibid., s. 191.

12 Se Mette Skougaard, *The Norwegian Garden Theatre*. I: *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* nr 23, 2010, s. 22–25.

13 Som anlæg betragtet går Ledreborg tilbage til 1500-tallet, hvor det var kongelig besiddelse. I 1739 overtog den daværende leder af Danske Cancelli under Christian VI, lensgreve Johan Ludvig Holstein, ejendommen og lod 1740–1745 slot ombygge ved arkitekterne N. Eigtved, og L. de Thurah, mens J.C. Krieger tegnede haven. Ledreborg er stadig i Holstein-slægtens eje. Til Lejres historie knytter sig også forskellige kulttraditioner, med frugtbarhedsgudinden Hertha som hovedfigur, heraf navnet Hertha-dalen.

14 Lund 1964–65 & 2000.

15 Citeret fra Lund 1964–65, s. 64.

16 Hirschfeld, V, s. 68.

17 Hvor Hirschfeld havde skrevet ’tysk’ eller ’national’, skrev en A.T. Bolotov ’russisk’. Cf. Floryan 1996, s. 69.

1700-tals kilder

Anchersen, Hans Peder *Herthedal ved Leyre i Siaeland og det gamle Dannemark 150 aar for og efter Christi fødsel*. København 1745

Hirschfeld, C.C.L. *Theorie der Gartenkunst*. Band I–V, Leipzig 1779–1785

Malling, Ove *Store og gode Handler af Danske, Norske og Holstenere*. København 1783

Udvalgt litteratur

Damsholt, Tine *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*. København 2000

Engelhardt, Juliane *Borgerskab og fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769–1814*. København 2010

Floryan, Margrethe *Gardens of the Tsars. An Analysis of the Aesthetics, Semantics and Uses of Late 18th Century Russian Gardens*. Aarhus & New York 1996

Floryan, Margrethe *Hortus moralis*. C.C.L. Hirschfeld and other eighteenth century actors in the Danish-German Borderland. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol. 29, Issue 4, 2009, s. 246–256

Hendeliowitz, Jens *The Royal Gardens of Denmark*. København 2005

Lund, Hakon *Akademiet på Ledreborg. Kunstmuseets Aarskrift*, 1964–65, s. 55–82

Lund, Hakon *Danmarks Havekunst. Indtil 1800*. København 2000

Nielsen, Marjatta & Annette Rathje (red.) *Johannes Wiedewelt. A Danish Artist in Search of the Past Shaping the Future*. Særnummer af Acta Hyperborea 11, 2009

Nielsen, Viggo *Academia Peripathetica*. Den historiske rundgang i Lejre. *Architectura*, 12, 1990, s. 36–68

Parshall, Linda B. (red. og oversætter) *The Theory of Garden Art*. C.C.L. Hirschfeld, Philadelphia 2001

Westengaard, Erik *Tankefulde haver*. København 2001

Den vetenskaplige amatören i herrgårdsträdgården

Karin Gustavsson

Ordet amatör används idag ofta nedsättande och som motsats till professionell. Under gångna sekel användes dock ordet i sin ursprungliga betydelse, en amatör var en som älskar konsterna och vetenskaperna.

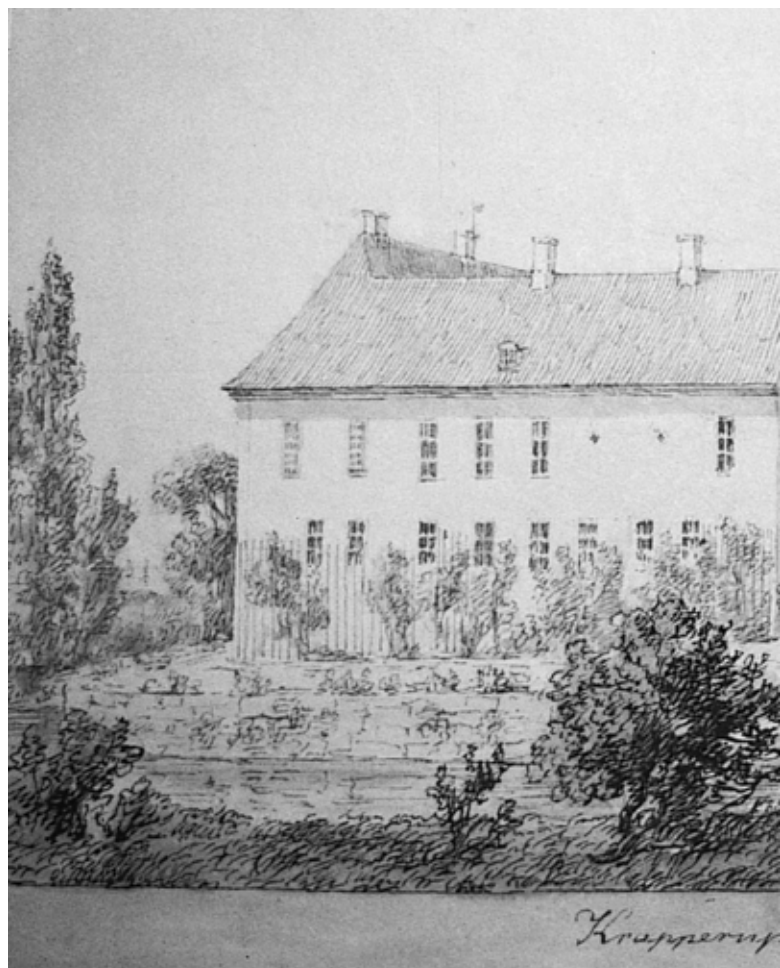
Nils Christoffer Gyllenstierna (1789–1865) var en vetenskaplig amatör som framgångsrikt verkade inom olika naturvetenskaper. Hans trädgård på Krapperup i nordvästra Skåne blev ibland en arena för avancerade odlingsförsök och experiment.

Den vetenskaplige amatören, som det fanns många av under 1700- och 1800-talen, tjänade inte sitt uppehålle som vetenskapsman, men kunde ägna sig åt forskning inom olika områden som var mer avancerad än den som bedrevs vid universiteten. Ordet vetenskapsman indikerar att inga kvinnor sysslade med vetenskap, men verkligheten var mer nyanserad. För en genomgång av fenomenet vetenskaplig amatör och förekomsten av kvinnliga vetenskapsamatörer, hänvisas till Jakob Christenssons *Vetenskapen i provinsen*. (1999).

Bakgrund

Friherre Nils Christoffer Gyllenstierna föddes och växte upp på det gamla Gyllenstiernska godset Frösåker vid Mälaren, nära Västerås. Han studerade ett par terminer i Uppsala och kom att präglas av lärdoms miljön där (Persson 2007). Minnet av Linné var då ännu högst levande, och Gyllenstierna var med och bildade det Linnéska institutet 1807 – ”en ambitiös naturalhistorisk studentsammanslutning” (Christensson 1999 s. 36). Genom sin mor Antoinette von Kochen som var född på Krapperup övertog Gyllenstierna Krapperups fideikommiss dit han flyttade efter sitt giftermål med Viveka Sture 1818.

Barndomsvännen Gustaf Silfverstråhle (1790–1841) delade det naturvetenskapliga intresset. 1828 flyttade han till Stockholm för att bli hovrättsråd, och köpte då en tomt vid Norrtullsgatan där han planterade mängder med träd och genomförde olika odlingsexperiment. Gyllenstierna och Silfverstråhle förde en intensiv korrespondens i flera decennier, som till stor del behandlade deras gemensamma vurm för trädgårdsodling, och Gyllenstierna hade också brevladeskontakt med flera av samtidens betydande naturvetenskapsmän (Gustavsson 2003 s. 17). Brevskrivandet kan ses som ett virtuellt seminarium, där försök och exempel kan diskuteras ur olika aspekter, helt enkelt ett sätt att i skrift pröva hypoteser, i brist på akademisk miljö. Det var vid 1800-talets början nästan det enda sättet för den ensamarbetande amatören att få respons från andra. Universiteten i Uppsala och Lund var under denna tid främst utbildningsanstalter för präster och lärare, inte forskningsmiljöer. Vetenskap bedrevs i andra sammanhang där godsen var centrala. De rikaste biblioteken, liksom andra samlingar av allehanda slag, fanns hemma hos adelsmän.

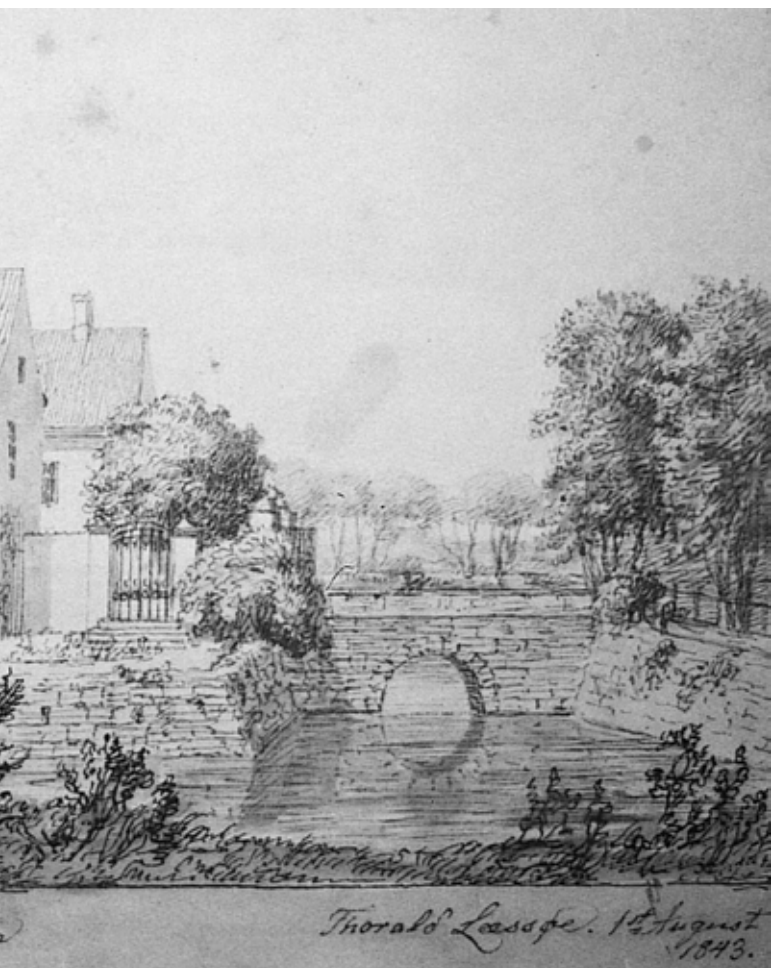

■ Krapperups borg avbildad 1843 av Thorald Læssøe. Tillhör samlingen på Krapperups borg.

Gyllenstierna fick möjlighet att utveckla sina naturvetenskapliga intressen när han hade slagit sig ned på Krapperup. Bland annat byggde han upp en fisksamling, men att samla på fisk var ett intresse som krävde både praktiskt handlag för att preparera dem och kapital. Glasburkar och konservering kostade mycket pengar. Då var det lättare med botaniken. Att bevara växter i ett herbarium är betydligt enklare än att preparera fisk och kräver mindre utrustning. Under flera decennier genomströvade Gyllenstierna sina marker och kartlade Kullens flora. Redan 1819 fann han en sällsynt variant av oxel på Kullaberg som Elias Fries hjälpte till att bestämma som klippoxel (Gustavsson 2009 s. 62). I insamlandet av Kullens flora fick Gyllenstierna under åren 1820–1830 stor hjälp av sina söners informator Bror Emil Hildebrand, även han en hängiven botanist. Gyllenstierna upprätthöll brevlades ett nätverk med både universitetsforskare, som Fries, och andra amatörer, vilket gjorde Krapperup till en vetenskaplig miljö av rang (Christensson 1999, Gustavsson 2009).

Experimentträdgården

Det fanns ingen gräns för Gyllenstiernas och Silfversträhles intresse för trädgårdsväxter och vilda växter. De blandade vad som kan förefalla som tokiga hugskott med högst seriösa försök. Det abnormalt lika väl som det normala stod i fokus för deras uppmärksamhet och de plockade gärna in växter från den omgivande naturen i sina trädgårdar. 1816 skickade Silfversträhle plantor av åkerbär till Krapperup. Där lyckades

sedan Gyllenstierna få dem att rota sig och även att hålla liv i dem ända in på 1830-talet (Gustavsson 2009 s. 63). Silfversträhle ägnade sig åt experiment med potatis och ville gärna dela med sig. I mars 1819 skrev han till Gyllenstierna om sina försök att dra upp potatis från frön: "För att förbättra potatesafveln, har jag i fjol sökt få frön af Potates, men som de ej blefvo bra mogna har jag för detta år planterat potatis i en kruka och redan fått den upp. Det är en ovanligt god sort, kallad Svart-Potatis, eller med mörkgredelina skal, och mörkgul inuti, då den är kokad. Får jag några mogna frön, skall jag skicka dig däraf. Huru går dina åkerbär? Nästa år skall du få Fjällbjörksfrön ifrån mig".¹

Gyllenstierna och Silfversträhles verksamhet skulle idag karakteriseras som "nyfikenhetsforskning" – de gick på känsla, sökte det outforskade, de såg oceaner av icke sorterade artefakter att samla in och omvandla till kunskap. Silfversträhle betecknade själv sina sysslor som "Naturalhistoriens studium".² Att trädgårdsodlingen var ett medel och en metod för att bedriva naturalhistoriens studium kan ses som ett över-

gripande faktum. Trädgården blev för de båda vännerna ett sorts laboratorium, en arena för utövande av vetenskap. Det är endast breven från Silfversträhle som finns kvar, därför är det lättare att följa hans experimenterande än Gyllenstiernas, men intresset förefaller ha varit helt ömsidigt. I juli 1821 skrev Silfversträhle och bad om gräsfrön: "Skulle du kunna skaffa mig frön af några sorters gräs så vore det ganska roligt, att därmed göra försök."³

Parken och trädgården vid Krapperup hade beskrivits av Linné 1749 som ovanligt rik och prunkande. Under sin tid på Krapperup beskrev Hildebrand den rikliga fruktskörden. Det fanns äpplen, plommon och päron i mängd, och maj-körbär och bigarräer i »tunn-tals«. Han berättade också om mer exotiska frukter, om de mogna mulbären och om aprikoser, persikor, vindruvor och valnötter som fanns att skörda.⁴ I fruktträdgården och i drivbänkarna kunde Gyllenstiernas samlariver och botaniska experimentlusta förenas och bli av praktisk betydelse för både det egna hushållet och för andra. Fruktskörden spreds bland vänner och fränder, exempelvis skickades det alltid äpplen till Frösåker, en hantering som ställde höga krav på yrkeskunnande hos både trädgårdsmästare och alla som hanterade frukten så att den fortfarande skulle vara ätbar vid framkomsten. I de adliga nätverken spreds nya sorter mellan godsens. 1822 såg Gyllenstierna till att en korg äpplen av sorten 'Engelsk Gothia', »i mitt tycke en utmärkt god äppelsort« skickades till Jakob De la Gardie på Kulla Gunnarstorp.⁵

Efter att Hildebrand släppt sysslan som informator återvände han till Lund några år. Han upprätthöll kontakten med Gyllenstierna och eftersom denne var lika intresserad av sin trädgård som av den vilda floran blev Hildebrand behjälplig med att skaffa frön och växter via t ex Botaniska trädgården och en trädskola i Hamburg till Krapperups trädgård. Gyllenstierna beskrev noga hur de nya växter som Hildebrand hjälpt honom att anskaffa utvecklade sig: "Af de hitkomna sättquistarna, är det endast en som gifver något hopp om framgång. Den är af *Ulmus parvifolia*, der ett par knoppar börjat öppna sig och några andra, som se friska ut. De andra quistarna af samma träd hafva utvecklat sina blomsterknoppar, men ingen enda bladknopp. Sättquistarna af *Evonymus verrucosus* [vårbenved] --- visa ej minsta tecken till lif."⁶

Varken i Silfversträhles brev till Gyllenstierna, eller i dennes brev till sina andra vetenskapliga kontakter, finns några resonemang om estetik eller gestaltning av trädgården eller kommentarer om att en viss växt gör sig bäst i ett visst läge. Breven handlar uteslutande om växter som ska kultiveras, planteras och vårdas, och ambitionen att bygga upp stora samlingar är uppenbar. Detta kan ses som ett uttryck för ett ganska pragmatiskt synsätt på växter – de är samlingsobjekt, men här kan också läsas in ganska stora mått av eskapism. I ympandet och i försöken att etablera växter utanför sina naturliga odlingszoner går att se uttryck för nyfikenhet, äventyrlusta och en gränslös entusiasm inför naturens möjligheter.

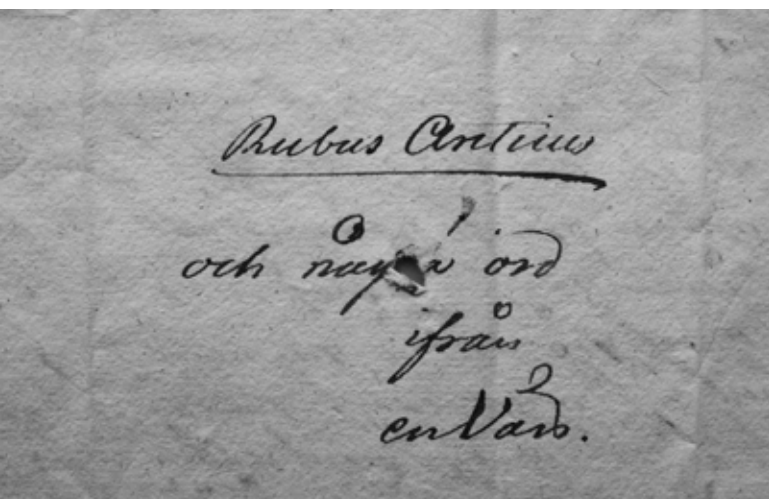
Syftet med allt experimenterande i trädgården var främst att stilla den egna nyfikenheten och samlarlusten. Det som Gyllenstierna och Silfversträhle ägnade sig åt var i lika hög grad samlande som odlande. Samlingen – vad den än bestod av –

var en förutsättning för vetenskap, lika väl för amatören som för akademiforskaren.

Amatören i praktiken

Gyllenstierna och Silfverstråhle arbetade inte ensamma i sina trädgårdar. De var beroende av både enkel handräckning av olika slag, och av kvalificerade trädgårdsmästares yrkeskunskaper. Exempelvis skrev Silfverstråhle om att han ska "låta samla in frön" – formuleringen visar att det var andra än han själv som utförde sysslan. Gyllenstierna skrev till Hildebrand och tackade för frön och växter som hade levererats genom Hildebrands försorg. Nu skulle de tas om hand av sakkunniga händer: "För de till Krapperup försända frön och vexter tackar jag rätt mycket. Jag har skrifvit till trädgårdsmästaren och gifvit honom dem angående förhållningsorder."⁷

Silfverstråhle bad vid ett tillfälle Gyllenstierna om tyska lönnfrön, men också om råd för hur han bäst skulle förfara med dem för att få dem att gro. Samma fråga ställdes angående kastanjerna – hur ska de förvaras tills det är dags att plantera?⁸ Det är uppenbart att det inte räckte med botaniskt kunskande när det kom till plantering och växternas vård – även ett gott handlag och praktisk kunskap var nödvändigt.

■ "Rubus arcticus och några ord ifrån en Vän". Försändelsen med åkerbär som skickades till Krapperup sommaren 1816.

Åkerbären som överlevde många år vid Krapperup dog under Gyllenstierna frånvaro från sitt gods från mitten av 1830-talet till mitten av 1840-talet, men det var inte bara godsherrens omsorger som fått dem att överleva, trädgårdsmästarens engagemang behövdes också. Vid sin återflyttning i början av 1850-talet gjorde Gyllenstierna försök att få nya exemplar att gro, men den dåvarande trädgårdsmästaren misslyckades med detta (Gustavsson 2009 s. 188).

Trädgårdens nytta

Varför ägnade sig då de båda adelsmännen åt detta intensiva trädgårdsintresse? Även om det i deras korrespondens finns exempel på intresse för förädling av frukt och grönt och införande av nya fruktbärande sorter, var det inte primärt den eventuella nyttan av exempelvis ett ympförsök som styrde de båda adelsmännens trädgårdsexperiment. Syftet med allt experimenterande var främst att stilla den egna nyfikenheten, forskarglädjen och samlarlusten.

Gyllenstierna var en usel hushållare som periodvis stod på ruinens brant. Han kunde inte leva upp till omgivningens förväntningar på hur en godsägare och fideikommissarie skulle hantera sina tillgångar. Andra godsägare ägnade sig åt att förbättra avkastningen, konsolidera och helst förmera sina egendomar, men Gyllenstierna la sin energi på vetenskapen (Gustavsson 2007). Men det är frestande att spekulera i att trädgården, som han begrep sig mera på än jordbruket och godsets förvaltning, var ett område där han kunde uppvisa skicklighet och kanske till och med överglänsa andra. I trädgårdsodlingen fanns det möjlighet att demonstrera lite av den duglighet som odlare som det ankom en dåtida adlig godsägare. Genom skicklighet i trädgården skapade Gyllenstierna sig en arena där han kunde briljera och trots allt få erkänsla och beundran av omgivningen, när de ekonomiska katastroferna lurade runt hörnet (Gustavsson 2009 s. 70).

Gyllenstiernas gode vän Sven Nilsson, professor i naturalhistoria i Lund, väddade gång på gång till Gyllenstierna om att han borde publicera sitt stora vetande om fiskar, men Gyllenstiernas blygsamhet och ovilja att figurera i offentligheten med tryckta alster gjorde att detta aldrig realiserades (Christensson 1999, Gustavsson 2009 s. 187). Däremot publicerades hans förteckning över Kullens flora i *Botaniska notiser* 1851. Förteckningen domineras av vilda arter (851 arter) men även 91 odlade arter finns med i publikationen, som alltså är en förteckning utan kommenterande eller analyserande text. I en fotnot står att författaren ska återkomma med "en utförligare skildring af denna trakts högst intressanta geologiska och vegetativa förhållanden" (*Botaniska notiser* 1851 s. 70). Det gjorde han dock aldrig, kanske på grund av tilltagande ålderssvaghet och motviljan mot att förekomma offentligt.

Spåren av amatören

Bästa källan till trädgårdshistoria är ofta trädgården i sig, med inslag från olika tider och olika odlare, som en historiebok över alla dess brukare genom tiderna. De synliga avtrycken från just Nils Christoffer Gyllenstiernas odlarmödor är dock små idag. Något eller några av de riktigt gamla träden invid borgen är sannolikt från hans tid, men i övrigt återstår inte många spår. De herbarier som Gyllenstierna lämnade efter sig finns numera på Botaniska museet i Lund, tillgängliga för forskning. Genom de nätverk som han upprätthöll med samtida naturvetenskapsmän som Elias Fries, Sven Nilsson och andra blev hans spekulationer och upptäckter kända inom den etablerade forskarvärlden. Silfverstråhle var inte rädd för publicitet och gav offentlighet åt några rön om regelbundenhet i bladvinklar som nog var obsoleta redan när de trycktes (Christensson 1999). Hildebrand blev motvilligt tvungen att släppa botaniken när han 1837 blev utnämnd till riksantikvarie. Men den metodik som han tillägnat sig som botaniker och den stimulerande vetenskapliga miljö som fanns på Krapperup hade stor betydelse för hans utveckling. Det främsta arvet från Nils Christoffer Gyllenstiernas tid på Krapperup är idémässigt. Ännu idag är borgen en miljö för vetenskap och liksom då är både universitetsforskare och sådana som är fristående från akademien välkomna.

Universiteten professionaliserades och amatörernas röst kom att bli allt svagare under det senare 1800-talets vetenskapliga specialisering. Under de decennier som Gyllenstierna och

Silfversträhle var verksamma var dock amatörernas roll i vetenskapssamhället betydande. Som detta exempel har visat var de viktiga för utvecklingen inom trädgårdskonst och växtförädling och här finns många fler lockande forskningsbara frågor att undersöka. På så sätt stimulerar det tidiga 1800-talets amatörer forskningen än idag!

Karin Gustavsson, doktorand
Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet
karin.gustavsson@kultur.lu.se

Noter

- 1 Gustaf Silfversträhle till Nils Christoffer Gyllenstierna 1/3 1819, Gyllenstiernska familjearkivet, Krapperup.
- 2 Gustaf Silfversträhle till Nils Christoffer Gyllenstierna 18/9 1828, Gyllenstiernska familjearkivet, Krapperup.
- 3 Gustaf Silfversträhle till Nils Christoffer Gyllenstierna, 30/7 1821, Gyllenstiernska familjearkivet, Krapperup.
- 4 Bror Emil Hildebrand till Lovisa Hildebrand 23/7 1829 och 18/9 1829, ATA.
- 5 Nils Christoffer Gyllenstierna till Jakob Gustav De la Gardie 21/10 1822, LUB.
- 6 Nils Christoffer Gyllenstierna till Bror Emil Hildebrand, 11/12 1829, ATA.
- 7 Nils Christoffer Gyllenstierna till Bror Emil Hildebrand 7/11 1829, ATA.
- 8 Gustaf Silfversträhle till Nils Christoffer Gyllenstierna 6/12 1824, Gyllenstiernska familjearkivet, Krapperup.

Otryckta källor

Krapperup

Gyllenstiernska familjearkivet. Brev från Gustaf Silfversträhle till Nils Christoffer Gyllenstierna

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Saml. Hildebrand BOH ser 5:49a, "Lefnadsteckning" av Bror Emil Hildebrand

Saml. De la Gardie, Brev från Nils Christoffer Gyllenstierna till Jakob Gustav De la Gardie

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm

Bror Emil Hildebrands brevsamling, brev från Nils Christoffer Gyllenstierna till Bror Emil Hildebrand
Hildebrandska släktpapper, Brev mellan Bror Emil Hildebrand och hans moder Lovisa Hildebrand f. Mörck

Litteratur

- Christensson, Jakob 1999 *Vetenskapen i provinsen: om baronerna Gyllenstierna på Krapperup och amatörernas tidevarv*. Stockholm
- Gyllenstierna, N.C. 1851 Förteckning på de Phanerogama växter, Ormbunkar och mossor, hvilka blifvit iakttagne på och omkring Kullaberg i nordvestra Skåne. *Botaniska notiser* 1851, s. 70–84
- Gustavsson, Karin 2003 " ... min stora kärlek för allt, hvad fornforskningen rör " : Carl Gyllenstierna, fornforskaren på Krapperup och hans tid. Nyhamnsläge; Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
- Gustavsson, Karin 2007 Baronens trista lynne och grevinnans jemmerliga humeur. *Ur Krapperups historia – människor och minnen*. Red. P. Ullgren, Nyhamnsläge; Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
- Gustavsson, Karin 2009 *En ärans och lärdomens man: Bror Emil Hildebrand och Krapperup*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
- Persson, Fabian 2007 Min bästa Wän! Nils Christoffer Gyllenstiernas och Gustaf Silfversträhles ungdomsbrevväxling. *Ur Krapperups historia – människor och minnen*. Red P. Ullgren, Nyhamnsläge; Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen

Från hantverkare till experter

Trädgårdsutbildning och samhällsomvandling

Eva Blomberg

I efterdyningarna av förlusten av Finland 1809 och som ett led i ett nationellt uppvaknande började statsmakten att särskilt intressera sig för jordbruksfrågor, och i någon mån för trädgårdsfrågor.¹ I denna anda skapades olika institutioner som skulle borga för bättre odling och kunskapsöverföring: Kungliga Lantbruksakademien, försöksstationer, hushållningssällskap och länsträdgårdsmästare, för att nämna några.

Under 1800-talet genomfördes dessutom flera viktiga institutionella förändringar såsom laga skifte och näringsfrihet. Den ökade importen av billiga jordbruksprodukter från Nordamerika skapade nya utmaningar och förutsättningar för trädgårdsodlingen i hela Europa. En ny marknad för trädgårdsprodukter öppnade sig och trädgårdsnäringen kommersialiserades efter 1860-talet. Det var inte bara nya trädgårdsideal som spreds från trädgårdsföreningar, hushållningssällskap eller enskilda personer utan också idéer om vad som skulle odlas för att kunna konkurrera med inflödet av varor. Det handlade bland annat om att få folk att odla grönsaker, frukt och bär.²

Denna samhällsomvandling gick hand i hand med framväxten av nya kunskapsområden och bättre trädgårdsutbildning. Min avsikt är att periodisera trädgårdsutbildningen efter samhällsomvandlingens olika faser av tillväxt, omvandling och rationalisering, för att kortfattat ta upp de nya experter som skapades. Den första perioden av tidig industrialisering och omvandling av jordbruket ägde rum 1790–1850. Då lades grunden till den andra industriella revolutionen, som delas in i olika perioder; först den vidgade industrialiseringen 1850–1890 och därefter industrisamhällets genombrott 1890–1930 och senare det som brukar kallas för industrisamhällets höjdpunkt 1930–1975. Perioden efter 1975 kallas för den tredje industriella revolutionen i och med tjänstesamhällets genombrott.³ I de ekonomiska cyklerna blir utbildning ofta en central fråga. Jag vill understryka att periodiseringen inte innebär att förändringarna avlöser varandra omedelbart utan att samhällsfenomen kan existera parallellt under en period.

Tidig industrialisering 1790–1850

Under denna period startades den första trädgårdsskolan: Bergianska trädgårdsskolan i Stockholm 1791.⁴ Efter 1809 ökade antalet skolor: Lantbruksakademiens trädgårdsskola och Svenska trädgårdsföreningens elevskola (1833). Till detta kom att en del herrgårdar hade egna skolor, bland annat Sävstaholm i Södermanland (c. 1830).⁵ Skapandet av specialiserade trädgårdsskolor hörde ihop med en ny syn på kunskap som skulle förmedlas via de nya institutionerna och det var olika trädgårdsintressenter, t.ex. trädgårdsmästare, handelsträdgårdsägare, disponenter och brukspatroner, som var initiativtagare.

Den kanske mest betydelsefulla trädgårdsskolan kom Kungl. Lantbruksakademiens Experimentalfält i Stockholm att bli. Där skulle den nya lantbruksvetenskapen praktiseras och en trädgårdsavdelning inrättades redan 1816, men verksamheten kom inte igång förrän 1820. Från mitten av 1830-talet började Experimentalfältet anta trädgårdselever. Men, i likhet med annan trädgårdsutbildning, fick de knappt någon teoretisk utbildning vid denna tid, utan en praktisk, som gränsade till exploatering av eleverna.⁶

Från mitten av 1700-talet kan man säga att det övergripande kunskapsfältet handlade om lantbruks- och nationalekonomi. Med ökade kunskaper om jordens kemiska sammansättning utvecklades ett nytt agrarkemiskt kunskapsfält vilket fick stort genomslag.⁷ Med agrarkemin kom akademiska discipliner och utbildningar att påverka trädgårdsnäringen och -utbildningen på flera sätt.

Vidgad industrialisering 1850–1890

Under denna period ägde en mindre utbildningsrevolution rum. I nästan varje län startades en trädgårdsskola. Olika hushållningssällskap bidrog med medel för att starta trädgårdsskolor i Malmö (Alnarp) 1857, Skaraborg 1857, Örebro 1858, Jönköping 1859 och i Västernorrland först 1884. I flera fall var det godsägare som donerade medel och upplät sin mark för att trädgårdsskolor skulle komma igång, så som Adelsnäs trädgårdsskola i Åtvidaberg som initierades av baron Theodor Adelswärd.⁸ Vi vet inte så mycket om vad som föranledde hushållningssällskap, godsägare och andra att delta i skolbildandet. I ett fattigt land där diskussionerna gick höga om olika sociala frågor sattes fokus på undervisning och skolning. I linje med samhällets övriga intresse för folkbildningsfrågor, högre utbildning och jordbruk riktades sökljuset mot trädgårdsbranschen.

Nästan alla skolor hade periodvis ekonomiska problem och skolans varaktighet handlade om hur affärsmässig föreståndaren var och hur kommersialiserad odlingen var. Produkterna såldes på marknaden och bidrog till skolans verksamhet. Därför var det lite si och så med själva undervisningen.⁹ Elevantalet var litet och upptagningsområdet lokalt. I en del fall klagade styrelsen på att försäljningen av trädgårdsprodukter höll på att bli ett självändamål.¹⁰ För trädgårdsskolan på Experimentalfältet var det först under 1860-talet som verksamheten professionaliserades, med lite statligt bistånd. Samtidigt femdubblades försäljningen av trädgårdsväxter och trädgårdsavdelningen fortsatte att fungera som Experimentalfältets mjölkko.¹¹

Agrarkemisten Justus von Liebig utkom med verk om jordbruk och kemi som översattes till svenska på 1860-talet, bland annat *Naturlagarna för växtnäring*.¹² I hans efterföljd

■ Trädgårdsbyggnaden på Experimentalfältet med bostäder för trädgårdsmästare och elever, undervisningslokal och övervintringsrum för växter. Träsnitt av C. Weidenhayn i Carl Juhlin-Danfeldt *Berättelse öfver verksamheten vid Kongl. Landtbruks-Akademiens försöksfält och uti dess agrikulturkemiska laboratorium under år 1864*. Stockholm 1865, s. 22. Foto: KSLA

inrättades elva kemiska stationer och tjugoen frökontrollanstalter i Sverige under åren 1860–1900. Lantbruksvetenskapen framstod som den dominerande vetenskapen i samhället och den med störst betydelse för landets välfärd.¹³ Agrarke-
mins institutionalisering innebar samtidigt en viss konkurrens från en helt ny expertkader vilket påverkade trädgårdsutbildningen och -odlingen.

För trädgårdsodlingen utvecklades också ett annat kunskapsområde som kom att få stor betydelse: pomologin. Vid riksdagen 1862/63 väcktes frågan om staten skulle bidra till att ge ut den första svenska pomologin. Rikets ständer beslutade att anslå medel och Olof Eneroth utsågs att författa verket. Riksdagens perspektiv var nationens väl och ve i form av bättre fruktodling i landet. För Eneroths del var poängen att introducera pomologin som ett nytt kunskapsområde. Genom pomologin skulle kunskapen om frukters användande öka och därigenom bidra till att förvetenskapliga trädgårdsnäringen.¹⁴ Sverige låg långt efter kontinenten i konsten att systematisera kunskapen om frukter och bär. Eneroth beskrev det kaos som rådde överallt där frukter odlades. Ingen visste vilka sorter som var äkta och sortbestämda, och han klagade: ”Man odlade och odlade, men *hvad* odlade man?”¹⁵ Pomologi infördes som ämne i trädgårdsskolorna.

Industrisamhällets genombrott 1890–1930

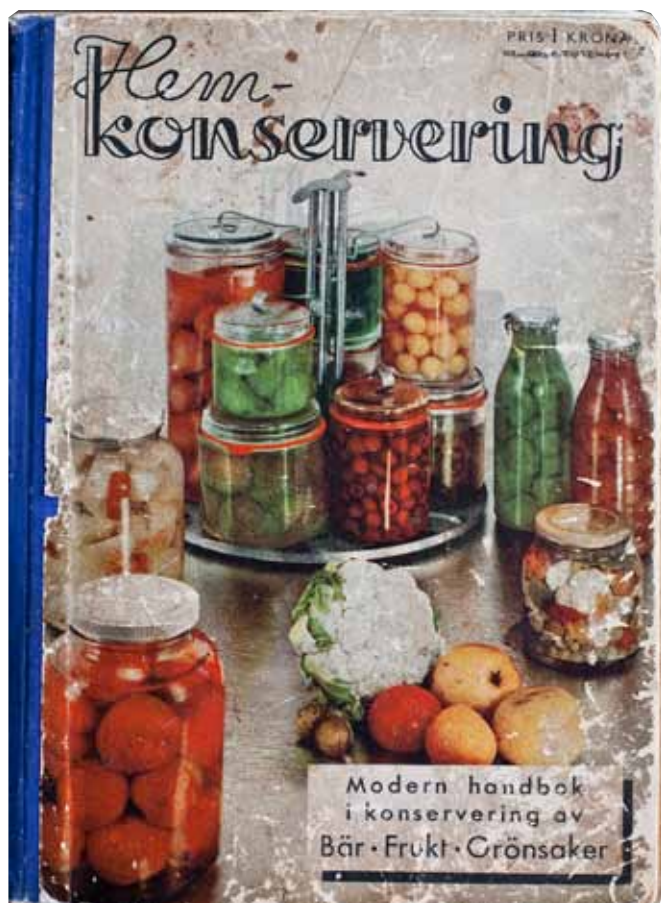
Med inrättandet av ett Jordbruksdepartement 1900 blev jordbruket, inklusive binäringen trädgård, ett politikområde på ett nytt sätt. Frågor som tangerade varandra kunde behandlas mer integrerat såsom jordbruk, trädgård, tullfrågor, emigration och egna-hemsrörelsen. Industrialiseringen uppfattades av många som ett hot och trädgårdsnäringen sågs som ett led i att hålla folk kvar i trädgårdslandet. Från 1890-talet reste ledande trädgårdsmän krav på en moderniserad trädgårdsutbildning eftersom de ansåg att utbildningarna inte var

tillfredsställande, med internationella mått mätt. Visst utbildades trädgårdsmästare men Sverige saknade en högre trädgårdsutbildning. Eleverna fick inte heller någon teoretisk undervisning på trädgårdsskolorna.¹⁶

1906 lade en kommitté fram sitt betänkande som 1908 ledde till en omstrukturering av utbildningsinstitutionerna. 1909 års riksdag fattade beslut om förbättringar. Staten engagerade sig mer och började ge årliga anslag till några få utvalda trädgårdsskolor: Alnarp i Skåne, Adelsnäs i Östergötland och Norrlands Trädgårdsskola i Härnösand, efter 1931 Söråker i Medelpad.¹⁷ Experimentalfältet i Stockholm fungerade fortfarande kommersiellt och först 1917 fick man regelbundna statliga anslag och kungligt reglemente d.v.s. direktiv.¹⁸ Samtidigt lades flera trädgårdsskolor ned och de kvarvarande fick nationell upptagning.¹⁹ Till detta kom att Fredrika Bremerförbundet 1914 startade Fruktodlings- och trädgårdsskolan i Apelryd för kvinnor.²⁰

1917 stod Sverige på randen till en revolution. Hungerupplopp och matdemonstrationer runt om i landet skakade samhället. Politiska reformer infördes, en livsmedelkommission inrättades och en statlig utredning för främjande av trädgårdsodlingens utbildningsbehov tillsattes. I utredningen togs behovet av särskild utbildning för kvinnor upp och man föreslog inrättandet av en högre utbildning för kvinnor inom trädgårdsskötsel. Jämförs tankegångarna bakom mäns respektive kvinnors högre tvååriga statliga utbildning i trädgårdsodling framgår skillnaderna tydligt. Den högre utbildning kvinnor skulle genomgå handlade om att vårda och tillvarata trädgårdens produkter. Det största ämnet på schemat var Konservering och tillredning av trädgårdsalter. För männens del handlade den högre utbildningen om trädgårdens nationalekonomiska nytta och det största ämnet var Trädgårdsanläggning och därnäst Ekonomisk trädgårdsodling. Staten skulle stå som garant för den moderniserade undervisningen.²¹

Utbildningsreformerna stod i samklang med framväxten av nya akademiska kunskapsområdena som kemi, fysik, biologi och zoologi. Mot slutet av 1800-talet ägde en akademisk specialisering rum vilket för trädgårdsnäringen yttrade sig i att olika växtfysiologiska, bakteriologiska och entomologiska anstalter inrättades, alla under statligt överinseende. Men också nya kunskapsfält som näringsfysiologi etablerades, vilket blev betydelsefullt för tillvaratagandet av livsmedel och hur man skulle tänka om mat. Med Greger Mendels korsningsförsök med trädgårdsarter lades grunden till ärftlighetsläran och genetiken. Delar av ärftlighetsforskningen kom att förläggas till Alnarp, vilket borgade för samarbete mellan akademiker och praktiker.²² Moderna odlingsförsök påbörjades och föreningar som Sveriges Pomologiska förening (1900) bildades för att förmå staten att intressera sig för växtförädling och odlingsförsök på trädgårdens område. Men staten var tämligen kallsinnig och försöken fick istället ske med privata medel.²³

■ **Hemkonservering: modern handbok i konservering av bär, frukt, grönsaker** (1935) var långlivad och utkom i ett flertal utgåvor under fyrtio år. Den brukades länge och detta exemplar har använts och används än idag – från 1935 till 2011. Den är fullklottrad med kommentarer som "blir knappt två stora burkar", "prövad äro goda", "sommaren 1953", och liknande.

Industrisamhällets höjdpunkt 1930–1975

Med den politiska uppgörelsen 1933 om arbetsmarknadspolitik och jordbrukspolitik påbörjades en aktivare statlig politik. Uppbyggnaden av trädgårdsnäringsorganisationer stimulerades vilket medförde att de kunde påverka politiken på ett helt annat sätt än tidigare. Under denna period agerade staten mer aktivt, vilket visas i bildandet av Statens Växtskyddsanstalt (1932) och Statens Trädgårdsförsök (1938).²⁴ Olika statliga utredningar tillsattes för att förnya och förbättra trädgårdsnärings- och utbildningen. Särskilt bekymrade man sig över trädgårdsnärings distributions- och produktionsnät.²⁵

Redan 1931 års riksdag hade beslutat att låta Alnarp bli den ledande högre utbildningsinstitutionen.²⁶ Samtidigt var Experimentalfältets utbildning den i särklass största, sett till antalet elever. Efter andra världskriget reducerades utbildningen allt eftersom och 1963 lades Experimentalfältet ned.²⁷

Formering av experter

Med bättre trädgårdsskolning och ökad efterfrågan på trädgårdsprodukter i samhället skapades helt nya kadrer av experter. Dessa nya aktörer trädde in på scenen från slutet av 1800-talet. De var alla trädgårdsutbildade män – och några kvinnor. De bildade föreningar och sällskap för att driva på staten att intressera sig mer för trädgårdsodlandet – och undervisningen. Liksom så många andra samhällsförbättrare

skaffade sig männen politiskt inflytande och poster genom institutionsbildandet och det vetenskapliga gränsdragningsarbetet, medan kvinnorna intog helt andra roller som understödare och introduktörer. Männen blev chefer för växtförädlingsanstalter eller försöksstationer, kvinnorna blev lärarinnor, hemkonsulenter och publicister. De fick betydelse som hälso- och näringsexperter och förmedlare av nya (konserverade) matvaror.

Experterna med trädgårdsutbildning var alltifrån trädgårdsmästare, koloniträdgårdsråd, föreståndare, assistenter, försöksträdgårdsmästare, konsulenter, trädgårdsarkitekter till trädgårdspublicister. Akademiskt skolade experter var byrådirektörer, filosofie doktorer, professorer och försöksledare, nästan alla knutna till olika institutioner inom trädgårdsområdet. Slutligen skapades inom näringsfysiologin hälsoexperter som förde in argument om nytta och hälsa i odlandet och matlagningen.²⁸ Tillsammans påverkade alla dessa experter vad som skulle odlas, var i trädgården och hur odlandet bäst skulle ske.

Eva Blomberg, professor i historia
Institutionen för Genus, kultur och historia,
Södertörns högskola
eva.blomberg@sh.se

Referenser

- 1 Edling, Nils *För modern närings modernisering. Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidiga historia*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 29. Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift. Stockholm 2003, s. 16–17.
- 2 Segers, Yves *Towards a modern knowledge network. Advances and practices in the horticultural sector in Belgium, 1880–1914*. (Abstract) *8th European Social Science History Conference*. Gent April 2010.
- 3 Schön, Lennart *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm 2007, passim.
- 4 Bergius, Peter Jonas *Tal om frukt-trädgårdar och deras främjande i vårt rike, hållet för kongl. Vetenskaps akademien vid praesidii nedläggande, d. 9 febr. 1780*, Stockholm 1786.
- 5 Flinck, Maria *Tusen år i trädgården. Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm 1994, s. 101; Ahrland, Åsa *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Stockholm 2006, s. 26.
- 6 Lange, Ulrich *Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 23, Stockholm 2000, s. 142–143, 160.
- 7 Mårald, Erland *I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemiens framväxt på Lantbruksakademiens Experimentalfält 1850–1907*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 21. Umeå 1998.

- 8 Lind, Gustaf Trädgårdsundervisningen från skratiden till nutiden. *Trädgårdsodlingen i Sverige. Hyllningsskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935.* Stockholm 1935, s. 326–357.
- 9 Lind 1935, s. 336–338.
- 10 Lind 1935, s. 340.
- 11 Lange 2000, s. 204–205.
- 12 Hallerfors, Martin *Skarainstitutionerna Kemiska institutionen och frökontrollanstalten 1877–1977.* Minnesskrift med anledning av institutionernas 100-årsjubileum. Skara 1977, s. 9.
- 13 Mårald 1998, s. 36.
- 14 Eneroth, Olof *Handbok i svensk pomologi. Inledning till Frukträdens och Trädfrukternas Beskrifning med särskildt afseende på Sverge.* Stockholm 1864, s. 3–5.
- 15 Eneroth 1864, s. 16.
- 16 Lind 1935, s. 351.
- 17 Lind 1935, s. 351–355.
- 18 Lange 2000, s. 333–334; Lind 1935, s. 340, 351, 356.
- 19 Lind 1935.
- 20 Hertha 1915/20 och 1929/29.
- 21 Betänkande rörande åtgärder för främjande av trädgårdsodlingen. Företredesvis bland mindre jordbrukare och lägenhetsinnehavare m.m. Avgivet den 16. Mars 1918 av de av chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet jämlikt nådigt bemyndigande den 3 juli 1917 tillkallade sakkunniga. Stockholm 1918.
- 22 Tunlid, Anna *Ärftlighetsforskningens gränser. Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik.* Lund 2004, s. 9–11.
- 23 Ullström, Karl-Erik, Fruktbärande samarbete. *Statens trädgårdsförsök 25 år, 1938–1963. Hyllningsskrift tillägnad professor Fredrik Nilsson.* Stockholm 1963.
- 24 Svensson, Ulla Statlig försöksverksamhet med trädgårdsväxter. *Statens trädgårdsförsök 25 år, 1938–1963. Hyllningsskrift tillägnad professor Fredrik Nilsson.* Stockholm 1963.
- 25 Förslag till vissa åtgärder på trädgårdsområdet. Betänkande avgivet av trädgårdsnäringsutredningen. Jo 1965; *Svensk Trädgårdsodling.* Marknadsfrågor. Betänkande av 1974 års trädgårdsnäringsutredning. Ds Jo 1982:3.
- 26 Lind 1935, s. 351.
- 27 Lange 2000, s. 334–337.
- 28 Metzger, Jonathan *I köttbullslandet. Konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet.* Stockholm 2005.

Kronprinsparet Gustav Adolf och Margareta som trädgårdsarkitekter

Hanne Hansen

“I must say our garden is quite lovely, other people complain that their gardens are so bad this year but ours isn’t, our new border is exactly like those you see in English garden books and which many believe not to be real and if true in England impossible here. It is a joy for ever.”¹ Citat ur ett personligt brev från kronprinsessan Margareta om trädgården vid Sofiero slott.

När prins Gustav Adolf, sedermera Gustav VI Adolf, år 1905 skulle gifta sig med den engelska prinsessan Margaret of Connaught fick paret Sofiero slott, utanför Helsingborg i Skåne, i bröllopsgåva av kung Oskar II och drottning Sofia. Sofiero hade vid den tiden en eftersatt park och frukt- och köksträdgård men Margareta, som kom från England där trädgårdskulturen bokstavligen blomstrade, såg anläggningens potential. Hon beskriver det bäst själv: ”Ja, det var en gång ett slott, som byggdes i Skåneland, och som hade en bland de vackraste utsikter i världen, men när vi mottogo vårt Sofiero, så fanns där knappast någonting i blomsterväg. Hela stället verkade mera som den förtrollade skogen, där sago-prinsessan låg och sof.”²

För att göra en plan för arbetet med Sofieros park- och trädgårdsanläggning behövde Gustav Adolf och Margareta inte någon speciell trädgårdsmästare. Det kunde Margareta klara själv, skulle det visa sig. Hon hade visserligen inte någon trädgårdsutbildning och var, till att börja med, inte någon expert på området, men som barn till prins Arthur of Connaught, var hon näst intill ”drillad” i trädgårdskonsten. Prins Arthur of Connaught var en ”hortonom på gentlemannanivå.” Margareta var pappas flicka och hade troligen fått sitt trädgårdsintresse från honom. ”Hertigen älskade att spatsera runt i trädgården med en käpp i ena handen och sekatoren i den andra och trädgårdsmästarna i kölvattnet. Det dröjde inte länge förrän Margareta började följa med på trädgårdsrundorna.”³

När planen för arbetet med Sofieros park- och trädgårdsanläggning skulle realiserats tog man med stor sannolikhet hjälp av arrendatorn Jönsson men Margareta och Gustav Adolf utförde också själva mycket av det fysiska arbetet. De tog hjälp av uppvaktningen och tillfälliga gäster och omvandlade rent handgripligen parken och trädgården. Margareta beställde själv frön och plantor från in- och utländska handelsträdgårdar och tillsammans med sin make stakade hon ut växtplatser, planterade, vattnade och rensade.⁴ Hon skrev i sin bok *Från blomstergården*: ”Det har roat oss att här anordna så många olika anläggningar som möjligt [...]”⁵

Stenpartiet

En del av trädgården som Margareta och Gustav Adolf ägnade mycket av sin tid åt var det så kallade stenpartiet. Ett

stenparti, menade de, gav på ett enkelt och billigt sätt en färgrik helhetsverkan.⁶ Kronprinsparet forslade dit jord och stenar och byggde själva upp stenpartiet så som de ville ha det. I det valda området i ravinen var terrängen sådan att stenpartiet kunde anläggas både i kraftig sluttning och på plan mark eller byggas upp i form av terrasser. Till att börja med blev anläggningen lite misslyckad, med för många stenar, för slutande planteringsgropar och för mycket skugga, men de lärde av sina misstag och utökade efterhand området.⁷

Under några somrar experimenterade Margareta och Gustav Adolf med vilda blommor i stenpartiet, där ett speciellt område sattes av för ändamålet. På den brantaste delen av stenpartiet lade de upp några låga, lätt oregelbundna och cementerade stenmurar för att terrassera området och på så sätt få några ytterligare kvadratmeter att plantera på. De kallade den nya växtplatsen i stenpartiet för Murträdgården. Det var inte bara den vågräta ytan som de fyllde med växter, de kom även på att muren i sig själv skulle kunna fungera som växtplats för stenpartiväxter. Visserligen var området där muren byggdes upp lite väl skuggig för att lämpa sig som växtplats men det roade ändå Margareta att stoppa in olika sorters växter i springorna mellan stenarna för att se om de vill ta sig.⁸

Margareta tyckte själv att stenpartiet var en av de roligaste och mest intressanta delarna i trädgården. Hon menade att ”Ett stenparti är som ett litet museum, man kan gå dit varje dag och upptäcka nya blomster, som uppenbara sig för ens förvånade blickar”. I sin bok *Från blomstergården* skriver hon: ”Vi brukar helt och hållet personligen sköta stenberget, från den dag på våren då vi komma till Sofiero, tills vi resa därifrån i september, och på så sätt kan jag säga, att vi känna dess växter ännu mera intimt än några andra på vårt område.”⁹

Sigvard Bernadotte mindes, långt senare i livet, hur föräldrarna arbetade med bland annat stenpartiet: ”Jag kan se för mig hur mor och far låg på knä och planterade och baxade med stenarna för att få det precis som de ville ha det – eller kanske som mor ville ha det, för mor var experten.”¹⁰

Blomsterträdgården

Den gamla frukt- och köksträdgården som funnits på Sofiero redan på 1800-talet var eftersatt när Margareta och Gustav Adolf kom dit. Trots det såg Margareta stor potential i anläggningens utformning och menade att den skulle lämpa sig ypperligt som en blomsterträdgård i engelsk stil. Varken Margareta eller Gustav Adolf hade någon egentlig erfarenhet av att utforma eller anlägga trädgårdar. Margareta studerade engelsk trädgårdslitteratur för att lära sig hur engelska trädgårdar byggdes upp, speciellt anläggandet av så kallade

■ Stenpartiet anläggs och prins Gustaf Adolf, som hjälpt mor och far, tar en paus i arbetet. Omkring 1915.
(Bernadottebiblioteket, Fotografier, Kr M-a A30e. Fotograf uu, © Kungl. Hovstaterna/Bernadottebiblioteket)

inte var helt tillfredsställande när hon såg resultatet i verkligheten året efter planteringen. Först då kunde hon avgöra om växterna hade kommit på rätt plats med avseende på till exempel färgvalet.¹³

■ Kronprinsessan planerar Murrabatten, omkring 1917.
(Bernadottebiblioteket, Fotografier, Kr M-a A32e. Fotograf uu, © Kungl. Hovstaterna/Bernadottebiblioteket)

perennrabatter. De var då okända i Sverige men vanligt förekommande i England. Sakta men säkert växte sedan blomsterträdgården fram.¹¹

Om anläggandet av planteringar med perenna växter skriver Margareta följande: "Men att lyckas erhålla en bra planlagd, i form och färg väl avvägd, verkligen tillfredsställande rabbatt, det är sannerligen långt ifrån att vara lätt! En sådan åstadkommes minsann icke utan både besvär och omtanke."¹² Hon satt ofta om kvällarna och komponerade om växterna i rabatterna på de planer hon skissade fram tills hon var nöjd med resultatet. Ändå hände det att rabatterna, enligt Margareta,

De gamla fruktträderna som stod precis norr och söder om den gång, som skulle komma att kallas Krassegången, lät hon stå kvar. De hängde med sina grenar ut över gången och gav, enligt Margareta, "ljus och skugga åt tavlan". Det var en tavla vars bakgrund utgjordes av Danmarks kust i blått dis. Det var som om hon bara med få enkla medel fick fram skönheten i några av de anläggningar hon var med att planera. Krassegången skildras mycket stämningsfullt, både i text och med ett fotografi, av Margareta i boken *Vår trädgård på Sofiero*.

Barnens trädgård vid lekstugorna

Kronprinsessan försökte lära sina barn att älska blommor lika mycket som hon själv gjorde. Hon ansåg att det fanns ett uppfostrande värde i att låta barn sköta om blommor. De skulle på så sätt lära sig att tycka om det jordstykke de själva fick ta hand om och den tomt som deras föräldrar försökte försköna.

Barnen skulle lära sig att uppskatta blommornas växtsätt och anpassningsförmåga, att inte trampa ner dem eller plocka dem för att snart kasta bort dem. De skulle också lära sig att bli händiga då de fick plantera små växter i jorden och rensa bland dem. Kanske skulle också deras kärlek till naturen väckas om de fick påta bland blommor.¹⁴ Det var bland annat med tanke på ovanstående anledningar som Margareta lät anlägga en speciell trädgård för sina barn, där Gustaf Adolf, Sigvard, Ingrid, Bertil och Carl-Johan fick var sitt odlingsland.

Gräsgången

Framför rabatten vid muren som skiljer blomsterträdgården från landsvägen skulle en två och en halv meter bred, klippt gräsgång anläggas. Detta sista var anmärkningsvärt. Det an-

■ Delar av Stenpartiet, omkring 1915.
(Bernadottebiblioteket, Färgfotografier, Fotograf Kronprinsessan Margareta,
© Kungl. Hovstaterna/Bernadottebiblioteket)

sågs nämligen att en sådan gång inte skulle vara möjlig i vårt karga klimat. År 1919, drygt två år efter det att den första planritningen hade presenterats, var den nya anläggningen klar. Till och med den omdiskuterade gräsgången – sådd med hälften gräsfrö, hälften klöver – låg färdig. Kronprinsparet hade nämligen insisterat på att gången skulle anläggas eftersom de hade sett sådana i England och var säkra på att en gräsgång skulle vara möjlig att förverkliga även här. Den skulle inte enbart ligga som prydnad utan den skulle användas att gå på.¹⁵

Även om kronprinsessan Margareta, på grund av sin samhällsställning, aldrig kunde bli professionell trädgårdsarkitekt så blev hon känd för att vara duktig på att dra upp riktlinjer för trädgårdar. Bland annat hjälpte hon några av sina närmsta väninnor med deras privata trädgårdar och hon blev ombedd att rita en trädgårdsanläggning till Baltiska utställningen i Malmö år 1914.

Efter kronprinsessan Margaretas död 1920 fortsatte kronprins Gustav Adolf att utveckla parken och trädgården, särskilt rododendronplanteringarna i bäckravinerna. I sitt testamente skänkte Gustav Adolf Sofiero till Helsingborgs stad på det villkor att staden åtog sig att "[...]för all framtid [...] vidmakthålla parken och trädgårdsanläggningarna i huvudsakligen nuvarande utformning och skick samt hålla anläggningarna tillgängliga för allmänheten i sådan omfattning och på sådana villkor som kunna anses skäliga."¹⁶ Sedan 1973 ägs och förvaltas anläggningen av Helsingborgs stad och även om delar

av park- och trädgårdsanläggningen har ändrat karaktär finns den grundstruktur som Margareta och Gustav Adolf anlade kvar än idag.

Hanne Hansen, landskapsarkitekt
Stadsbyggnadsförvaltningen, Helsingborg
hanne.hansen@helsingborg.se
hanne.hansen@zeta.telenordia.se

- 1 Privata handlingar, familjen Böttiger på Gransäter, Saltsjö-Boo, brev från Kronprinsessan Margareta till Hildegard Böttiger, 25 juli 1918.
- 2 Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 5.
- 3 Fridh, 1995, s. 148f.
- 4 Coyet, 1914, s. 167.
- 5 Kronprinsessan Margareta, 1917, s. 1.
- 6 BFA, GVIA I, nr 215, Sofiero – korr o handl. 1906–20, PM 1912; Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 26 samt 1917, s. 31.
- 7 Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 34.
- 8 Kronprinsessan Margareta, 1917, s. 24 och 46ff.
- 9 Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 26 och 35 samt 1917, s. 54.
- 10 Bernadotte, 1976, s. 36.
- 11 Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 9f; KM, Sofiero, Intervjuer med bandutskrifter, Sofierorulle nr 3 – Gustaf VI Adolf, s. 125.
- 12 Kronprinsessan Margareta, 1917, s. 2.
- 13 Kronprinsessan Margareta, 1915, s. 2 och 4ff samt 1917, s. 13.
- 14 Kronprinsessan Margareta, 1918, s. 149ff.
- 15 KM, Sofiero, Intervjuer med bandutskrifter, Sofierorulle nr 3 – GVIA, s. 126; Roosval, 1922, s. 206.
- 16 KM, Sofiero, kopior på handl fr. div. arkiv, kopior på testamentshandlingarna.

Källor

- Bernadotteska familjearkivet (BFA), Gustaf VI Adolfs arkiv I, nr 215, Sofiero – Korr o handl 1906–20, PM 1912
- Kulturmagasinet Helsingborg (KM), Sofiero, Intervjuer med bandutskrifter, anställda m fl på Sofiero, Sofierorulle nr 3 – Gustaf VI Adolf
- Privata handlingar, Familjen Böttiger på Gransäter, Saltsjö-Boo, Brev från kronprinsessan Margareta till Hildegard Böttiger, 25 juli 1918
- Bernadotte, Sigvard, 1976 *Krona eller klave*. Stockholm
- Coyet, Henriette, 1914 Kvinnan i trädgården. *Skånska trädgårdsföreningens tidskrift*, årg. 38, s. 163–172
- Fridh, Kjell, 1995 *Gamle kungen*. Stockholm
- Kronprinsessan Margareta, 1915 *Vår trädgård på Sofiero*. Stockholm
- Kronprinsessan Margareta, 1917 *Från blomsterträdgården*. Stockholm
- Kronprinsessan Margareta, 1918 Barn och blommor. *Svenska turistföreningens årsskrift*, Stockholm, s. 149–159
- Roosval, Johnny, 1922 Sophiero. *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*. Stockholm, s. 199–215

Arkitekter, trädgårdsarkitekter och allmänheten

Om 1930- och 40-talens yrkesdebatter inom trädgårdsområdet

Catharina Nolin

Under 1930- och 1940-talen fördes i flera av Nordens ledande tidskrifter en öppen och tidvis hätsk debatt som involverade framför allt tre yrkeskategorier: arkitekter, trädgårdsarkitekter och trädgårdsmästare.

På ett enkelt plan kan man säga att det handlade om vem som ansåg sig bäst skickad att gestalta trädgårdar. Mera nyanserat kan man säga att det handlade om att konstruera en diskurs, om att visa vem som hade tolkningsföreträde, om utbildningsfrågor och kunskapsuppbyggnad, om yrkesskicklighet och professionalisering, men också konkurrens om status och uppdrag. Både kvinnor och män deltog i debatten, men inte alltid med samma agenda. Det fanns även en estetisk sida, som rörde frågan om trädgårdskonsten verkligen var en konststart jämförbar med andra konstarter.

Arkitekter mot trädgårdsarkitekter

Redan i början av 1900-talet strävade flera arkitekter efter att hävda sig gentemot både trädgårdsmästare och trädgårdsarkitekter, men 1930- och 1940-talens positioneringar offentliggjordes med betydligt hårdare formuleringar och möttes också av offentligt publicerade genmälen. En av dem som deltog i debatten var arkitekten Hakon Ahlberg som med föredraget "Landskapet, trädgården och byggnaden" publicerat i *Lustgården* 1932 tog upp relationen mellan olika yrkesgrupper. Ahlbergs utgångspunkt var just det han uppfattade som brister i samtiden. Han erkände att byggnadskonsten hade försummat att söka stöd hos trädgårdskonsten, men de största syndarna fanns trots allt bland trädgårdsarkitekterna:

"Men trädgårdskonstens utövare ha också försummat studiet av byggnadskonstens lagar. De representera mycken kunnsighet men knappast någon verklig konst. De ha förlorat förmågan att komponera en trädgård som en helhet. De kalla sig trädgårdsarkitekter, men sakna de fundamentala begreppen om arkitektur. De ha hämtat sin kunskap från skolor, där dessa begrepp äro okända. De ha aldrig trängt nog djupt i problemet, och de ha icke odlat sin fantasi till att bliva form-skapande."

Enligt Ahlberg hade trädgårdsarkitekterna ingen kompetens alls när det gällde konst och arkitektur. Han hade dock en lösning på problemet:

"Vad vore då naturligare, än att var och en representerar det område, som han behärskar, och att två var på sitt håll kunniga krafter förenades under gemensam respekt. Jag ifrågasätter, om det inte vore bättre, att vi avskaffade den ganska oklara titeln trädgårdsarkitekt och ersatte den med det goda ordet trädgårdsmästare".

Ahlberg var medveten om att denna kritik riskerade att leda till schism istället för samarbete, men "då vi så starkt känna bristerna hos vår egen tid, varför skulle vi icke uttala dem". Detta angrepp på en hel yrkeskår möttes snart av kritik från

både danskt och svenskt håll. En av de första att ge sig in i debatten var Erik Erstad-Jørgensen som i artikeln "Arkitekter og havearkitekter" i *Havekunst* 1933 ifrågasatte den svenska arkitektens resonemang:

"Det var så meget smukt og riktigt i arkitektens foredrag, så meget at glæde sig over, at man næsten ikke forstår hvorledes han kan fremkomme med et så lidet gennemtænkt forslag som dette. Hvordan kan den der har al ønskelig forståelse af havekunstens væsen og af dens store betydning for nutidens opgaver ved udformning af nye bydele og ved anlæg af haver som en væsentlig del af både større og mindre hjem, hvordan kan han tænke sig en fremgang for denne kunstart baseret på et samarbejde mellem to, af hvilke den ene part møder med kærlighed til et formsprog lært af gamle kobberstik, opmålinger og arkitekturtegninger men uden kendskab til planter og disses vækstbetingelser, medens den anden kun har rent gartneriske kundskaber og erfaringer."

För Erstad-Jørgensen var Ahlbergs resonemang fullkomligt obegripligt. Att alla svenska trädgårdsarkitekter skulle vara oförmögna att komponera en trädgård som en helhet och sakna grundläggande kunskap om arkitektur måste vara en alltför hård beskylldning. Vi ser hur Erstad-Jørgensen i sin kommentar använder Ahlbergs egen retorik genom att betona hans yrkestillhörighet: arkitekten.

Trädgårdsarkitekter till försvar

När Helfrid Löfquist (1895–1972) gav sig in i debatten med artikeln "Arkitekter, trädgårdsarkitekter och allmänheten" i *Allmän svensk trädgårdstidning* 1933 var det med bitande ironi: hon framhöll det hoppfulla i att bristerna inom yrket stod klara för "tänkande och framsynta män" som Ahlberg. Samtidigt som Löfquist protesterade mot Ahlbergs synsätt var hon förundrad över att en dansk skulle behöva ta svenska trädgårdsarkitekter i försvar:

"Men hur är det fatt med de svenska, föraktade trädgårdsarkitekterna? Ha vi verkligen så lite levande interesse för yrket och så lite självkänsla, att vi icke på minsta sätt reagera mot det angrepp, som riktas mot yrket, utan att en dansk anser sig manad att taga upp den kastade handsken. Jag kan inte vara honom nog tacksam, på samma gång jag beklagar, vår egen ställning. Vi äro vana vid, att bemötas med en viss ringaktning men skola alla lida för, vad några brutit, och vilka äro närmare till det än trädgårdsarkitekterna själva, att göra något för att fylla behovet av kunniga och ansvarskännande yrkesutövare."

Inte heller Löfquist kunde acceptera att trädgårdsarkitekt-titeln skulle bytas mot trädgårdsmästarens. Eftersom trädgårdsmästaryrket i sig innefattade så många olika arbetsområden var det nödvändigt att använda en yrkesbeteckning som just trädgårdsarkitekt för att visa att det handlade om en person som på estetiska grunder skapade trädgårdar och

■ Hakon Ahlbergs och Helfrid Löfquists radikalt motsatta inställningar till trädgårdsarkitektens och arkitektens uppdrag och potential omöjliggjorde dock inte samarbete. Ett av Löfquists största uppdrag gällde markplaneringen vid Sidsjöns sjukhus utanför Sundsvall som Ahlberg ritade i början av 1940-talet. Situationsplan publicerad i *Trädgårdskonst. Den moderna trädgårdens och parkens form* från 1948, s. 589.

utförde arbeten som låg långt ifrån till exempel handelsträdgårdsmästarens, men å andra sidan var närstående arkitektens. Att avskaffa trädgårdsarkitekterna löste inte problemet. Men titeln i sig var inte heller nog; det gällde att få fram trädgårdsarkitekter som var jämställda med byggnadsarkitekterna och vägen dit kunde bara gå genom en förbättrad utbildning. Medan arkitektutbildningen var akademisk var den svenska trädgårdsutbildningen icke-akademisk, vilket bara det öppnade för en statusskillnad.

Även Sven A. Hermelin gav sig in i debatten och försvarade i likhet med Löfquist titeln trädgårdsarkitekt och menade att benämningen trädgårdsmästare var om möjligt ännu oklarrare. Men istället för att gå i försvarsställning som Löfquist betonade han den praktiska delen av den långa utbildningen och tyngdpunkten på materialet: de levande växterna. Där Ahlberg såg brister i en alltför kort teoretisk utbildning kunde Hermelin inte nog betona betydelsen av att de blivande trädgårdsarkitekterna genom praktiskt arbete skaffade sig ingående kunskaper om växtmaterialet.

Trädgårdsutbildningen

Utbildningsfrågan och skiljelinjer mellan olika yrkeskategorier var också ämnet för C. Th. Sørensens artikel "Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter" i *Havekunst* 1935. Det som hade fått Sørensen att fatta pennen var ett förslag om att den danska undervisningen skulle delas i två: en praktisk del och en estetisk av vilka den senare skulle syfta till att utbilda trädgårdsarkitekter för de högsta tjänsterna vid statens och kommunernas park- och kyrkogårdsväsen. Sørensens argumentation påminner om Ahlbergs, den rör sig om det estetiska kontra det praktiska arbetet. Han menade att trädgårdsarkitekten skulle nöja sig med att enbart projektera, och överlämna anläggningsarbetet till den som kunde det bäst, nämligen "en dygtig og loyal anlægsgartnerstand, som sætter en ære i sit arbejde, ser dette som et håndværk og en forretning og er fri for kunstneriske komplekser." Men en stadsträdgårdsmästare skulle ha svårt att förstå att han inte var kvalificerad till projekteringsarbete, det hade han ju lärt sig och blivit examinerad i.

Enligt Sørensen kunde ingen skola utbilda konstnärer, och det var konstnär man behövde vara för att verka som trädgårdsarkitekt: "Den,

der ønsker en højnelse af havekunsten må ønske, at skolerne må holde op med al undervisning i projektering, men i stedet sætte alt ind på at fremme og højne anlægsgartneriet. Det er min faste overbevisning, at alle skoler er fulstændig onyttige for den udvikling, der gør en mand til en dygtig havearkitekt, og de gør direkte skade for havekunsten ved at fremme og legalisere dilettanteriet."

Att Sørensen betraktade sig själv som konstnär råder det ingen tvekan om, trots att han hade en gartnerutbildning. Sørensen fick snart mothugg av Erik Erstad-Jørgensen och Helfrid Löfquist. Att hans bidrag var kontroversiellt framgår av att artikeln var föremål för diskussion av *Havekunsts* redaktionskommitté innan den publicerades. Att inte låta Sørensen stå oemotsagd var i hög grad en markering. Erik Erstad-Jørgensen kommenterade också artikeln utförligt i samma nummer av tidskriften, och liksom i sin kritik mot Ahlberg vände han sig mot tanken att bara en yrkesgrupp skulle få sätta agendan.

När Löfquist gav sig in i debatten med artikeln "Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter (Ett diskussionsinlägg)" i samma tidskrift var det också utbildningen hon sköt in sig på. Så länge det inte fanns någon vedertagen och tillräckligt kvalificerad utbildning för vare sig trädgårdsarkitekter eller trädgårdsanläggare var det självklart att den senare

yrkesgruppen i takt med erfarenhet och vunnen skicklighet ville avancera till den förra. Endast en förbättrad utbildning kunde ändra detta förhållande. Benämningen av ett yrke och existensen av relevant utbildning är ett par av de viktigaste faktorerna för formaliseringen av en yrkesgrupp (Torstendahl). Och det var just behovet av en särskild yrkeskategori – trädgårdsarkitektens – samt vikten av att höja yrkets status genom förbättrad utbildning och bättre ekonomi som Helfrid Löfquist anförde. Allt sammantaget skulle detta förbättra trädgårdsarkitektens möjligheter att verka professionellt.

På en punkt var Löfquist dock enig med Sørensen: skolor kunde inte skapa konstnärer om förutsättningarna saknades, men: ”ingen konstnär har tagit obotlig skada av den undervisning han fått”. Hon ställde också frågan om trädgårdsarkitekten är konstnär och svaret var givet för henne: ”Ja, i samma betydelse som en arkitekt är det. En trädgårdsarkitekts arbete består i att av det material, som står honom till buds, utarbета ett helgjutet konstverk”.

Allmänheten och trädgårdsarkitekterna

Enligt Helfrid Löfquist handlade det inte enbart om arkitekternas avoga inställning till trädgårdsarkitekterna; en annan och nog så viktig fråga var allmänhetens syn på samma yrkesgrupp. Presumptiva beställare förstod inte att trädgården likaväl som huset kostade pengar att anlägga, inte heller att trädgårdsarkitekten behövde sin lön: ”En trädgårdsarkitekt tjuvkonsumeras ogenerat under förevändning att bjuda på en kopp kaffe, en grogg eller t.o.m. en hel middag. Försök det samma med en byggnadsarkitekt, en läkare, en jurist.”

Allmänhetens njugga inställning till trädgårdsarkitekterna ledde till att dessa tvingades sköta uppdragen vid sidan av annat nödtvunget förvärvsarbete, eller helt tvingades överge yrket. Löfquist menade också att beställarna inte förstod poängen med att anlita en trädgårdsarkitekt, att man inte planerade trädgården ordentligt från början utan den tillkom lite på en höft efter att byggnaden placerats på tomten. Det fanns dubbla ekonomiska aspekter i detta spel: Trädgårdsarkitekten hade svårt att kräva betalning i relation till arbetsinsatsen. Samtidigt kunde en väl planerad trädgård ge såväl ekonomiska som arbetsmässiga besparingar.

Avslutning

Flera av de här diskuterade texterna präglas dels av en missämja mellan trädgårdsarkitekter och arkitekter, dels av utbildningsrelaterade frågor. Det handlade i stor utsträckning om att positionera sig för att vinna status i kollegers och konkurrenters ögon. Att publicera sig var ett sätt att hävda sig själv och sina åsikter, men också att göra sig känd för läsekretsen och därigenom vinna uppdrag och försörjning. Det handlade om vem som hade tolkningsföreträde, vem som hade rätt att kalla sig konstnär eller vad det var som gjorde honom eller henne till konstnär liksom vem som hade rätt att använda benämningen arkitekt. För Löfquist handlade det om dubbla målsättningar: att hävda sig som trädgårdsarkitekt, men också som kvinna i ett mansdominerat fält. Enligt henne hade trädgårdsarkitekter svårt att hävda sig gentemot arkitekter, deras åsikter räknades helt enkelt inte. Först när en arkitekt uttalade samma åsikter togs de på allvar, alltså en klassisk manlig maktstrategi.

Men vart tog trädgårdsmästaren vägen? Trots att trädgårdsmästaren i de ovan citerade debattartiklarna utsätts för kritik och ges en marginaliserad position i förhållande till arkitekten och trädgårdsarkitekten, så finns inget genmäle från denna yrkesgrupp. Och det är symptomatiskt; marginaliseringen av trädgårdsmästaryrket hade redan inletts. Med funktionalismen framträdde en förändrad syn på trädgården. Trädgården baserad på ett hortikulturellt kunnande fick stå tillbaka för en mer lättskött och naturlig trädgård eller park där betoningen låg på solbad och aktiviteter som spel och lek av olika slag. Nu sökte man alltmer förenkling i gestaltning och i valet av växter. Vi ser här hur trädgårdskonst både som arbete och begrepp är på väg att bytas ut mot landskapsplanering, ett begrepp som blev allt vanligare under 1940-talet. Och det var varken arkitekterna eller trädgårdsmästarna som gick i spetsen för denna utveckling, utan just trädgårdsarkitekterna. Kravet på en lättskött trädgård och i förlängningen en nedvärdering av hantverket ledde så småningom till att yrkesgruppen trädgårdsmästare försvann ut i periferin och därmed även kunskapen, en kunskap som idag efterfrågas, inte minst i kulturarvssammanhang.

Dessa resonemang har jag presenterat mer ingående i ”Publicering och professionalisering. Om kvinnliga trädgårdsarkitekters författarskap som en väg till etablering och legitimering”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 60 2011.

Catharina Nolin, fil.dr, docent

Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet
catharina.nolin@arthistory.su.se

Källor och litteratur

- Ahlberg, Hakon ”Landskapet, trädgården och byggnaden”, *Lustgården* 1932 s. 1–16
- Erstad-Jørgensen, Erik ”Arkitekter og havearkitekter”, *Havekunst* 1933 s. 13–14
- Erstad-Jørgensen, Erik ”Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter”, *Havekunst* 1935 s. 42–46
- Hermelin, Sven A. ”Landskapet, trädgården och byggnaden. Några reflexioner med anledning av arkitekt Hakon Ahlbergs artikel med samma titel i ’Lustgården’ årg. 13”, *Lustgården* 1933 s. 152–155
- Löfquist, Helfrid ”Arkitekter, trädgårdsarkitekter och allmänheten”, *Allmän svensk trädgårdstidning* 1933 s. 149–151
- Löfquist, Helfrid ”Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter (Ett diskussionsinlägg)”, *Havekunst* 1935 s. 138–140
- Sørensen, C. Th. ”Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter”, *Havekunst* 1935 s. 39–42
- Torstendahl, Rolf ”Essential properties, strategic aims and historical development: three approaches to theories of professionals”, *Professions in Theory and History*. (red. Michael Burrage och Rolf Torstendahl), London 1990

Brevskrivare och inventerare

Allmänhetens och inventerarnas roll i Perennuppropet

Linnea Oskarsson

Perennuppropet är en landsomfattande inventering av prydnadsperenner som odlats i Sverige sedan före 1940. Inventeringen görs för att spåra upp, dokumentera och bevara äldre sorter. Många av dem är hotade idag; de flesta som fanns att köpa i svenska plantskolor före andra världskriget är försvunna ur handeln sedan länge och de gamla perennsorter som finns kvar i äldre trädgårdar går ofta förlorade när trädgårdarna byter ägare och görs om.

Bakom perennuppropet står Programmet för odlad mångfald, POM, som är ett nationellt program för långsiktigt bevarande och hållbart användande av våra kulturväxtresurser. Bakgrunden till programmet är FN:s konvention om biologisk mångfald som Sverige undertecknade 1993. POM är ett nätverk med flera olika aktörer, bland annat de botaniska trädgårdarna, friluftsmuseerna, Fritidsodlingens riksorganisation (FOR), Gröna Näringens riksorganisation (GRO), Riksantikvarieämbetet, NordGen med flera.

POM startades år 2000 och ett av målen var att göra systematiska och heltäckande inventeringar av våra kulturväxter. Kulturväxter där inga inventeringar eller insamlingar gjorts tidigare hade hög prioritet och bland dem fanns de vegetativt förökade trädgårdsväxterna. 2002 gjorde POM:s samordnare tillsammans med representanter från de olika aktörerna en strategi där det bland annat bestämdes vilka växtslag som skulle prioriteras och i vilken tidsordning inventeringarna skulle göras. Mellan 2002 och 2009 startades åtta inventeringar, bland annat rosuppropet, perennuppropet, krukväxtuppropet och frukt- och bäruppropet.

Planeringen av POMs arbete

Arbetet med att spåra, dokumentera och bevara växterna har delats in i tre faser:

- inventering
- utvärdering, bevarande och nyttjande
- nationell genbank

Under inventeringsfasen koncentrerades arbetet på ett aktivt sökande efter äldre trädgårdsväxter. Inventeringsfasen avslutades vid nyår 2010 inom alla upprop. Utvärderingsfasen sträcker sig mellan 2011 och 2015 och de växter som samlats in för provodling under inventeringsfasen ska då beskrivas, variationen i materialet ska undersökas och om möjligt ska växterna bestämmas till art och sort. År 2016 ska en genbank med ett urval av de intressantaste växterna stå klar. Den ska bestå av en central samling på Alnarp och klonarkiv placerade runt om i Sverige, till exempel på friluftsmuseer och i botaniska trädgårdar. I samarbete med plantskolenäringen ska även ett urval av de bevarade växterna introduceras i handeln.

Nationella program för bevarande av växtgenetiska resurser finns i många andra länder, bland annat i alla de nordiska.

Hittills har POM haft tätast kontakt med det norska som också inventerar trädgårdsväxter. I Norge är det personer som yrkesmässigt arbetar med växter som engagerats för inventeringen. Författare, trädgårdshistoriker, anställda på friluftsmuseer och botaniska trädgårdar har fått en liten del av sin arbetstid avsatt för inventeringen och ansvarat för olika delar av landet.

I Sverige har upplägget varit ett annat. Varje upprop har en anställd projektledare. Till uppropen finns också knutet en referensgrupp med kompetens från olika områden. Denna arbetar utan ersättning och för perennuppropets del är det referensgruppen som bland annat tar beslut om vilka perenner som bör provodlas för utvärdering. Men inventeringen av de gamla växterna har gjorts med hjälp av allmänheten och inventerare som POM utbildat. De har spelat en stor och viktig roll under inventeringsfasen och i arbetet med att hitta de gamla sorterna.

Att POM skulle ta hjälp av allmänheten och av sitt nätverk av aktörer var något som uttrycktes redan i strategin från 2002. Innan de åtta uppropen startades gjordes pilotinventeringar av narcisser, rosor och rovor i början av 2000-talet. Olika inventeringsmetoder testades och provinventeringarna visade att upprop till allmänheten gav ett bra gensvar och att mycket växtmaterial kom in till projekten. I strategin bestämdes därför att inventeringsarbetet huvudsakligen skulle bedrivas i form av upprop. Arbete i lokala och regionala nätverk bedömdes också som viktiga och härifrån hämtades många av de som skulle bli inventerare för POM. I strategin konstaterades att inventeringsarbetet skulle komma att kräva insatser från ett stort antal ideellt arbetande personer och att deras intresse och entusiasm måste uppmuntras.

Arbetet har utformats olika i uppropen; rosuppropet har till exempel tagit hjälp av medlemmar ur Rosensällskapet medan andra upprop inte utbildat några inventerare. Eftersom jag har erfarenhet från perennuppropet, som jag arbetat som projektledare för sedan 2004, är det erfarenheterna från detta projekt jag beskriver.

Perennuppropet startar och trädgårdsägare tipsar

Våren 2003 presenterades perennuppropet på trädgårdsmässan Nordiska Trädgårdar i Älvsjö. Eftersom inventeringen i hög grad var beroende av allmänheten var det viktigt att väcka intresse och uppropet presenterades i tidningar, tidskrifter, tv och radio. Ett inslag i Gröna Rum våren 2003 fick stort genomslag. Den dåvarande projektledaren Rune Bengtsson berättade om inventeringen och höll samtidigt upp en blåvit trädgårdsstormhatt. Det ledde till att många av de första svaren innehöll tips om just stormhatten. Information om uppropet fortsatte att spridas genom upprop i media ända fram till dess att inventeringsfasen avslutades vid nyåret 2010. Både

■ På provodlingsfältet står strax över tusen kollekt. Skomakariris från olika delar av Sverige odlas bredvid varandra så att variationen i materialet kan undersökas. Foto: Linnea Oskarsson

projektledare och inventerare informerade också om uppropet vid trädgårds- och byggnadsvårdsmässor, föredrag och andra evenemang. Vid alla tillfällen uppmanades allmänheten att kontakta uppropet och berätta om sina äldre perenner.

Provinventeringarna av narcisser och rosor visade att det var viktigt att väl definiera vad projekten letade efter för att inte översvämmas av svar och vid varje presentation av perennupp- ropet berättades att bara åtta släkten – däribland iris och stormhattar – eftersöktes och att perennerna skulle gå att spåra tillbaka till före 1940. Det betonades också att inga växter, bara information om dem, skulle sändas in i första omgången. Trots detta kom det snabbt in tips om perenner även från andra släkten.

Bland tipsen fanns till exempel en rosenkrage som gick att spåra tillbaka till 1918, en trädgårdsaurikel från 1890-talet och en hjärtbergenia från förra sekelskiftet. Att allmänheten tipsade om dessa växter trots att de inte tillhörde de efterlysta kan vara ett resultat av slarvig genomläsning av efterlysning- en, men kan också bero på att brevskrivarna menade att även dessa växter borde inkluderas. Det stora värdet i även dessa växter gjorde att perennupp- ropet våren 2005 utvidgades till att gälla alla prydnadsperenner odlade i Sverige före 1940 och idag provodlas perenner från 72 släkten på perennupp- ropets provodlingsfält.

Brev från hela landet

Under inventeringsfasen kontaktade 710 personer uppropet via brev, mejl eller telefonsamtal och berättade om äldre perenner. Tips kom från alla Sveriges landskap, men flest skickades in från Skåne, Småland, Uppland och Söderman-

land. I breven berättas om allt från en enda växt upp till ett nittiotal, så genom upp- rop till allmänheten fick inventeringen tips om flera tusen perenner. Bland de som hört av sig till perennupp- ropet finns allt från 20-åriga kvinnor som tipsar om bondpionen vid släktgården till 90-åriga män som berättar om aklejoj de fått i skolträdgården på 1930-talet, men majoriteten är kvinnor mellan 50 och 90 år. Att växten ska gå att spåra tillbaka till före 1940 är säkert en anledning till att medelåldern är relativt hög. Att majoriteten av de som kontaktar upp- ropet är kvinnor kan troligen förklaras med att det i många familjer var kvinnans intresse och ansvar att odla och sköta perennerna i trädgården. Så gott som alla tips från allmänheten rör privatträdgårdar. Perenner som odlas i parker, på slott och herrgårdar har det inte kommit något tips om, inte heller från yrkesodlare.

■ Uppropets inventerare spårar upp och dokumenterar äldre perenner runt om i Sverige. Foto: Bernt Viktorsson

För många människor har perennerna en historia eller berättelse knuten till sig eller påminner ägaren om en speciell händelse, till exempel en flytt, en barnafödelse, ett dop, ett bröllop eller en begravning. Ofta är det denna händelse som gör att ägaren kan säga att växten fanns i odling ett visst år. Många perenner har gått i arv i en familj eller växt vid en gård som gått i arv. Flera som kontaktat uppropet berättar att de fått med sig växter från sitt föräldrahem eller att de fått berättat för sig när de gift sig och flyttat in i makens föräldrahem att växter där var gamla. Den perenn som gått att spåra längst tillbaka i tiden är en bondpion från Västergötland som odlats sedan 1840-talet, men majoriteten av perennerna kan spåras tillbaka till 1920- eller 1930-talet, inte nödvändigtvis för att de planterades då, men för att den generation som kunnat berätta mer och föra växten längre tillbaka i tiden har avlidit.

Stolthet och minnen

Alla tips som kommit in till perennuppropet har följts upp genom telefonsamtal med trädgårdsägaren, besök från projektledaren eller någon av uppropets inventerare. Efter snart åtta års besök i trädgårdar runt om i Sverige är det roligt att konstatera att den vanligaste reaktionen när POM inventerat växten har varit stolthet. Många berättar med glädje om växten som gått i arv; hur gammal den är, hur många minnen den bär på och ofta även hur blomrik och lättodlad den är. Bara ett fåtal trädgårdsägare har avstått från att lämna växtmaterial för provodling. En del trädgårdsägare känner också lättnad. Ägarna har fått växterna i arv men har inte haft någon släkting att lämna dem vidare till.

Nyfikenhet och förvåning har vi också mötts av. Särskilt från yngre trädgårdsägare som mest på vinst och förlust skickat in ett växttips när de stött på POM via hemsidan eller på en trädgårdsmässa och som därefter blivit kontaktade. Förvåningen kan gälla att deras egen perenn är så intressant att POM vill veta mer om den och kanske även få en delning.

Många gånger har vi också mötts med nyfikenhet kring vad POM gör med växterna. Vad händer när vi inventerat den? Vad händer med de delningar vi bett om och vad är det som gör just deras växt så intressant för POM? Det finns ett stort intresse från de som skänkt delningar och många trädgårdsägare ringer och eller skriver och frågar hur det går för perennen från deras trädgård. Har den etablerat sig? Är den frisk? Kommer den med i genbanken? Att svara är viktigt – inventeringen bygger på frivilliga som delat med sig av information och växtmaterial. Återkopplingen till inlämnarna är ett tack, men den är även viktig för att hålla intresset vid liv för fortsatta inventeringar.

Arbetet med upprop i media, på mässor och föredrag har gett ett bra gensvar med tips om flera tusen perenner. Samtidigt har det varit svårt att nå alla som odlar växterna, trots upprop i olika sorters media. En erfarenhet är att uppropet måste upprepas gång på gång; ofta är det först efter andra eller tredje påminnelsen som trädgårdsägaren hör av sig. Ett problem med uppropsformen har varit att trädgårdsägare inte alltid trott att deras växter haft ett värde för inventeringen – de har tagit för givet att deras växt inte varit tillräckligt intressant för att registreras. Ofta gäller det till exempel röda bondpioner eller brunröda dagliljor. Andra arter, som

luktpioner till exempel, har allmänheten oftare tipsat om och en erfarenhet från arbetet med inventeringen är att alltid fråga trädgårdsägaren om hon eller han även odlar andra äldre perenner. Många gånger har den som kontaktat uppropet om en luktpion eller höstflox även andra perenner, men har inte nämnt dem i brevet eftersom man varit osäker på värdet.

Inventerare får utbildning

Förutom allmänheten har även POM:s inventerare varit viktiga i arbetet med att hitta de gamla växterna. I strategin från 2002, där riktlinjerna för inventeringarna drogs upp, föreslogs att POM:s nätverk skulle användas vid inventeringen och representanter för föreningar, organisationer och myndigheter skulle erbjudas utbildning. Hösten 2004 hölls den första tvådagarskursen och utbildningen fortsatte sedan fram till 2007 med ytterligare sex kurser. Ansvarig för utbildningarna var projektledaren och för att försöka täcka in så stora delar av Sverige som möjligt placerades kurserna i olika delar av landet, från Umeå i norr till Lund i söder. Kurserna utgick ifrån den inventeringshandbok och de blanketter som arbetades fram 2004 av POM:s samordnare och projektledare. Ungefär hälften av tiden på kurserna ägnades åt inventeringsmetodik. Mycket tid ägnades också åt växtkännedom och förädlingshistoria.

Den första kursen hölls för speciellt inbjudna som POM hade kontakt med sedan tidigare och där deltog till exempel personer som var yrkesverksamma inom trädgård eller aktiva i trädgårdsföreningar och hembygdsföreningar. Tanken var från början att dessa skulle verka som inventeringsapostlar och utbilda inventerare i sin tur, men tidsbrist och det faktum att flera deltagare var obekväma med att undervisa och ibland kände osäkerhet inför ämnet gjorde att inga sådana kurser genomfördes och efter de första två åren lades förslaget på is.

Från 2005 breddades inbjudan till kurserna och skickades till bland annat trädgårdsföreningar, hembygdsföreningar, trädgårdsskolor och museer i trakten där kursen skulle hållas. Det förekom även att trädgårdsägare som tipsat uppropet om växter hörde av sig och ville bli inventerare. På kurserna deltog både 20-åriga trädgårdsstuderande och 80-åriga hembygdsaktiva. Kunskapen kring perenner har skiftat, från medlemmar i Trädgårdsamatörerna med stora artkunskaper till aktiva i hembygdsföreningar som, när inventeringen startade, kunde identifiera de vanligaste arterna. De senare har istället haft en ovärderlig lokalkännedom och vetat var de gamla växterna finns. Som en hjälp att identifiera perenner skrev jag också en handledning om äldre arter och sorter som gavs till alla inventerare 2008. Att någon inventerare inte skulle kunna identifiera de uppspårade växterna sågs från början som ett problem, men har inte blivit till något större besvär eftersom den referensgrupp med experter som är knuten till uppropet gått igenom inventeringsrapporterna för att ta beslut om provodling. Artbestämningar har då kunnat kompletteras eller korrigeras.

Mellan 2004 och 2007 gick 110 personer POM:s perenninventeringskurser. Av dem har cirka 60 varit aktiva efter utbildningen och sammanlagt skickat in ungefär 370 inventeringar. En erfarenhet var att den som hade med sig en kollega eller vän från föreningen oftare var aktiv efter utbildningen

– det blev lättare att komma igång om man var två – och de som bjöds in från 2006 och framåt uppmanades därför att ta med en person att inventera tillsammans med. Många av dessa var föreningsvänner, men även systrar, mammor och grannar med trädgårdsintresse kom med i nätverket. I ett fall blev den 25-åriga trädgårdstudentens mamma biten och blev en av upppropets mest aktiva inventerare medan dottern inte hittade tid att fortsätta inventera.

Inventerarnas uppdrag

Inventerarnas uppdrag efter kursen var att besöka trädgårdar som allmänheten tipsat om, dokumentera växterna och, i vissa fall, även samla in växter för provodling. De spårade också upp äldre växter, antingen genom sitt kontaktnät eller genom att delta på trädgårdsmässor eller hålla föredrag till exempel. Flera har även spontant besökt trädgårdar de sett i sina hemtrakter där de misstänkt att det odlas äldre perenner. Inventerarna har själva bestämt vilka områden de vill inventera i. Det har oftast blivit de områden de bott eller arbetat i och det av praktiska skäl; där finns kontaktnätet och där känner man till området. Inventerarnas kontaktnät har varit ovärderliga och det hade tagit POM lång tid att bygga upp något liknande. Trots att inventerarna själva har fått bestämma inventeringsområde har inga överlappningar förekommit eftersom inventerarna bjudits in från olika delar av regionen.

På plats i trädgården, på ödetorpet eller kyrkogården har inventerarna fyllt i blanketter med information om växtplats, växtens utseende och historia. Grundläggande fakta fylls alltid i, men inventerarens intresse har också ofta lyst igenom. Den som varit specialintresserad av flox har ofta gjort ingående beskrivningar av detta släkte och kanske lite mer kortfattade om andra. En växtkunnig inventerare har många gånger gjort noggranna beskrivningar av växtens morfologi, men skrivit mer kortfattat om historien medan en inventerare med kulturvetenskaplig bakgrund noterat höjd och blommfärg, men skrivit långt och innehållsrikt om plantans historia.

Inventeringsarbetet har gjorts helt ideellt och inventerarna har bara fått ersättning för resor och andra utlägg. En gång om året har inventerarna också bjudits in till en tvådagars återträff och vidareutbildning där växtkunskaperna byggts på, trädgårdar med intressanta växter har besökts och inventeringsfynd jämförts.

När inventeringsfasen avslutades hösten 2010 fick inventerarna frågan vad som varit mest positivt med arbetet och ett samstämmigt svar var att mötet med trädgårdsägarna och alla historier kring växterna varit det bästa. Inventerarna berättade om den vänlighet och det intresse de mötts av. Det som upplevts negativt var svårigheten att hinna ut och besöka trädgårdarna i rätt tid. Hann en trädgård inte besökas när pionen blommade dröjde det ett år till nästa gång. Trots det var det många av de aktiva inventerarna som gärna hade fortsatt att inventera. Intresset för gamla trädgårdsväxter finns kvar och har hos många blivit större; flera inventerare har skrivit artiklar om sitt inventeringsarbete och fynd som gjorts, andra har hållit föredrag eller lett trädgårdsvandringar och flera har gått vidare och läst universitetskurser i trädgårdshistoria.

En unik växtsamling

Idag står strax över tusen perennkollektorer för utvärdering på upppropets provodlingsfält. Som ett resultat av åtta års arbete kan vi nu promenera runt bland 240 äldre pioner, 170 flox, ett hundratal irisar, ett nittiototal dagliljor och många andra släkten – ett helt unikt växtmaterial. Arbetet med att utvärdera perennerna har påbörjats och kommer att fortsätta fram till 2015. Det görs av projektledaren med stöd från referensgruppen, olika perennexperter och kollegor i andra nationella program. Att hitta sortnamn på de gamla perennerna är många gånger svårt. Det finns få illustrationer och få utförliga beskrivningar av perennsorter som odlades kring förra sekelskiftet. År 2016 ska den nationella genbanken stå klar och beskrivningar av de växter som ingår ska då finnas tillgängliga på POM:s hemsida (www.pom.info).

Linnea Oskarsson, hortonom, projektledare Perennupppropet
 Programmet för odlad mångfald
 Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
linnea.oskarsson@slu.se

Kartor som källor i trädgårdsforskning

Humle-, frukt- och köksväxtodlingar i äldre geometriska kartor

Pia Nilsson

Under 1600-talet var lantbrukarfamiljernas status, skyldigheter och rättigheter kopplade till åkermarken. Därför handlar de samtida skriftliga källorna framför allt om skatter och avgifter kopplade till jorden. Vad familjemedlemmarna gjorde om dagarna, vad de odlade och hur de försörjde sig, kan vi bara ana oss till. Men det finns en källa, de äldre geometriska kartorna (cirka 1630–1650) som ger glimtar av tidens agrara vardagsliv.

Aldrig förr har Sveriges äldsta kartgeneration varit så åtkomlig och enkel att använda som nu. Tack vare projektet ”Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna” (ÄGK-projektet), finns de omkring 10 000 kartorna tillgängliga via Riksbankens hemsida. All text på kartbilden och i beskrivningen, *Notarum Explicatio*, är transkriberad och lätt att läsa. Dessutom är det möjligt att göra egna urval och söka utifrån företeelser, ord eller geografiska kriterier, eftersom kartorna och viss tematisk information koordinatsätts i en GIS-applikation. För beskrivning av projektet, se Tollin 2005, s. 6–22.

I mitt avhandlingsarbete (Nilsson 2010) har jag använt de äldre geometriska kartorna (ÄGK) som primärt källmaterial, och arbetat mycket med att värdera användbarheten och tillförlitligheten i lantmätarnas information om bland annat humle-, frukt- och köksväxtodlingar. Nedan beskriver jag hur lantmätarna hanterat dessa odlingar i text och bild, och avslutar med att diskutera kartornas användbarhet.

Kartorna i sin tid

1630- och 1640-talen var en på många sätt omvälvande tid, präglad av brottet mellan det traditionella jordbrukssamhället och de förändringar centraliseringen av stadsförvaltningen, krigen och säteribildningarna medförde. Några årtionden in på 1600-talet hade befolkningsökningen stagnerat, och en av de viktigaste orsakerna var naturligtvis kostnaderna för, samt utskrivningarna av unga män till, det trettioåriga kriget. Men 1600-talet karaktäriseras också av den ökande betydelsen av handel, industriell verksamhet och hantverk.

1628, strax före Sveriges inblandning i trettioåriga kriget, initierade kung Gustav II Adolf en statlig lantmåteriverksamhet med uppdrag att kartera Sveriges alla städer och byar med gårdar, åkrar, ängar och skogar. Resultatet blev att minst 10 000 kartor över hemman och byar med sin inägomark upprättades. Utmarken karterades i allmänhet inte. De karterade och beskrivna bebyggelseenheter bands ihop efter by, socken och härad i s.k. geometriska jordeböcker. Kartornas skala varierar mellan 1:1000 och, vanligast, 1:5000. Det storskaliga karteringsprojektet beskrivs av Tollin 2007, s. 51–69. Goda översikter finns även i Helmfrid 1959 och 1962, Kain & Baigent 1992, Tollin 1991, 2005, Baigent 2003 och Vestbø Franzén 2004.

Det tidiga 1600-talets Sverige kan mycket förenklat ses som två verkligheter. Den ena nivån var staten Sverige. En bräcklig enhet med stormaktsambitioner, som hårt pressad av kostnader för krigen gick mot bankrutt. Detta är den gängse bilden, den är inte fel och den är lätt att förstå. Krig, hårt skattetryck, utskrivningar, Lilla istidens missväxtår och epidemier var en del av denna verklighet. Jakten på resurser i form av mat, pengar och soldater genomsyrade hela samhället. Den svenska äldre geometriska karteringen är en rimlig och logisk del i detta.

Kartorna ger samtidigt, oavsiktligt, en suddig inblick i den andra nivån. Här anar vi hur landsbygdsbefolkningen hittade egna vägar att trygga sin försörjning utan att riskera den utarmning som det ökade ekonomiska trycket annars kunde ha lett till. En orsak var kungens beroende av en hållbar allians med bönderna, där möjligheten till eftergifter och förhandlingar var stor. Detta gjorde att det hårda skattetrycket kunde accepteras och fungera. En annan orsak var att kriget och järnbrukens expansion ledde till stor efterfrågan på såväl mat som skogens produkter. Detta öppnade för många lönsamma verksamheter som tjärbränning, beckkokning, kolning, boskapsuppfödning, hantverk samt försäljning av ved och humle. I lantmätarnas korta noteringar skimtar vardagsekonomin förbi, där en äng kunde bytas mot boskap eller fiskevatten och utmarksresurser hyras av bättre försedda grannar (Nilsson 2008).

Humle-, frukt- och köksväxtodlingar på kartorna

Kartornas innehåll motsvarar i huvudsak de resurser som finns med i de kamerala jordeböckerna, dvs. tillgångar som är kopplade till beskattning. Därför finns generellt alltid information om åkerareal, ängsavkastning, skog, utmarksbete och fiske med. Genom symboler, text och färgval visas även markslagens arrondering, bebyggelsens läge och hägnadssystemens utseende. Däremot utelämnade lantmätarna de flesta verksamheter och tillgångar som inte var knutna till taxeringen. Hela det vardagliga spektrat av resurser och inkomstskällor som kolning, smådjursjakt, fågelfångst, hantverk, transporter och skinnberedning bland mycket annat låg utanför lantmätarnas syften och saknas, oavsett dess ekonomiska betydelse.

Den vanligaste gröda kartorna visar förutom spannmål och hö, är humle. Andra mer sparsamt karterade typer av odlingar är fruktträdgårdar, kålgårdar, hampland och linåkrar. Generellt för humle-, frukt- och köksväxtodlingar är att de var enskilt ägda resurser, som i likhet med åker och äng noteras under specifika hemman. Detta till skillnad från andra resurser, som fiske och skogens tillgångar, som var kollektivt ägda och beskrevs på bynivå. Av de tre odlingstyperna är det bara humle som nämns i de instruktioner som utfärdades till lantmätarna vid flera tillfällen under karteringsperioden.

Detta medför tolkningsproblem, framför allt då information saknas på kartan. Beror det på att lantmätaren inte var ålagd att notera grönsakslandet eller trädgården vid gården eller fanns de inte? Jag återkommer till denna fundering i slutet av texten.

Humle

Humlens betydelse var stor, det framgår inte minst av att det var den enda gröda som reglerades i lag. Varje helt hemman var under 1600-talet skyldigt att hålla minst 200 humlestörrar. Vidare var humle en viktig skattepersedel i vissa regioner. Lantmätarna redovisade humleodlingarna antingen med text i *Notarum Explicatio* eller med en kartsymbol eller båda i kombination. Humlegårdarna återges antingen med en inhägnad yta med stiliserade störrar sedda ovanifrån (cirkel med prick i mitten) eller en inhägnad, grönfärgad yta, ibland illustrerad med bokstaven H.

Det är vanligt att humleodlingens omfattning redovisas, oftast sker det med notering om antalet störrar. Genom jämförelser med skattelängder har jag kunnat konstatera att lantmätarnas uppgifter om humleodlingar i huvudsak är tillförlitliga. Jag har också kunnat konstatera en regional specialisering på humleodling där många hemman odlade tusentals störrar, att jämföra med det hundratal som kan beräknas ha behövts för husbehovet av öl – en dryck som kan betraktas som ett av tidens viktigaste baslivsmedel.

■ 1. Detalj ur kartan över Smedby gård. Trädgården, är indelad i åtta kvadratiske kvarter. Humlegården är markerad mitt emot trädgården, till vänster om Smedby gård. Båda odlingarna nämns i *Notarum Explicatio*, men utan uppgift om storlek eller innehåll. Högeståndshemmanens byggnader är mer detaljerat återgivna än de ordinarie hemmanens byggnader. Här syns trädgårdsmästarens stugor (C), proviantbodarna (D), badstugan (E) och smedjan (F). (Smedby:1, Österåker socken, Åkers skeppslag, Uppland. Avmätt av Sven Månsson år 1640). (Riksarkivet. Bilden är beskuren)

Trädgårdar

Trädgårdarna, som motsvarar det vi i dag skulle kalla fruktodlingar, är sällsynta på kartorna. Dock är det tydligt att de förekom i två huvudvarianter, en exklusiv och en vardaglig. Den förstnämnda, kvartersindelade, trädgården förekom uteslutande i högeståndsmiljöer och exemplifieras här med Gabriel Gustafsson Oxenstiernas (1587–1649) Smedby gård (figur 1). Trädgården innehöll åtta avdelningar samt trädgårdsmästarhus och proviantbodarna.

■ 2. Kartutsnittet visar frälsehemmanet i byn Ölsta och dess trädgård (till vänster om hussymbolen) och humlegård (strax nedanför hussymbolen). Varken trädgård eller humlegård nämns i texten, men hemmanstillhörighet visas genom siffran 4 som återkommer i *Notarum Explicatio* och där beskriver frälsehemmanet (A1:24, Färentuna socken, Uppland). (Riksarkivet. Bilden är beskuren)

Den andra varianten av trädgård illustreras vanligen med en liten gårdesgårdsinhjägnad yta. Ytan kan vara försedd med rader av träd, med ordet "Trädgård" eller med en siffra som motsvaras av en beskrivning i *Notarum Explicatio* (figur 2). Även denna typ av trädgård är sällsynt på kartorna, med vissa undantag. På målaröarna fanns i stort sett en trädgård till varje hemman, vilket antyder en specialisering på fruktodling. Lantmätaren beskriver aldrig innehållet i trädgårdarna, men det kan förekomma värderande begrepp som ringa, god, liten eller skön.

Kålgårdar

Begreppet kålgård motsvarar köksväxtodling. De ytterst få kålgårdar som lantmätarna noterat beskrivs med ordet kålgård, ibland förkortat Kg, inom en gårdesgårdsinhjägnad yta. Varianter på begreppet kan vara kålsäng eller kålhage. Företeelsen är tämligen anonym. Innehållet nämns inte, inte heller beskrivs tillgången med värderande begrepp så som skedde med trädgårdarna. Var de verkligen sällsynta, eller noterades de bara sporadiskt?

Kålgårdar med kål, lök och "andra örter" nämns i Magnus Erikssons landslag med ursprung från mitten av 1300-talet (Holmbäck och Wessén, 1962, s. 275). I Södermanland fanns under andra hälften av 1700-talet såväl kålgård, humlegård, trädgård och kryddgård insprängda bland gårdarnas byggnader. Man sådde rovor och örter på inhägnade land på svedjor och nyupptagna åkermark. Trädesgårdet kunde besås med lin och örter (Flinck 1994, s. 149f).

Sannolikt var åker- och trädesgårdet den viktigaste platsen för det tidiga 1600-talets köksväxtodlingar. Schering Rosenhane skrev under mitten av 1600-talet i sin handbok för unga adelsmän, att allmogen odlade örter, bönor, rovor, kål, morötter med mera inom särskilda, tillfälliga, räppor på gårdet (1944, s. 64).

Diskussion och källvärdering

Kål- och humlegårdar antas ofta ha varit en allmän företeelse, förknippade med allmogens självhushållsodling, medan frukt-trädgårdar setts som en lyxbetonad odling för både konsumtion och avsalu. Dessa antaganden stöds inte av kartornas innehåll.

För humlegårdarnas del har kontroll av samtida källor visat att lantmätarna redovisade odlingarna på jämförbart sätt och att uppgifterna huvudsakligen är tillförlitliga. Långt ifrån alla hemman hade humlegårdar, trots lagens krav. Å andra sidan visar kartorna omfattande odlingar i vissa regioner och hos vissa typer av hemman. Det skulle alltså kunna ha förekommit samarbete om den lagstadgade humleodlingen. Det förefaller dessutom ha funnits en regional specialisering på humle för avsalu, eftersom odlingarna där är så stora att de med råge överskrider husbehovets utslaget på alla hemman i respektive socken.

Fruktträdgårdar och kålgårdar förekommer endast sporadiskt i de äldre geometriska kartorna. Varken lantmätarnas instruktioner eller skattelängderna har noteringar om dessa odlingar. Jag har i stället jämfört de äldre geometriska kartornas information med de yngre kartornas (ca 1700) mer detaljerade upplysningar om frukt- och köksväxtsodlingar.

Förekomsten av fruktträdgårdar visar sig vara jämförbar på de äldre och yngre kartorna. ÄGK:s trädgårdar kan ofta identifieras även på de yngre kartorna och det framträder en viss dynamik där äldre trädgårdar tagits ur bruk och andra nyanlagts. De yngre kartorna redovisar vanligen trädgårdarnas innehåll, dvs. fruktträd och bärbuskar, vilket möjligen kan vara en indikation på växterna även i 1640-talets trädgårdar.

Ett östgötskt exempel är Russingstorp som 1725 har "Kålgårdsvall och liten lammhage vid husen, men inte mycket" (nr 1-2 i Fivelstads socken 1725, förrättningsstyp saknas). Området för Russingstorps kålgård är identifierbart på den äldre kartan (D5:48), som en yta med texten "Trädgård". Kan det handla om samma odling, men omdefinierad? Kanske var fruktträden inte talrika nog för att motivera "Trädgård" enligt den yngre kartan, eller så har verkligen inriktningen ändrats.

Särskilt intressant är att jämföra de uppländska trädgårdstäta socknarna på mälareöarna Adelsö och Färingsö för att se om inriktningen på fruktodling varit konstant över tid. I Sättra kan den yta som tolkats som trädgård i ÄGK (A1:59) identifieras 1708, men används här främst som hage; "betes-hage, trädgården av ringa värde" (Sättra nr 1 i Adelsö socken, ägomätning 1708). I Sätuna syns 1714 en nyanlagd trädgård på tidigare ängsmark ("äng" på ÄGK A1:30-31, 1640-1644), medan den äldre trädgården (som finns på ÄGK) beskrivs som "En gammal trädgård som nuförtiden har ringa värde" (Sätuna nr 1, Färentuna socken. Ägomätning 1714).

Det finns, som jag ser det, ingenting på de kontrollerade kartorna som berättar att trädgårdsodlingen generellt avstannat eller expanderat. Omfattningen av 1640-talets frekventa

fruktodlingar på mälareöarna förefaller kvarstå i början av 1700-talet, men med en pågående förändring där äldre odlingar läggs ner och nya etableras.

Huvudfrågan för köksväxtodlingar är om de verkligen var så sällsynta under 1600-talets första hälft som ÄGK antyder, eller om de inte avbildades på kartorna. På de äldre kartorna kan okommenterade, mindre inhägnader förekomma, de skulle kunna vara grönsaks- eller andra odlingar, men kan lika gärna ha varit inhägnader för små- eller ungdjur.

Det finns mängder av exempel från yngre kartor som visar att kålgårdarna främst anlades invid bostadshuset. Symboler för dessa kålgårdar saknas. Om man väljer att anta att kålgårdarna inte redovisades på ÄGK därför att hemmanssymbolen täcker odlingen, haltar logiken. Humlegårdar, och ibland fruktträdgårdar, kunde vara belägna så att hemmanssymbolerna täcker odlingen men de redovisas ändå. Redovisningen sker i dessa fall antingen bara med text i *Notarum Explicatio*, eller kompletterat med en littera på själva gårdstomten. Bristen på kålgårdar på ÄGK skulle också kunna handla om att de inte ingick i karteringens syfte. Men varför karterades de i så fall ibland? De få kålgårdar som fanns hos de drygt 1000 hemman jag undersökt förekom både hos högreständ- och ordinära hemman. Hade de markerats enbart hos högreständshemman hade det kunnat förklaras med att dessa kartor ofta hade en högre detaljeringsgrad. Jämför även Hallgren 2008, s. 6-8.

Sammanfattningsvis är köksväxtodlingens omfattning under 1600-talet fortfarande svårtolkad. Odlingarna är sällsynta enligt de äldre geometriska kartorna, men allmänna på de cirka 70 år yngre kartorna. Arkeologiska undersökningar med den specifika frågeställningen att söka efter köksväxtodlingar dels i gårdsnära lägen, dels inom humlegårdarna och i små hagar/täppor utifrån 1630- och 1640-talens kartor är sannolikt den bästa vägen till fördjupad kunskap. Som nämnts ovan kan gårderna möjligen ha varit en vanlig plats för köksväxter under tidigt 1600-tal. Vi vet heller inte i vilken grad t.ex. humlegårdarna utnyttjades för odling av annat än humle.

Den databas som byggts upp genom projektet "Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna" ger, tillsammans med den tillhörande sökfunktionen, GIS-bearbetningen och de inskannade kartorna, goda möjligheter att utnyttja kartorna effektivt. Informationen på dem berör stora och i viss mån tämligen utforskade delar av 1600-talets Sverige. Tack vare att det går att göra egna urval och att sökningarna går snabbt, kan man enkelt kontrollera olika samband i det stora materialet. Min förhoppning är att kartorna nu kommer att användas ännu mer, av ännu fler kategorier av användare och i ännu fler sammanhang än tidigare.

Pia Nilsson, fil. dr, agrarhistoriker och arkeolog
Riksantikvarieämbetet UV Öst
pia.nilsson@raa.se

Källor

Riksarkivet (www.riksarkivet.se)

Tryckta källor

- Baigent, Elisabeth Monarchs, ministers and maps: the geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. *Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna*. Roeck Hansen, B. (red), Stockholm 2005, s. 23–60
- Flinck, Maria *Tusen år i trädgården. Från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm 1994
- Hallgren, Karin Hallands kålgårdar 1729 – mer än bara kål. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* nr 21, 2008, s. 6–8
- Helmfrid, Staffan De geometriska jordeböckerna – ”skattningskartor”? *Ymer* 1959:3, s. 224–231
- Helmfrid, Staffan *Östergötland Västanstång*. Stockholm 1962
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*. Rättshistoriskt bibliotek, sjätte bandet. Stockholm 1962
- Kain, R. & Baigent, E. *The Cadastral Map in Service of The*

- State: a History of Property Mapping*. Chicago 1992
- Nilsson, Pia Ett får för två lass hö – byte och hyra av resurser i 1600-talets jordbruk. *1600-talets jordbrukslandskap*. Höglund, M. (red), Stockholm 2008, s. 75–80
- Nilsson, Pia *Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)*. Uppsala 2010
- Rosenhane, Schering *Oeconomia*. Utgiven av Lagerstedt, T. Nyköping 1944
- Tollin, Clas *Ättebackar och ödegården: de äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*. Stockholm 1991
- Tollin, Clas Den svenska storskaliga karteringen 1633–1655. *Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna*. Roeck Hansen, B. (red), Stockholm 2005, s. 6–22
- Tollin, Clas När Sverige sattes på kartan. *Kartlagt land: kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia*. Jansson, U. (red), Stockholm 2007, s. 51–70
- Vestbö Franzén, Ådel *Råg och rön: om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550–1700*. Stockholm 2004

Tingshusets tomt

Från villaträdgård till myndighetspark

Eva Löfgren

Det sena 1800-talet var de nya institutionernas era. I städerna uppfördes museer, bankpalats, läroverk, badinrättningar och lasarett enligt arkitektoniska ideal som i första hand hämtades från kontinenten. Så gott som alla institutionsbyggnader försågs också med planteringar som bedömdes lämpliga för ändamålet.

Förutom att vara estetiskt tilltalande var det ett uttalat mål för flera institutioners trädgårdsanläggningar att de också skulle vara uppbyggliga. I Daniel Müllers reviderade upplaga av *Trädgårdsskötsel* från 1888 gavs direktiv om anläggningsarbetets upplägg och vilka växtmaterial som passade just institutioner: ”Omkring stora, offentliga byggnader rättar sig [trädgårds]anläggningens form i byggnadens omedelbara närhet efter byggnadsstilen och kan, om platsen är tillräckligt stor, längre bort småningom antaga en mera oregelbunden eller naturlig karaktär. Finnes till planteringens ordnande endast en smal jordremsa åt gatan, så passar i synnerhet den franska stilen bäst” (Müller/Sundius, 1888, s. 92).

Bland de nya stora institutionsbyggnaderna fanns också häradsrättens tingshus. Till skillnad från andra institutioner var detta en gammal byggnadskategori, men i slutet av 1800-talet genomfördes en rad förändringar inom den rättsliga organisationen vilka innebar en ny form av tingshusbyggande.

Monumentalt på stora tomter

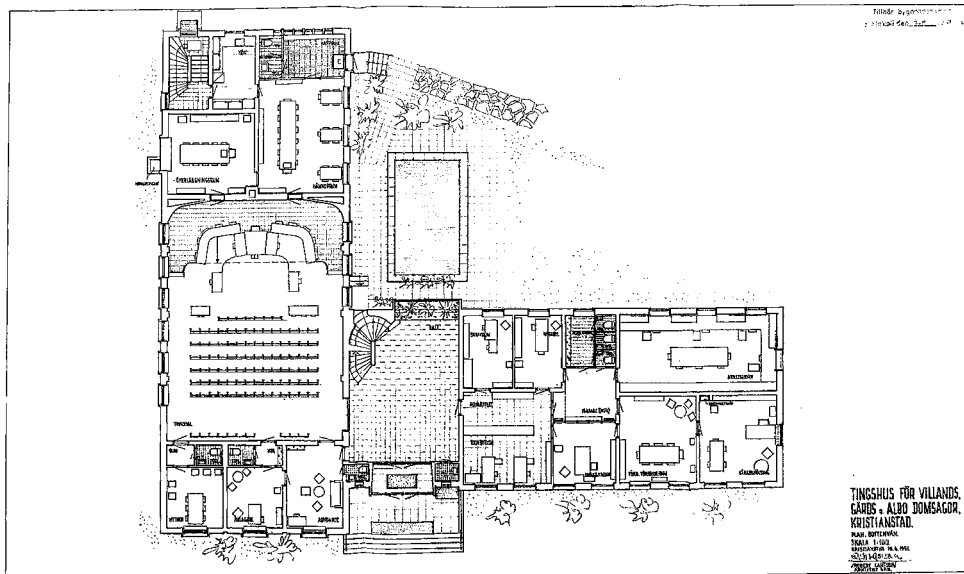
En förändring var att tingshusen i slutet av 1800-talet byggdes med ett kansli som bemannades året runt. Tidigare hade domarens hem fungerat som kansli medan själva tingshusen

bara användes några dagar om året, när det hölls tingsförhandlingar. Framväxten av ett bemannat kansli fick en rad konsekvenser. Den viktigaste var att tingsmiljön kom att befolkas till vardags, platsen fylldes med ett annat slags liv och därmed också med nya innebörder.

En annan nyhet var att domstolsbyggnaderna i likhet med andra institutioner försågs med generöst tilltagna trädgårdsanläggningar. Under förindustriell tid hade allmogen, som bekostade sina egna domstolslokaler, valt att endast upplåta mark till tingshusets byggplats och ingenting annat. Från och med slutet av 1800-talet blev den inramande trädgårdsanläggningen en självklarhet.

Tingshusen byggdes på stora tomter. Den ofta monumentala arkitekturen krävde det, och plats fanns det gott om. Vid denna tid hade många härader slagits samman för att bilda större domstolar och nya orter utsågs för att tjäna som tingsplatser. Tomterna som de byggnadsskyldiga häradsinvånarna köpte eller fick disponera bestod vanligtvis av tidigare obebyggd jordbruksmark i närheten av en järnvägsstation. Ofta stod tingshuset som ett spöklikt palats mitt på den tomma slätten, sida vid sida med det något mindre stationshuset, en ny skola eller ett nytt sjukhus.

Tomten avgränsades av ett högt staket som ofta var utrustat med en smidesgrind med infällda häradsvapnen. Entrén markerades av naturstenspelare som kunde flankeras av ett trädpar. Ibland planterades träd längs staketet och i några fall en allé som ledde från grindstolparna fram till byggnaden.

■ Arkitekten Robert Larssons ritning av det nya tingshuset i Kristianstad visar att 1950-talets trädgårdsanläggningar ibland var tänkta att upplevas från insidan. Vattenspeglarna i vinkeln mellan huskropparna placerades precis utanför det stora fönsterparti som hamnade i besökarens första blickfång. (Bygglövarket, Kristianstad kommun)

Tredelad struktur för olika funktioner

I princip bestod tingshusens trädgårdsanläggningar av tre funktionella delar: en som inramade tingshusets huvudingång, en mer undanskynd del som var gestaltad som en privat trädgård, och en ekonomidel som var avsedd för uthus, eventuellt häkte och vaktmästarbostad. Strukturen präglade i stort sett alla tingshusmiljöer från 1880-talet fram till andra världskrigets slut, även om dimensioner och ambitionsnivå varierade. I sitt upplägg visade den stora likheter med de anläggningar som omgav epokens stora patriciervillor.

I enlighet med Müllers ord var den del av trädgården som syftade till att förstärka huvudentrens dignitet, ofta utformad som en franskinspirerad, stram förträdgård med låga rabatter utefter husgrunden och kortklippta gräsmattor mellan rabatt och staket. Detta gällde oavsett om tingshuset låg långt ifrån eller invid gatan. Uppfarten eller grusgången kantades av formklippta träd eller buskar, ibland fanns också en springbrunn. På baksidan av tingshuset öppnade sig den mer privata delen av trädgården som hade givits karaktären av en borgerlig villaträdgård med vindlande gångar, blomsterrundlar, bersåer, fågelbad, fruktträd och bärbuskar. Vykort från seklets början visar de fina strukturerna men också den ny-anlagda trädgårdens karghet. Tingshusens läge på jungfrulig mark i stadens periferi gjorde det måhända än mer angeläget att få till stånd en passande trädgårdsanläggning.

Den del av tomten som upptogs av stallplan, stall, uthus och ibland fler byggnader, tillhörde egentligen inte trädgårdsanläggningen utan fungerade som en för tingshållningen nödvändig ekonomiytta. Rymliga stallbyggnader, ved- och isbodar och i de äldre miljöerna avträden, grupperades vid sidan om tingshuset eller på baksidan. Många gånger fanns en separat vaktmästarbostad som låg på denna del av tomten, ibland i samma byggnad som häktet eller stallet. I vissa miljöer hände det att tingshusvaktmästaren disponerade mark till en egen köksträdgård i denna del av trädgården. Det löpande under-

hållet av hela trädgårdsanläggningen, dess ofta dokumenterade prydlighet, tycks i de flesta fall ha ombesörjts av just vaktmästaren och hans familj, som stod för den varaktiga förvaltningen av både byggnad och trädgård.

Trädgården som vardagsrum

Tingshusens trädgårdsanläggningar fyllde två viktiga funktioner varav den första kan tyckas given, nämligen att betona byggnadens offentliga funktion och arkitekturens representativa uttryck. Tingshusträdgårdens andra viktiga funktion var som umgämesrum. Att institutionsbyggnader vid den här tiden

också fungerade som bostäder är visserligen känt, men den funktionen lyfts sällan fram i historieskrivningen. Tingshus tenderar att beskrivas som tingshus. Därför vet vi fortfarande lite om hur de olika brukarna samverkade och interagerade i det gemensamma rummet, i det här fallet trädgården.

■ I Västerås låg Västmanlands mellersta domsagas tingshus vid Kristinagatan. På den här sannolikt arrangerade bilden syns juristerna idka lagstudier i den lummiga trädgården. Tiden är någon gång i slutet av 1930-talet eller början av 1940-talet. I tingshuset fanns en vaktmästarbostad men ingen våning avsedd för häradshövdingen och trädgården användes förmodligen i första hand av kanslipersonalen. (Olinska stiftelsen)

Om tingshuset rymde en bostadsvåning för häradshövdingen tycks trädgården huvudsakligen ha fungerat som familjens privata, med allt vad det innebar av barnlek och kaffedrickande. Att det fanns en häradshövdingevåning i tingshuset betydde emellertid inte att anläggningen gavs en väsentligen annorlunda utformning, eller ägnades större omsorg och resurser än den som omgav ett tingshus som saknade en sådan bostad. Lika lite skilde sig trädgårdarna kring stadsbelägna tingshus, från dem som anlades kring det fåtal tingshus som ännu uppfördes på landsbygden. Som jag tolkar de stora likheterna visar de tydligt att dessa anläggningar var resultatet av allmänt delade föreställningar om vad som skulle omge en institution som tingshuset. Även om häradshövdingefamiljens barn använde trädgården som sitt vardagsrum betingades inte utformningen av deras närvaro.

Om häradshövdingehushåll saknades, tycks trädgården ha använts av kansliets fåtaliga jurister och vaktmästaren med familj, och under förhandlingsdagar av de tillresta nämndemännen. I regel disponerande nämnden ett eller flera rum i tingshuset för övernattning, och under dessa dagar tog de hela miljön i anspråk. Nyttjandet tycks ofta ha följt en socialt avvägd men outtalad rutin som sällan överskreds. Institutions-trädgården kring tingshuset kunde vara privat, halv-privat eller halv-offentlig, men trots att den bekostades av menigheten, med offentliga medel, tycks den vid denna tid aldrig ha varit öppen och tillgänglig för allmänheten.

En plantering att beskåda

Kring mitten av 1900-talet förändrades tingshusmiljöerna påtagligt. Redan under 1920- och 30-talen förebådades en ny tid. Vid tingshusen uppfördes inte längre några uthus, på sin höjd ett garage. Den representativa delen av tingshusens trädgårdar utökades på bekostnad av den privata, bersåer i slutet av vindlande grusgångar blev allt ovanligare, öppenhet och insyn prioriterades framför de intima rummen.

I slutet av 1960-talet uppfördes också byggnader på sanerade och i allmänhet ganska trånga tomter i innerstaden, och då anlades inga trädgårdar alls. 1950-talets tingshustomter var emellertid väl tilltagna och vid placeringen av byggnaden i terrängen valde arkitekterna, i enlighet med tidens anda, att anpassa arkitekturen till och använda befintlig topografi för att förstärka uttrycket. Den uppbrutna planformen i kombination med den finkänsliga inpassningen i terrängen gav miljön ett uttryck som skilde sig markant från tidigare generationers tingsmiljöer.

Tidens tingshusträdgårdar hade en offentlig prägel, men skalan var måttfull och platsen sällan ämnad att röra sig i eller igenom. De nya tingshusträdgårdarna skulle i första hand beskådas, ibland helst från tingshusets insida. Dessutom hörde de samman med och utgjorde en tydlig del av arkitekturen; former och material som användes i trädgårdens utformning återkom i byggnaden.

I likhet med andra institutionsmiljöer försågs trädgårdarna med raffinerade planteringar såsom miniatyrträdgårdar med stenpartier, formklippta buskar, vattenspel med mosaikklädda dammar, terrasseringar och skulpturer. De kunde ligga vid sidan av huvudentrén på framsidan av huset, väl synliga för den som passerade förbi. Det midjehöga staketet som omringade anläggningarna kring sekelskiftet 1900 hade nu ersatts av ett lågt smidesstaket, stenmur eller en tuktad häck – om platsen överhuvudtaget inhägnades.

Vad beträffar användningen tyder intervjuer och bildmaterial på att vare sig barnlek eller bärbuskar förekom i 1950-talets trädgårdar. De var nu öppna för insyn och ämnade för helt andra ändamål. I utformningen av tomten var det tingshuset som institution eller myndighet som gavs företräde, trots att de flesta nya byggnader också försågs med bostäder. Dessa socialt differentierade lägenheter – en representationsvåning för häradshövdingen, en något mindre lägenhet för tingsdomaren, en tvårummare för tingshusvaktmästaren och små enkelrum för notarierna – försågs istället med balkonger. I takt med att häradsrätternas kanslier växte blev det däremot

vanligt med stensatta uteplatser för personal och rättens ledamöter som vid denna tid utgjorde trädgårdens enda brukare.

I stora drag innebar förändringen som ägde rum efter andra världskriget en förskjutning i gestaltningen, från privat bruks-trädgård med representativa inslag, till publik trädgård med enstaka privata rumsligheter. Om trädgården under tidigare epoker hade rymt många olika och varierande verksamheter, hade gränserna för de olika brukarnas nyttjande ändå varit tydliga. Rumslig närhet utgjorde inget hinder för upprätthållandet av sociala hierarkier. Med den moderna tiden kom strävan efter minskade skillnader samtidigt som en institutionsmiljö som häradsrätten, såväl tingshus som trädgård, alltmer kom att präglas av rumslig åtskillnad av både funktioner och aktörer.

Eva Löfgren, fil.dr

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
eva.lofgren@conservation.gu.se

Informanter

Andersson, Elisabeth, Mariestad, samtal mars 2010
Bäcklund, Ulla, Mariestad, samtal mars 2010
Götvall, Sonja, Mariestad, samtal mars 2010
Karlsson, Siv, Mariestad, samtal mars 2010
Larsson, Jane, Mariestad, samtal mars 2010
Nilsson, Torsten, Kristianstad, intervju augusti 2002
Ramsén, Maj-Lis, Mariestad, samtal mars 2010
Sassarsson, Eve, Degeberga/Linköping, samtal och brevkorrespondens hösten 2005
Sturkell, Carl-Edvard, Katrineholm, samtal och e-postkorrespondens våren 2010
Turén, Hans, Sollefteå/Lomma, intervju, telefonsamtal och e-postkorrespondens under augusti 2005

Tryckta källor

Löfgren, Eva *Rummet och rätten: tingshus som föreställning, byggnad och rum i användning 1734-1970*. Diss. Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Stockholm 2011 (tillgänglig som e-bok via <http://hdl.handle.net/2077/24091>)
Müller, Daniel *Trädgårdsskötsel: fullständig anvisning i frukt- och köksväxtodling, blomsterskötsel i växthus och boningsrum, trädgårdsanläggningskonst m.m.* 3.uppl. viss omarbetning av A. Sundius, Stockholm 1888 (1848)

Trädgårdsmästarens kunskaper i växtförökning

Tina Westerlund

Arbete med förökning av växter är en förutsättning för att kunna fylla parker och trädgårdar med ett levande material. Kunskapen om växtförökning bygger på en lång tradition av hortikulturell verksamhet, där kunskapsöverföringen framförallt har skett i arbetet. De senaste decennierna har antalet yrkesverksamma växtförökare minskat drastiskt i Sverige. Därmed har också kunskapsförmedlingen av hantverket i växtförökning minskat.

Det yrkesmässiga förökningshantverket utvecklades under 1600- och 1700-talet i gårds- eller godsbundna trädgårdsmästerier och botaniska trädgårdar. När handeln med växter ökade övergick en stor del av förökningen till handelsträdgårdar och plantskolor. Under 1900-talet växte marknaden för plantförsäljning i Sverige och människor kunde köpa närodlat växter av god kvalitet som var anpassade till klimatet där man bodde. Idag är de svenskförökade plantorna en mycket liten del av det som säljs. Växtinköp styrs till stor del av att plantorna är billiga, lättåtkomliga och enhetliga i utseende, vilket gynnar de stora odlarna i Europa som har utvecklat metoder för storskalig odling. Långa transporter har under de senaste decennierna inte setts som ett problem. De mer småskaliga svenska odlingarna har utsatts för hård konkurrens. En efter en lägger ner sin verksamhet. Den institutionellt baserade utbildningen inom praktisk växtförökning i Sverige har idag mer eller mindre försvunnit, men det finns tendenser till att lyfta fram den igen. På de få återstående plantskolorna räknar man ändå med att själv få lära upp sin personal.

Det finns skriftliga instruktioner om odling och växtförökning i Sverige från 1600-talet och fram till idag. De äldsta förefaller vara skrivna för dem som drev trädgårdsmästerierna snarare än för dem som arbetade i dem, men framförallt bland det sena 1700-talets och 1800-talets handböcker kan man finna hantverksnära texter. Trots det är det svårt att hitta texter som tydligt beskriver de olika procedurerna som ingår i förökningsarbetet. Mycket lite av den traditionsburna kunskapen i hantverket är nedskriven eller dokumenterad av de personer som har utövat det professionellt. Men när så är fallet är instruktionerna ofta svårtolkade och kräver stor förkunskap när de skall användas i praktisk tillämpning. I de allra flesta fall är beskrivningarna endast övergripande och saknar vissa delar, vilka kanske har uppfattats som alltför självklara av författarna.

Syftet med undersökningen är att samla och bygga upp kunskap om den traditionella växtförökningens hantverk, samt att pröva förökningsmetoderna i odling. Med traditionella metoder menar jag fröförökning och vegetativ förökning (t ex sticklingar och delning), men inte de former av förökning som görs med små bitar av vävnad i sterila miljöer. Jag har

inriktat mig på den växtgrupp som vanligen kallas för perenner, det vill säga fleråriga örtartade växter. Den övergripande frågeställningen handlar om det hortikulturella hantverkets praxis och kunskaper, det vill säga förklaringar, förståelse och färdighet i förökningsarbetets processer och procedurer.

I tio år har jag arbetat med undervisning i hortikulturellt hantverk på trädgårdsprogrammet i Mariestad. Nu kombinerar jag undervisning med forskarstudier på halvtid. Undervisningen sker till stor del i institutionens och kommunens trädgårdsanläggningar där vi även har en plantskola. Det är i arbetet med studenterna som de flesta av delfrågorna till undersökningen har väckts. Vilka procedurer ingår i arbetsprocessen och hur och när kan de utföras? Vad behöver en trädgårdsmästare kunna för att nå ett gott utfall vid förökningen av perenner? Finns det olika kunskapssteg inom växtförökning?

För att få svar har jag intervjuat, observerat och arbetat tillsammans med yrkesverksamma traditionsbärare, undersökt skriftliga källor med instruktioner och utfört egna odlingsförsök, vilka är en viktig del i undersökningen. Undersökningen hos odlare har i huvudsak utförts på fyra kommersiella perennplantskolor i Sverige och på avdelningen Vildflor i Göteborgs botaniska trädgård. Sammantaget har denna grupp lång erfarenhet av växtförökning, där arbetsmetoderna på olika sätt bygger vidare på tidigare generationers kunskap, både i och utanför Sverige. De skriftliga källorna är trädgårdshandböcker från i huvudsak sent 1800-tal och 1900-talets första hälft, förökningslitteratur, artiklar i hortikulturella tidskrifter m.m. För att få en djupare förståelse för de procedurer som utförs hos odlarna och det som beskrivs i de skriftliga källorna gör jag tillsammans med studenterna försök i institutionens plantskola.

Undersökningen ska resultera i en licentiatuppsats och i en studieplan i förökning av perenner anpassad för trädgårdsmästarutbildningar. Som komplement till studieplanen görs instruktioner för de förökningsprocedurer som ingår. Undersökningen beräknas vara klar under slutet av 2012.

En mer utförlig presentation av undersökningen finns i artikeln "Traditionella förökningsmetoder för örtartade fleråriga växter" i *Hantverkslaboratorium*. (2011) som kan beställas på www.craftlab.gu.se

Tina Westerlund, lärare och doktorand
Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
tina.westerlund@conservation.gu.se

Garden drawings in Finland

Collections, archives and accessibility

Hanna Sorsa

“Drawing, as itself, is an expressive and beautiful language. A few strokes of the pen or pencil will often represent to the eye what no amount of words, however well chosen, can communicate” Horace Mann (1796–1890) in Johnston p. 16.

Garden drawings as an empirical source

Drawings have always been considered as a source and material for historical research of garden architecture. Some writers use drawings just as beautiful illustrations without any other meaning, which is contrary to a multidisciplinary approach to the study of drawings. Other sources such as interviews, field research, and contemporary writings bring in a social and cultural context. Thus garden drawings are a valuable research material for scientific research. Sketches, draft papers and final plans provide an opportunity to explore what is planned and created.

Garden drawings provide an interesting and comprehensive way to investigate transformation and modifications made over the years. Original garden plans give a key to the examination of the garden’s present condition and functions, which have evolved throughout the years. One may also find it interesting to find out if it is possible to see influential design trends or styles in garden plans or compare the vegetation or other materials used during the existence of the garden.

To read these drawings, one needs to understand the social and cultural context as well as the significant role played by landscaping design conventions. Study of drawings open new perspectives – and addresses unanswered research questions.

Drawings as research material

Garden drawings collections are used in research in different branches of science. Garden drawings are an important archive source when doing garden or landscape inventories or reports. Garden drawings have been widely used, as Maunu Häyrynen has done in his doctoral thesis *From scenic parks to reform parks: public parks and the park policy of Helsinki from the 1880s to the 1930s* from 1994 and Eeva Ruoff in her book *Vanhoja suomalaisia puutarhoja* (The old Finnish gardens) from 2001.

There are only a few theoretical studies about architectural drawings (Lehtonen 1994, Lahti & Paatero & Rauske & Tuomi 2003). Many researchers who study architectural drawings have chosen empirical methods to learn about the uses and value of these drawings.

Lack of theoretic literature is not the only obstacle. Drawings collections are dispersed between different archive institutions and museums around Finland. There is no common database or record of the collections. Generally, database systems differ

from each other and between institutions, answering more or less to researchers’ demands. However, the most important collections are accessible – if you know where to look. Secondly, reading drawings is not objective and a critical approach is more than necessary. It is essential to recognize the context of the time and one’s own prejudices about the research material.

Working in a drawings archive almost demands detective work: you wear white gloves, have memo and pencil, camera and study material. The drawings meaning will not reveal itself easily, and may remain obscure. It is necessary to examine a variety of drawings, compare them with others and so step by step learn to recognize drawing techniques or methods that designers or office’s drawers used on sketches, perspective images or drafting and working drawings. Coloured drawings are rich and beautiful – often made to sell the project to a client. Reading and analysing drawings requires a great amount of knowledge about the drawing methods used, designers, and garden styles together with the ability to draw conclusions from fragments. To summarize, studying garden plans is like reading between the lines. Visual perception gives us only one side of the story of the design process and projects. Reading drawings and understanding the historical situation of the time is a challenging part of research.

Garden archives in Finland

The garden drawings collections in Finland are divided between different institutions, though some reunification has been made in the past few years. On one hand, there are well-organized collections, which are accessible to anyone who is interested and on the other hand there are very important collections without even a list of works. Consequently, collections remain unknown and unused. The first difficulty of studying drawings lies in their accessibility and usability.

The most important Finnish garden archives are in the Archives of the Museum of Finnish Architecture and in the Archives of the Garden Museum of Lepaa. The Archives of the Museum of Finnish Architecture has a significant garden and landscape architects’ drawings collection from the 20th century: Svante (1856–1941) and Paul Olsson (1890–1973), Bengt Schalin (1889–1982), Onni Savonlahti (1911–1987), Jussi Jännes (1922–1967) and Leena Iisakkila (1927–). The two latest to be organized and partly conserved are the collections of Katri Luostarinen (1915–1991) and Maj-Lis Rosenbröijer (1926–2003). The collections are open to everyone.

The Archives of the Garden Museum of Lepaa contain significant collections by Leena Iisakkila, Ola Mannström (1894–1969), Leif Simberg (1910–1998) and Eino Sten (1941–2007). The drawings are still waiting for a systematic organization. Nevertheless, some sections are open to the public.

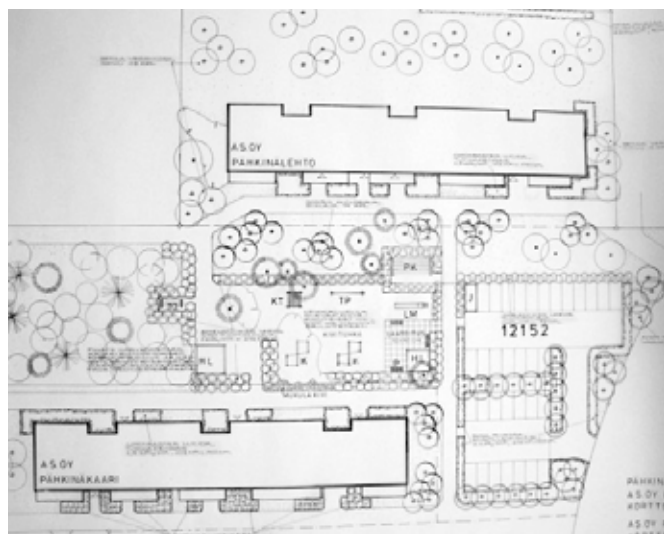
Garden drawings can also be found in the National Archives Service of Finland and in other archives or museum institutions. The National Archives focuses on estate environments such as manors, ironwork plants, private parks and parsonage environments from the 19th and 20th centuries. Garden drawings collections are a very small part of the National Archive. Other archives that have estates' drawings collections are Svenska litteratursällskapet, Historiska och litteraturhistoriska arkivet and Svenska Odlingens Vänner i Helsingfors.

In this context it is necessary to highlight the various agencies and constructors of drawings archives. For example, Asuntosäätiö (The Housing Association of Finland) has stored garden, street and park drawings from projects such as Silkiniitty (Silk Meadow) in Tapiola Garden City in Espoo. The Building Control Departments also have park and street plans from all cities in Finland. Helsinki Building Control Department has about 5 600 street and park plans, of which 90% are microfilmed and thus easily available. Garden drawings can also be found in museum archives and in private collections.

Generally, garden drawings collections are classified after the name of the designer with a few exceptions. For example, the National Archive Service has organized its collections after the name of the records creator or after the name of the garden. In the Building Control Departments garden plans have been classified after the name of the street or place. To sum up, databases and search practises are different between different collections and institutions. Creating a new national database and archive system for garden drawings in Finland is difficult because the drawings are so widely spread over the country. However, some kind of general and simple garden drawings database would be required and feasible.

Drawings archive of Rosenbröijer

Landscape architect Maj-Lis Rosenbröijer's garden drawings collection, situated in the Museum of Finnish Architecture, is a good example of a garden drawings collection in Finland. Rosenbröijer worked as a landscape architect in the latter part

■ Housing cooperative Pähkinälehto and Pähkinäkaari, Pähkinärinteentie 52, Pähkinärinne, Vantaa. Garden plan 1:200, 1975 (In the Museum of Finnish Architecture)

■ The office and home garden in Otsolahdentie 6 in Espoo is a perfect example of Maj-Lis Rosenbröijer's design. Her most recognizable elements were wooden plank gratings and Mountain pines (*Pinus mugo*), Rhododendrons (*R. catawbiense*) and Stonecrops (*Sedum spurium*). Photo: anon. (In the Museum of Finnish Architecture)

of the twentieth century, opening her own office in 1957 and kept working until the end of the 1990s. Rosenbröijer designed by hand almost 1 300 gardens during her career.

Rosenbröijer's drawings collection arrived to the Museum of Finnish Architecture in 2000, and the collection was organized in 2010. Rosenbröijer's drawings archive includes thousands of garden plans, sketches, work reports and some photographs. Before Rosenbröijer's collection was organized, her lifework was quite unknown. After one year of work, all her drawings have been catalogued, archived and listed. A list of Rosenbröijer's works is available in Finnish at www.gardenartsociety.fi/julkaisut.html.

Making sketches was the starting point of Rosenbröijer's design process. Projects like the extension of the Kultaranta garden (summer residence of the president of Finland, 1964) or the forest garden in the official residence of the president in Mäntyniemi (1991, 1993) or the construction project along Saimaa Canal were all large-scale projects. On a more everyday level was the design of private gardens, which were Rosenbröijer's most common commissions.

Access to collections

In recent years the demand for garden drawings has increased in the public and private sector. Making the drawings accessible to customers requires that the collections are organized and catalogued. It often takes several years before a new drawings collection is organized. For example, in the Archives of the Museum of Finnish Architecture, it is only possible to organize one to three collections each year with the museum's own personnel. The aim is always to create an easy and operational archive system for the drawings. Each collection's organization is a unique process because it takes time to find the most useful method.

Rosenbröijer's drawings collection is organized in chronological order. Almost all of Rosenbröijer's drawings are rolled. It makes it difficult to examine the drawings, as it takes time and care to unroll them. Some drawings are made of fragile material, which makes the examination process even slower. Besides these problems, some of Rosenbröijer's drawings are more than 60 years old, and the material begins to show its weakness.

Drawings collections in the future

One solution to improve the accessibility of the drawings collections is the digitalization of all material. The drawings could then be used without the originals being destroyed and accessibility to the garden drawings collections would be guaranteed. At present, only a small part of the garden drawings collections has been digitalized in Finland. Digitalization does not seem to be a priority in the near future, because the institutions resources are limited and therefore digitalization advance but slowly.

However, the preservation of garden drawings has progressed during the last few decades and studies of garden drawings have multiplied. With the growing demand, the archives have improved the access to all collections. Yet, a coherent database system is still missing. A database would be a great help to everyone and would further develop research in this field. To make garden drawings a priority is a new issue to the archive institutions, but a necessary topic in terms of future research.

Hanna Sorsa, fil.mag., doktorand
Landskapsforskning, Humanistiska fakulteten, Åbo Universitet
hanna.sorsa@utu.fi

Drawings collections in Helsinki Metropolitan Area

Espoo City Museum, www.espoonkaupunginmuseo.fi
Helsinki Building Control Departments, Archive, www.hel.fi/hki/rakvv/sv/Arkivet
Helsinki City Museum, Archive, www.hel.fi/hki/museo/sv/Samlingar+och+forskning
Helsinki City Planning Department,
www.hel.fi/wps/portal/Rakennusvirasto_sv/?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/HKR/sv/Etusivu
Helsinki City Urban Facts, City Archive, www.hel.fi/hki/tie/sv/Stadsarkivet
Helsinki City Real Estate Department, www.hel.fi/hki/Kv/sv/Etusivu
Helsinki University, Central Archive, www.helsinki.fi/keskusarkisto/index.htm
The Housing Association of Finland, www.asuntosaatio.fi
The National Archive Service of Finland, www.arkisto.fi
Museum of Finnish Architecture, www.mfa.fi/maisema-arkkitehtuuri_kokoelmissa

Literature

Häyrynen, M. 1994 *Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikkaa 1880-luvulta 1930-luvulle*. From scenic parks to reform parks: public parks and the park policy of Helsinki from the 1880s to the 1930s. Helsinki-seura, Helsinki
Johnston, G. B. 2008 *Drafting culture. A Social History of Architectural Graphic standards*. The MIT Press, London
Lehtonen, H. 1994 *Perspektiivejä arkkitehtuurisuunnitelmien esityskäytäntöihin*. YTK julkaisu A22, Espoo
Mistä tietoa rakennusten historiasta? Lähdeopas ammattilaisille ja asianharrastajille. 2003 Ed. Lahti, J., Paatero, K., Rauske, E., Tuomi, T., Suomen Rakennustaiteen museo, 2nd edition, Helsinki
Ruoff, E. 2001 *Vanhoja suomalaisia puutarhoja*. Otava, Helsinki
Sorsa, H. 2010 *Maisema-arkkitehti Maj-Lis Rosenbröijer ja moderni piha*. Master Thesis, University of Turku.
Available at: <https://www.doria.fi/handle/10024/67039>

Hanna Sorsa

Maisema-arkkitehti Maj-Lis Rosenbröijer ja moderni piha

Master dissertation

Degree Program in Cultural Production and
Landscape Studies

Faculty of Humanities, University of Turku 2010

«Landscape Architect Maj-Lis Rosenbröijer and
the Modern Garden»

Written in Finnish

The aim of my Master thesis was to introduce the essential points of the modern Finnish landscape architecture in the end of the 20th century, using as example the landscape architect Maj-Lis Rosenbröijer's (1926–2003) garden plans. The methodology is based on landscape studies, which is a multidisciplinary approach to landscape architecture research.

Maj-Lis Rosenbröijer was one of the main actors in the development of modern Finnish landscape architecture among others, such as Leena Iisakkila (1927–) and Katri Luostarinen (1915–1991). The main emphasis of my Master thesis is on Rosenbröijer's garden plans for residence areas between the 1960s and 1990s. The residential everyday gardens are not the most important projects in Rosenbröijer's career but they show the importance of sustainable landscape design in our everyday environment.

The key method was the analysis of Rosenbröijer's garden plans and visits to these gardens in their present state. The garden plans offer a reference tool for the historic landscape analysis, which can help to preserve the modern landscape architecture under the pressure of renewal of the urban cityscapes. I chose four residential gardens in Helsinki metropolitan area for a detailed analysis. As a result, the gardens and Rosenbröijer's development as a modern garden designer were revealed in a long time perspective.

The four gardens represent four decades of different aspects of garden design and urban planning politics. The Otsonrinne terraced house garden in Espoo is an example of the ideal housing politics in the 1960s, the two high-rise gardens in Pähkinärinne in Vantaa bring out the difficulties in adapting the garden design to the urban planning in the 1970s. The examples from the 1980s and 1990s are both from Helsinki. The Näkki's park in Hakaniemi is more a public green area than an residents private garden. The Tilkankuja's garden in Pikku-Huopalahti is located in a neighbourhood of post-modern architecture.

The hand-made garden drawings by Rosenbröijer give an informal source and a background to her work. The garden plan analysis required a profound insight into the design process and how to read (understandably) the drawings. The result of the analysis does not offer a universal answer to what Finnish modern garden design is, but it shows what Rosenbröijer's modern garden design was in the second half of the 20th century.

Rosenbröijer was more interested in the artistic creation than the technical aspects of the design process. The drawings were made in a specific style, which was often recognizable of Rosenbröijer's landscape office workers. The changes that occurred in the drawings between the 1960s and 1990s lies in the simplification of forms and symbols as well as in the increased requirements of the technical aspects.

■ Maj-Lis Rosenbröijer in her office with Terttu Laitakari (left) and unknown person (right). Photo: Matti A. Pitkänen c. 1960s. (The Museum of Finnish Architecture)

The analysis of the garden examples revealed the essential changes in Finnish landscape architecture and in the profession of landscape architects, but also in Rosenbröijer's garden design and in her design process. Rosenbröijer's garden design represents well the modern small-scale landscape design in Finland. The vegetation was usually composed in masses in order to form a dynamic and picturesque landscape element. In the small gardens, material such as wooden boards and the use of concrete tiles in geometrical patterns are characteristic of Rosenbröijer's designs. Her main objective in garden design was to respect the relation and the unity of garden, building, and environment.

Maj-Lis Rosenbröijer's garden designs are examples of residential garden planning and they can be considered as a manifestation of the modern Finnish landscape architecture. The residential gardens are meaningful places in our life and they affect our experience of our surroundings. Thus the landscape architecture is a part of our everyday aesthetics.

A greater knowledge of the history of gardens gives us a better possibility to maintain their values and meanings, particularly in the future when it is time for renewal of the 20th century gardens.

The thesis is available as a PDF at: <https://www.doria.fi/handle/10024/67039>

Hanna Sorsa, fil.mag., doktorand
Landskapsforskning, Humanistiska fakulteten, Åbo Universitet
hanna.sorsa@utu.fi

Stolo: strumento bibliografico sulla cultura dei giardini; un catalogo bio-bibliografico e altri strumenti bibliografici e fonti letterarie sulla storia e sulla teoria della cultura dei giardini e materie affini nell'Europa centrale e occidentale

Stolo. Bibliographische Findmittel zur Gartenkultur – Ein Verzeichnis bio-bibliographischer und sonstiger bibliographischer Findhilfen und Literaturquellen zur Geschichte und Theorie der Gartenkultur nebst angrenzender Gebeite in Mittel- und Westeuropa

Uwe Schneider & Gert Gröning

Wernersche Verlagsgesellschaft, Worms 2009
Band 1 Italien, tysk originaltext med italiensk parallelltext,
översättare Francesca Cuglia
575 s, illustrerad i svartvitt
ISBN: 978-3-88462-248-3

I introduktionen låter jag min uppmärksamhet fångas av det vackra uttrycket "Lo sviluppo dello spazio aperto" – på svenska "utvecklingen av den öppna ytan". Det finns två skäl till att jag fastnar för uttrycket, förutom språkets elegans, även innebörden.

För det är just det trädgården handlar om, en öppen yta som speglar samhällets sociala förutsättningar och platsens förhållande till omvärlden. Jag tänker på gröna rum som avslöjar förbindelser och oväntade kopplingar mellan olika delar av världen. Jag föreställer mig drottning Kristina som promenerar i den vackra trädgården som är ansluten till Palazzo Riario, numera Roms botaniska trädgård. De många skrifter som Kristina skrev under sin långa vistelse i Rom avslöjar mellan raderna den starka koppling som existerar mellan Sverige och Italien inom trädgårdskulturens område.

Dessa värdefulla källor framhäver trädgårdens komplexa historiska utveckling som genom seklerna har bidragit till att skapa en europeisk identitet som under den italienska termen *giardino* (trädgård) sammankopplar åtskilda platser och landskap. Om trädgårdens betydelse har underskattats ur en internationell synpunkt kompenseras det nu tack vare *Stolo*. Detta lika praktiska som njutbara verk, som innehåller lättläsliga källuppgifter med korta kommentarer om volymens innehåll, ger läsaren redan vid ett första ögonkastet en enkel vägledning till att förstå om källan innehåller de uppgifter man söker.

Denna boks svenska titel skulle vara "Stolo. Bibliografiskt sökverktyg för trädgårdskultur; en bio-bibliografisk katalog och andra bibliografiska hjälpmedel och källtexter inom forskning och teori om trädgårdskultur och angränsande ämnen från Central- och Västeuropa." *Stolo* är en bibliografisk katalog över litterära källor och andra hjälpmedel till trädgårdarnas historia och deras kulturella utveckling i Central- och Västeuropa. Samlingen kommer att bestå av nio volymer som innehåller bibliografiska källor om nio europeiska länder – Belgien, Tyskland, Frankrike, Italien, Holland, Österrike, Portugal, Schweiz (2010) och Spanien (2011) – med särskild

tyngdpunkt på utvecklingen av den äldre trädgårdshistorien. Insamlingen av bibliografiska uppgifter har pågått mellan 2004 och 2007 med många resor och besök i relevanta och specialiserade nationella bibliotek och institut.

Stolos band nr 1 behandlar Italien och innehåller 575 sidor uppdelade i fyra avdelningar med historiografiska, generella källlitterära instrument, specifika källanvisningar, ordböcker, encyclopedier samt särskilda bidrag i form av manualer och essäer. Sista kapitlet ger uppgifter om organisationer, stiftelser, föreningar och specialiserade bibliotek som är av betydelse inom området. Ett register över internetlänkar avslutar volymen. I Italien har undersökningen berört de nationella biblioteken i Bologna, Florens, Bari, Milano, Neapel, Padua, Pietrasanta, Pisa, Rom, Treviso och Venedig.

Författarna behandlar den italienska källlitteraturen men också enstaka utländska titlar, i synnerhet från USA. Även källor inom närliggande ämnen som arkitektur, stadsplanering, konsthistoria, botanik och manualer för trädgårdsskötsel har tagits med.

Åtskilliga välkända italienska forskare och personligheter inom området har bidragit till författandet av denna samling, och bland dem önskar jag nämna professor Domenico Luciani som är ordföranden i Fondazione Benetton Studi Ricerche med säte i Treviso, en stiftelse för landskapsforskning som hade professor Sven-Ingvar Andersson bland sina prominenta medlemmar.

Forskningen om trädgårdarnas betydelse i Europa och i resten av världen förstärks av *Stolos* omfattande bibliografiska samling. Författarnas avsikt har uppnåtts, det vill säga att skapa en lättläst men utförlig katalog. Typografi, bindning och formgivning är av hög kvalitet. En enda anmärkning kan riktas mot de åtskilliga stavfel som förekommer i den italienska översättningen av den tyska texten.

Som forskare i svensk trädgårdshistoria skulle jag ha stor nytta av en liknande svensk källbibliografisk samling.

Sonia Santella, konsthistoriker, trädgårdsskribent
Rom
soniasantella@gmail.com

Ulla Kjær

Nicolas-Henri Jardin

– en ideologisk nyklassicist

Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010

Band 1–2, 1 421 sider.

Indbundet i stort format og gennemillustreret i farver

ISBN 978-87-7602-132-0

Navnet er ikke sådan at glemme! Jardin hed han (1720–1799), arkitekten der blev Danmarks første professor i arkitektur, var chef for bygningsvæsnet og en yderst produktiv bygnings-, landskabs- og møbelarkitekt.

Nicolas-Henri Jardin var fransk af fødsel, blev uddannet i Frankrigs akademitradition og studerede antik og antikkeception i Rom for herefter at gøre sig gældende som nyklassicistisk kunstner dels i og omkring Paris dels i Danmark. I perioden 1755–1771 boede han således i København og kom her i høj grad til at stå for noget nyt og internationalt. Det var en periode, hvor arkitekter og billedkunstnere flittigt krydsede landegrænserne. Den københavnske bydel Frederiksstad, koncipieret under og opkaldt efter den regerende Frederik V (1744–1766), var under opførelse, og de fire palæer (i dag kendt som Amalienborg, kongehusets førsteresidens), pladsen med rytterstatuen og Frederikskirken (bedre kendt som Marmorkirken) kan ikke tænkes uden de mange udenlandske kunstneres medvirken. Billedhuggeren Jacques-François-Joseph Saly var kaldt til København for at skabe rytterstatuen og Jardin for at tegne og realisere kirken.

Med sig havde Jardin et stort og meget lærd kunstnerisk program, og det udfoldede han i en serie komplekse og særdeles prestigefyldte projekter, afstemt efter de danske opdragsgivers finansielle formåen. Ikke overraskende skrev Jardins *oeuvre* sig tidligt ind i dansk arkitekturhistorie. Til gengæld er Jardins bygninger på dansk grund lidet kendt i udlandet. Denne tingenes tilstand vil Ulla Kjær *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist* utvivlsomt ændre på, når værket bliver oversat til fransk. Og det bør ske, så snart som overhovedet muligt. Eller bedre endnu, når værket udgives på fransk i en version møntet på en læserkreds, som ikke nødvendigvis har interesse for så mange detaljer, noter og ekskurser.

En dyb fascination af Jardins *oeuvre* og tusindvis af timer tilbragt i arkiver i Danmark, Frankrig, Tyskland, Holland og England, samt talrige fotokampagner kombineret med betydelig vilje og en kolossal flid er fundamentet for Ulla Kjær imponerende tobindsværk om manden i hendes kunstfaglige liv. I september 2010 forsvarede Ulla Kjær sit opus ved Københavns Universitet og tildeltes landets højeste akademiske udmærkelse, den filosofiske doktorgrad. Siden er hun og blevet fornemt dekoreret af den franske stat. Ulla Kjær har sit daglige virke som museumsinspektør og seniorforsker på Nationalmuseet.

Tobindsværket er på alle måder en diger sag: knap 1 100 sider fordelt på 16 kapitler og snesevis af planer og opstalter, malerier og stik, samt et par formgeometriske analyser. Hertil kommer yderligere 300 sider med lister, registre, hidtil upublicerede Jardin-dokumenter, tætskrevne spalter med noter der spænder fra korte kildehenvisninger til mindre essays, samt engelsk og fransk resumé. For det udenlandske publikum, hvilket emnet absolut også henvender sig til, er billedteksterne forsynet med en kort engelsk og fransk version.

På det formelle plan er der ikke meget at komme efter, slet ikke når man tager værket volumen i betragtning. Men et par inkongruenser mellem noter og litteraturliste kan konstateres, et par mindre behændige oversættelser af monumenters navne til fransk ligeledes (f.eks. *Église Frédéric*), og det ville have været perfekt, om mål på malerier og tegninger havde været anført, foruden verdenshjørnerne på samtlige planer.

Monumenter og meget mere

Det var så afgjort bygnings- og møbelkunsten, som var Jardins hovedfelt. Det ses klart og tydeligt afspejlet i Ulla Kjær værk. Dispositioner er bestemt af Jardins opdragsgivere – og ikke af kronologi, typologi eller tematik. Projekterne for Frederik V og Christian VII, samt greverne A.G. Moltke og J.H.E. Bernstorff, der begge beklædte nogle af landets højeste embeder, gjaldt stort og repræsentativt anlagte huse med fornemt udstyrede interiører. Nogle i København (Christiansborg, Amalienborg, Bernstorff Slot), andre ude i landet, herunder hertugdømmerne (Fredensborg Slot, herregården Glorup, med flere). Frederikskirken, som egentlig havde været Jardins primære opgave i det danske, forblev derimod en torso i mere end 100 år.

Sine steder havde fremtrædende arkitekter, bl.a. Laurids de Thurah, Nicolai Eigtved og Johann Gottfried Krieger, allerede sat deres præg, andre steder kunne Jardin i højere grad gå solo, som i Thotts Palæ på Kongens Nytorv, Det gule Palæ i Amaliegade og Sølvgades Kaserne. Spørgsmålet om, hvad vi i dag ville kalde Jardins team, hans tegnestue og medhjælpere, har ikke haft Ulla Kjær interesse. Det har til gengæld selv Jardins mindre projekter, foruden hele det net af kilder og kontakter, samt faglitteraturen, han på den ene eller anden led kendte og brugte – eller eventuelt kendte og brugte. Det gør, at bogværket både fungerer fornemt som monografi og kan betragtes som et omfangsrigt studie i begreber som klassicisme, nyklassicisme og historicisme.

Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist bringer os vidt omkring i Europas akademiske og kunstneriske cirkler igennem hele 1700-tallet, også når det gælder havekunsten. Fredensborg er det ubetinget største og vægtigste af de haveanlæg, Jardin bidrog til. De geometriske forhold og syns- og bevægelsesakserne fra parterret nær slottet over buskettets *patte d'oie*-mønstre og de grønne palissader til Brede Allés majestætiske linde-træer, græstæppet og skulpturprogrammet lader sig udlede af materialet fra Jardins hånd. Kilderne til hovedgrebet er primært at finde i Le Nôtre-traditionen, og flere af delmotiverne er som ekkoer af d'Argenvilles traktat fra 1709. Selve kernen i Jardins fortolkning er både her og i hovedparten af hans øvrige projekter kombinationen af storladne allé-forløb og vidtstrakte græs-parterrer (*à l'Anglaise*),

■ Brede Allé på Fredensborg, ritad av Jardin ca 1760.
Foto: Simon Lautrop, Slots- og Ejendomsstyrelsen

formelementer som allerede havde haft deres storhedstid i både to og tre generationer, men som Jardin altså fastholdt, alt imens et paradigmeskifte var vel fremskredent.

Jardin og haverne

I analysen af Jardins virke i Fredensborg Slotshave inddrages hans fem planer og seks tegninger visende enkeltmotiver som volièr eller busket, men – og det er vigtigt at notere sig – tillige mængder af andet materiale om anlægget. Den samme vilje til at få alt med, stort og småt, præger Ulla Kjærs redegørelse for de 7–8 andre haver, Jardin kan sættes i forbindelse med, og som føjes til bogværkets omfattende bygningshistoriske udredninger. Kilderne omfatter fire haveplaner (Marienlyst, Glorup, Bernstorff og Wotersen i Lauenburg, sidstnævnte dog kun som kopi) og fire tegninger, der viser havearkitektoniske motiver til Moltkes Palæ, Nyholm og Testorf. Haverne ved herregården Bregentved tilhørende A.G. Moltke og Frederik Vs Frydenlund føjes til værkregistret, primært fordi de opviser, hvad der fortolkes som Jardin-motiver fra Fredensborg. Hertil kommer et enkelt anlæg i Frankrig, et landsted i Ivry-sur-Seine nær Paris, som Jardin knyttedes til i 1772, da han var vel tilbage i sin fødeby, og hvis ejer havde været fransk gesandt i København og her havde gjort både Salys og Jardins bekendtskab.

I mængden af dokumentation i *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist* syner Jardins eget havekunstneriske materiale ikke af meget. Svært er det da også at aftvinge materialet den krop og ånd, der skal til for at få læseren til at begribe haverne, som de var tænkt, eller som de måske var. Alle intentioner til trods får vi ikke et fuldgyldigt indtryk af disse haver som historisk rumkunst betragtet, endskønt begrebet *genius loci* er brugt flittigt. Desuden kalder kombinationen af historiske planer henholdsvis skitser og nyere fotografiske optagelser i nogen grad på en mere problematiserende tilgang til havernes udviklingshistorie, herunder deres autenticitet.

I dag fremtræder haverne ganske anderledes end i de første tiår efter omlægningerne i 1760'erne, og et par bevaringsstrategiske ekskursioner havde været interessante at få med. Når det forsøges at lægge C. Th. Sørensens matrice til forståelse af vore historiske havetypers afhængighed af og samspil med det omgivende landskab ned over Fredensborg, Bregentved og Glorups haver, er det nyt, men det siger hverken mere om Jardin som historisk havekunstner eller om havernes væsen og ideologiske betydninger.

Disse forbehold ændrer intet ved det faktum, at samtlige Jardin-kilder nu foreligger samlet og tilgængelige, er analyseret og hermed også bragt ind i vores internationale havediskurs. Hertil kommer, for så vidt angår Jardin og haverne, at

Ulla Kjærs *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist* rummer et stort og vigtigt kapitel om Jardins og billedhuggeren Johannes Wiedewelts rejse til Frankrig og England 1768–69. Igennem mange år havde de to arbejdet tæt sammen, ikke blot som kolleger på Kunstakademiet i København, men også i Fredensborg Slotshave, især vedrørende Brede Allé og særhaverne. Jardin og Wiedewelt rejste som del af det kolossale følge, der hørte Christian VII's stort anlagte Europa-rejse til, og Ulla Kjær er rejst i d'herrers fodspor, har set og fotograferet de samme steder og delagtiggør os nu i dette enestående dokumentariske materiale. Det er spændende stof, der langt overgår, hvad der tidligere er skrevet om denne rejse, og undervejs, så at sige, inviteres vi til at læse brudstykker af den megen havelitteratur, som i 1700-tallet ledsagede eksperimenterne ude i terrænet.

Ulla Kjærs behandling af disse kilder er på en og samme tid encyklopædisk og kalejdoskopisk, måske mere inspirerende end egentlig logisk ræsonneret (blandt andet på grund af de store kronologiske spring), men der er mange fine iagttagelser og meget at gå videre med i nye studier.

Som havekunstner havde Jardin næppe haft den store gennemslagskraft i sit hjemland. I Danmark rangerer han heller ikke blandt kæmperne på det felt, men de bygningsværker og møbler, han skabte i opdrag af kongehus og adel primært, men også til staten og private, har gjort denne franskfødte, men universelt arbejdende nyklassicist til et af vore store navne. Forhåbentlig vil også udlandet, via Ulla Kjærs grundforskning og hendes dybt engagerede og ambitiøse formidling, opdage Nicolas-Henri Jardin. Når blot de ikke tager hans navn mere forfængeligt, end godt er!

Margrethe Floryan, museumsinspektør
Thorvaldsens Museum, København
margrethe.floryan@thorvaldsensmuseum.dk

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

Nr 24, 2011 ISSN 2001-1261
www.gardenhistoryforum.org • gardenhistoryforum@gmail.com